UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Lina ŠOLMAJER

VALVASORJEVA KRAJINA DANES - ZASNOVA PREUREDITVE POSESTVA BOGENŠPERK

DIPLOMSKO DELO

Univerzitetni študij

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Lina ŠOLMAJER

VALVASORJEVA KRAJINA DANES - ZASNOVA PREUREDITVE POSESTVA BOGENŠPERK

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

VALVASORS LANDSCAPE TODAY - REPLANNING OF THE BOGENŠPERK ESTATE

GRADUATION THESIS
University studies

Ljubljana, 2011

Šolmajer L. Valvasorjeva krajina danes - zasnova preureditve posestva gradu Bogenšperk.
Dipl. delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, 2011

Diplomsko delo je zaključek Univerzitetnega študija krajinske arhitekture. Opravljeno je bilo na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

Študijska komisija Oddelka za krajinsko arhitekturo je za mentorja diplomskega dela imenovala prof. dr. Ano Kučan.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednik:	prof. dr. Davorin GAZVODA Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo
Član:	prof. dr. Ana KUČAN Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo
Član:	prof. Alojzij DRAŠLER Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Datum zagovora:

Diplomska naloga je rezultat lastnega raziskovalnega dela. Podpisana se strinjam z objavo svoje naloge v polnem tekstu na spletni strani digitalne knjižnice Biotehniške fakultete. Izjavljam, da je naloga, ki sem jo oddala v elektronski obliki, identična tiskani verziji.

Lina Šolmajer

Šolmajer L. Valvasorjeva krajina danes - zasnova preureditve posestva gradu Bogenšperk.
Dipl. delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, 2011

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA (KDI)

ŠD Dn
DK UDK 712.26: 728.8: 911.52 (043.2)
KG krajinska arhitektura/krajinsko oblikovanje/kulturna dediščina grad Bogenšperk/ krajinska dediščina/vrtnoarhitekturna dediščina/koncept restavracije/ programska prenova
AV ŠOLMAJER, Lina
SA KUČAN, Ana (mentor)
KZ SI-1000, Ljubljana, Jamnikarjeva 101
ZA Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo
LI 2011
IN VALVASORJEVA KRAJINA DANES - ZASNOVA PREUREDITVE POSESTVA BOGENŠPERK
TD Diplomsko delo (univerzitetni študij)
OP XIV, 103, [10] str., 3 pregl., 64 sl., 4 pril., 71 vir.
IJ sl
JI sl/en
AI

Grad Bogenšperk s pripadajočo okolico je kulturni spomenik državnega pomena, ki je poznan predvsem kot »Valvasorjev dom«. Valvasor je tu napisal svoja najpomembnejša dela, ki nam danes dajejo vpogled v dogajanje na tedanjem slovenskem, tudi vrtno umetnost. Trenutna krajinska ureditev ob obnovljenem gradu pa ne odraža podobe nekega časovnega obdobja in tako ne prikazuje krajinske dediščine tega prostora, katero pa iz različnih zgodinskih virov vendarle dokaj dobro poznamo.

Vrt ob gradu Bogenšperk ni uvrščen na seznamu zgodovinskih vrtov Slovenije, saj se spomeniška substanca praktično ni ohranila. Že od Valvasorjevih časov dalje je bil ob gradu prisoten skromen vrt, ki je tekom časa spreminjal svojo podobo, a je vendarle pomemben zaradi zgodovinske pričevalnosti. Z obnovo krajinske dediščine in obravnavo spomenika kulturne dediščine kot celote v prostoru, torej vključno s pripadajočo okoliško krajino oziroma posestvom, bi vzpostavili primerno ozadje spomeniku kar tudi dodatno prisostvuje pri doživljanju spomenika in duha časa, v katerem je nastal.

Naloga predpostavlja, da je najprimernejša obnova vrtnoarhitekturne dediščine iz obdobja Valvasorjevega bivanja na gradu, saj je bilo prav njegovo ustvarjanje na gradu najpomembnejše dogajanje v zgodovini gradu in današnji pomen gradu temelji prav na tem.

KEY WORDS DOCUMENTATION (KWD)

DN Dn
DC UDC 712.26: 728.8: 911.52 (043.2)
CX Landscape architecture/landscape design/cultural heritage castle Bogenšperk/ landscape heritage/garden heritage/restoration concept/ programme renovation
AU ŠOLMAJER, Lina
AA KUČAN, Ana (mentor)
PP SI-1000, Ljubljana, Jamnikarjeva 101
PB Univerza v Ljubljani, Biotehnical faculty, Department of Landscape Architecture
PY 2011
TI VALVASORS LANDSCAPE TODAY - REPLANNING OF THE BOGENŠPERK ESTATE
DT Graduation Thesis (University studies)
NO XIV, 103, [10] p., 3 tab., 64 fig., 4 ann., 71 ref.
LA sl
AL sl/en
AB The castle Bogenšperk with the surrounding landscape (once called Bogenšperk estate), is a cultural monument of national importance and is known primarily as “Valvasor’s home”. Valvasor, one of the key personalities in Slovenian history due to his contribution to Slovenian culture and science, wrote his most important works there, which today give us an insight into the events on Slovenian land at the time as well as the present garden art of the time. The current designed landscape in the immediate surroundings of the restored castle does not reflect the image this (Valvasor’s) time period and thus does not present the garden and landscape heritage of this area, which is, from various historic sources, fairly well known.

The garden and the surrounding landscape at the castle Bogenšperk do not appear in the list of historic gardens of Slovenia, since practically no remains of the previous gardens no longer exist, apart the existing linden avenue. Since the times of Valvasors life in the castle on, there has been a modest garden or designed landscape present, which over the time has changed its shape, nevertheless the designed landscape remains important especially due to its historical testimony. In order to achieve a complete restoration of the garden and cultural heritage monuments as a spatial entirety, also the surrounding landscape should be included in the process and its associative characteristics, which enables crating the proper background canvas to the architectural monument and also enables experiencing the spirit of the times in which it was created.

The thesis assumes that the preferred reconstruction of the landscape and garden heritage of the Bogenšperk estate is the one of Valvasor’s period,which is also the period of the castle’s creation (late renaissance). This period has also been the most important in the castle’s history and the importance of the castle today is based on the life and work of Valvasor as well as his importance to the Slovenian nation.

Šolmajer L. Valvasorjeva krajina danes - zasnova preureditve posestva gradu Bogenšperk.
Dipl. delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, 2011

KAZALO VSEBINE

Ključna dokumentacijska informacija III

Key words documentation IV

Kazalo vsebine V

Kazalo slik VIII

Kazalo preglednic XI

Kazalo prilog XII

Slovarček XIII

1 UVOD 1

1.1 OPREDELITEV PROBLEMA 2

1.2 HIPOTEZA 2

1.3 CILJI NALOGE 3

1.4 METODA DELA 4

2 OBRAVNAVA VRTNOARHITEKTURNE DEDIŠČINE – TEORIJA IN MOŽNI PRISTOPI 6

2.1. PRISTOPI K UREJANJU ZGODOVINSKIH PARKOV IN VRTOV 7

2.1.1 Konservacija 8

2.1.2 Obnova 8

2.1.3 Klasični konservatorski postopki in dopustnost sodobnega oblikovanja – načela in izhodišča 10

2.2 KONSERVATORSKI POSTOPEK OBNOVE VRTNOARHITEKTURNE DEDIŠČINE 11

2.2.1 Oblikovanje delovne skupine (multidisciplinarne ali interdisciplinarne) 11

2.2.2 Inventarizacija in analize (raziskovalno analitična faza) 11

2.2.3 Vrednotenje 11

2.2.4 Izbira najustreznejše metode obnove 12

2.2.5 Izbira primerne funkcije 12

2.2.6 Izdelava variantnih predlogov 13

2.2.7 Predstavitev zgodovinskega vrta javnosti 13

2.2.8 Vzdrževanje 13

2.3 OBNOVA, KI PONOVI PRETEKLO STANJE (KONSERVACIJA, RESTAVRACIJA, REKONSTRUKCIJA) 14

2.4 OBNOVA, KI VKLJUČUJE SODOBNO OBLIKOVANJE (POUSTVARITEV ALI REINTERPRETACIJA) 14

3 PREDSTAVITEV OBRAVNAVANEGA OBMOČJA 16

3.2 PREDSTAVITEV ENOTE KULTURNE DEDIŠČINE GRAD BOGENŠPERK S PARKOM 16

4 ZGODOVINA POSESTVA IN GRADU BOGENŠPERK 21

4.1 ZGODOVINSKO OZADJE IN DRUŽBENO DOGAJANJE V ČASU NASTANKA GRADU BOGENŠPERK S POSESTVOM 21

4.2. ZGODOVINSKI RAZVOJ IN LASTNIŠTVA GRADU BOGENŠPERK 21

4.3 JANEZ VAJKARD VALVASOR 23

4.3.1 Valvasorjev pomen za slovensko kulturo 23

4.3.2 Slava vojvodine Kranjske, Topografija sodobne Vojvodine Kranjske in Skicna knjiga za sodobno topografijo Kranjske 25

4.4 POSESTVO BOGENŠPERK 28

4.4.1 Grad in arhitektura 28

4.4.2 Raziskave in analize vrtnoarhitekturne dediščine 31

4.4.2.1 Preteklo stanje-zgodovinski viri 32

4.4.2.2 Sedanje stanje zgodovinskega vrta 49

5 VREDNOTENJE VRTNOARHITKETURNE DEDIŠČINE 53

5.1 MOŽNI NAČINI OBNOVE ZGODOVINSKEGA PARKA, ANALIZA IN IZBIRA NAJPRIMERNEJŠEGA NAČINA OBNOVE 53

6 POSESTVO BOGENŠPERK 59

7 OBDOBJE POZNE RENESANSE IN ZNAČILNOSTI VRTNOARHITEKTURNE TVORNOSTI 65

7.1 PREGLED EVROPSKEGA DOGAJANJA VRTNE UMETNOSTI V VALVASORJEVI DOBI – ZNAČILNOSTI OBLIKOVANJA PARKOV V POZNI RENESANSI 65

7.2 O VRTOVIH V ČASU POZNE RENESANSE PRI NAS (V ČASU VALVASORJEVE DOBE) 66

8 PREUREDITEV ZASNOVE POSESTVA BOGENŠPERK 69

8.1. TEORETIČNA IZHODIŠČA PRI NAČRTOVANJU 69

8.1.1 Določitev slogovnih značilnosti 69

8.1.2 Predlog vsebinskega programa 69

8.2 PROSTORSKE ANALIZE 70

8.2.1 Inventarizacija 70

8.2.2 Analize 71

8.3 PREDLOG PREUREDITVE POSESTVA BOGENŠPERK 73

8.3.1 Ugotovitve predhodnih analiz, ki predstavljajo izhodišče pri oblikovanju (s konservatorskega stališča) 73

8.3.2 Opis zasnove preureditve 75

9 RAZPRAVA 97

10 POVZETEK 98

11 VIRI 99

11.1 CITIRANI VIRI 99

11.2 DRUGI VIRI 102

ZAHVALA

PRILOGE

KAZALO SLIK

Slika 1: Vrste pristopov k urejanju zgodovinskih vrtov glede na količino različnih vrst podatkov (Šturm, 2003) 7

Slika 2: Lega posestva gradu Bogenšperk v Sloveniji (Atlas okolja, 2010)..... 16

Slika 3: Prikaz objektov kulturne dediščine na območju posestva Bogenšperk (Register ..., 2010, podlaga: TTN5) 17

Slika 4: Fotografije gradu z zahodne strani, vstopna v območje kulturnega spomenika. 17

Slika 5: Fotografije gradu (panorama) z zahodne strani, dostopna cesta in parkirišče.... 18

Slika 6: Fotografije gradu (panorama) z različnih strani, prikaz značilnih pogledov..... 19

Slika 7: Skica obstoječe situacije z vzhodne strani..... 20

Slika 8: Skica situacije (pričja perspektiva)..... 20

Slika 9: Valvasorjev portret (Greischer, cit. po Valvasor, 1689)..... 23

Slika 10: Fotografije fasad v notranjem dvorišču 28

Slika 11: Fasade gradu (zahodna, južna, vzhodna in severna)..... 29

Slika 12: Grajski tloris. Prirejen po načrtu iz arhiva Ljubljanskega regionalnega zavoda za spomeniško varstvo (Stopar, 2001) 30

Slika 13: Skica Valvasorjevega opisa krajine, vidne iz razgledov z gradu 34

Slika 14: Risba iz knjige Skicna knjiga za Topografija Kranjske, ki je služila kot predloga za bakroreze (Valvasor, 1678) in desno tlorisna skica po risbi iz Skicne knjige za Topografije Kranjske 34

Slika 15: Posestvo Bogenšperk s širšo okolico z zahodne strani, bakrorez v Slavi vojvodine Kranjske (Valvasor, 1689)..... 35

Slika 16: Posestvo Bogenšperk (levo) iz zadnje strani, natančen prikaz, bakrorez (1689) in grad Bogenšperk, na desni: Poskus shematskega prikaza (tloris) razporeditve vrtnih elementov v Valvasorjevem času, sodeč po Valvasorjevem upodobitvi gradu z zadnje strani na bakrorezu 35

Slika 17: Grad Bogenšperk s sprednje strani, natančen prikaz, bakrorez (1689), Trost (cit. po Valvasor, 1689) 36

Slika 18: Opis in prikaz pos. Bogenšperk v Slavi vojvodine Kranjske (Valvasor, 1689).. 36

Slika 19: Grad Bogenšperk s sprednje strani, natančen prikaz, bakrorez (Valvasor, 1689)..... 37

Slika 20: Potek risanja shematskega tlorisnega prikaza povzetega po Valvasorjevih bakrorezih in zapisih (Valvasor, 1689) 37

Slika 21: Jožefinski vojaški kataster posestva Bogenšperk in okolice (Jožefinski ..., 1790)..... 39

Slika 22: Izsek iz Franciscejskega katastra (Franciscejski ..., 1869), ki prikazuje grad Bogenšperk s pripadajočo okolico 40

Slika 23: Razglednica z gradu Bogenšperk, 1908 (Pregled ..., 2010)..... 41

Slika 24: Fotografije 19??, neznan avtor (Bogenšperk, 2010)..... 42

Slika 25: Geodetski posnetek bližnje okolice gradu (Geodetski..., 1978, cit. po Pergovnik in Bassin, 1984) 44

Slika 26: Inventarizacija stanja leta 1984 (podlaga: Geodetski ..., 1978, cit. po Pergovnik in Bassin, 1984) 47

Slika 27: Idejni načrt za ureditev okolice ob gradu Bogenšperk (Pergovnik in Bassin, 1984) 48

Slika 28: Fotografija gradu Bogenšperk iz zraka (Hanc, 1993)..... 48

Slika 29: Skici primerjav konservatorskega (predvidenega) stanja (levo) in današnjega stanja na ožjem območju kulturnega spomenika (desno) 49

Slika 30: Fotografija lipovega drevoreda na zahodni strani gradu 50

Slika 31: Vstop v območje kulturnega spomenika danes na levi in dostop v 19. stoletju (podloga: Franciscejski..., 1869; DOF, 2010)..... 51

Slika 32: Razglednica, ki prikazuje sedanje stanje, ptičja perspektiva iz zahoda – vstopni del (2003) in razglednica, ki prikazuje sedanje stanje, ptičja perspektiva iz jugozahoda – zadaj (2002)..... 51

Slika 33: Ortofotoposnetek (2010) z vrisanim vrtnimi elementi iz Valvasorjevega časa (podloga DOF, 2010) 55

Slika 34: Primerjava vrtnih elementov Valvasorjeve krajinske dediščine s Franciscejskim katastrom (Franciscejski ..., 1869)..... 57

Slika 35: Opredelitev mej posestva Bogenšperk za diplomsko nalogo (podloga: Geopedia, 2010) 59

Sliki 36: Valvasorjeva grafika gradu Črni Potok (Valvasor, 1689) in fotografija 60

Slike 37: Nekatere funkcionalne rešitve, ki zadovoljujejo potrebe turizma, a deloma ogrožajo krajinsko dediščino 62

Slika 38: Bakroreza gradu Bogenšperk, narisanih iz različnih očišč; na levem je avtor Trost (cit. po Valvasor, 1689), na desnem Valvasor (1689)..... 63

Slika 39: Fotografija iz približno istega stojišča kot Valvasor na zgornjem bakrorezu 63

Sliki 40: Primera vrtnega oblikovanja vrtov ob gradovih na Kranjskem (levo grad Turjak, desno grad Medija), bakroreza (Valvasor, 1678)..... 67

Slika 41: Prikaz tlorisa vrta pred cerkvijo, ki ga je oblikoval danski krajinski arhitekt Soerensen (Andersson in Hoyer, 2001:89) 68

Slika 42: Prekrivanje digitalnega ortofoto posnetka s plastnicami (podloga DOF, 2010; TTN, 2010) 70

Slika 43: Prekrivanje digitalnega ortofoto posnetka s temeljnim topografskim načrtom (podloga DOF, 2010; TTN, 2010) 71

Slika 44: Doživljajska analiza (podloga DOF, 2010; TTN, 2010)..... 71

Slika 45: Analiza obstoječe funkcionalne sheme (podloga DOF, 2010)..... 72

Slike 46: Koncept konservatorske obnove, območja (zgoraj) in načrtovana izvedba (spodaj) (podloga DOF, 2010; TTN, 2010) 74

Slika 47: Prikaz obnove vrtnih elementov (podloga: Geodetski ..., 1978) 74

Slika 48: Dostop do gradu, varianta 1a in 1b..... 76

Slika 49: Prikaz predloga ureditve ob spremljevalnih objektih, varianta 1b 77

Slika 50: Prikaz preureditve iz ptičje perspektive, varianta 1a 78

Slika 51: Predlog preureditve posestva Bogenšperk,varianta 1a, M = 1:1000 (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010) 80

Slika 52: Prikaz gradu z okolico z vzhodne strani, varianta 1a 81

Slika 53: Predlagana funkcionalna zasnova (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010) ... 84

Slika 54: Prikaz okrasnega vrta in gozdička, varianta 1b 85

Slika 55: Fotografije delovne makete 85

Slika 56: Predlog preureditve posestva Bogenšperk,varianta 1a, M = 1:500 (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010) 86

Slika 57: Karta značilnih pogledov na ožje območje obravnave z vzhoda in zahoda, varianta 1a, M = 1:500 (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010) 87

Slika 58: Predlog preureditve okolice gradu Bogenšperk, varianta 1a, M = 1:250 (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010) 88

Slika 59: Zasaditvena situacija okolice gradu Bogenšperk (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010) 89

Slika 60: Predlog preureditve posestva Bogenšperk, varianta 1b, M 1:500 (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010) 90

Slika 61: Prikaz ureditve kavarne na prostem med Pollandovo hišo in predvidenim objektom, varianta2 92

Slika 62: Funkcionalna zasnova, varianta 2 (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010) ... 93

Slika 63: Predlog preureditve posestva Bogenšperk, varianta 2, M 1:500 (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010) 95

Slika 64: Primerjava vseh 3 variant (podloga Geodetski ..., 1978; DOF, 2010)..... 96

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1: Opis enote nepremične kulturne dediščine (Register ..., 2010) 16

Preglednica 2: Legenda Franciscejskega katastra 36

Preglednica 3: Predstavitev programskih zahtev pri preureditvi gradu v okolico v »Valvasorjevo središče« 83

Šolmajer L. Valvasorjeva krajina danes - zasnova preureditve posestva gradu Bogenšperk.
Dipl. delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, 2011

KAZALO PRILOG

- Priloga A: Prikaz širšega območja
- Priloga B: Pregled zasnove posestva Bogenšperk skozi zgodovino; grafična predstavitev zgodovinskih virov
- Priloga C: Prikaz predloga preureditve gradu in posestva Bogenšperk v Valvasorjevo središče
- Priloga D: Odlok o razglasitvi gradu Bogenšperk za kulturni spomenik državnega pomena

Šolmajer L. Valvasorjeva krajina danes - zasnova preureditve posestva gradu Bogenšperk.
Dipl. delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, 2011

SLOVARČEK

konservatorstvo - glej spomeniško varstvo

kulturna dediščina – območja in kompleksi, grajeni ali drugače oblikovani objekti, predmeti ali skupina predmetov oziroma ohranjena materializirana dela kot rezultat ustvarjalnosti človeka in njegovih različnih dejavnosti, družbenega razvoja in dogajanj, značilnih za posamezna obdobja v slovenskem in širšem prostoru, katerih varstvo je zaradi njihovega zgodovinskega, kulturnega in civilizacijskega pomena v javnem interesu (Zakon o varstvu kulturne dediščine, 1999)

kulturni spomenik – del kulturne dediščine,ki ima elemente, s katerimi je dokazana kontinuiteta ali posamezna stopnja kulturnega in civilizacijskega razvoja, ali ki predstavljajo kakovostni dosežek ustvarjalnosti (Zakon o varstvu kulturne dediščine, 1999)

obnova – dejanje, katerega posledica je,da kaj dotrajanega, poškodovanega postane tako kot novo (SSKJ, 1994)

ohranitev – preprečevanje razpadanja in spreminjanja (SSKJ, 1994) spomeniške substance; osnovni cilj varstva kulturne dediščine (Curk, 1993)

prenova – obnova s ponovno oživitvijo,obnovo ustreznih praktičnih funkcij (Curk, 1993)

rekonstrukcija – ponovna zgraditev podobe v celoti v določeni fazi,ki je mogoča predvsem kadar razpolagamo z brezhibno dokumentacijo o določenem stanju objekta (Curk, 1993)

reinterpretacija - nova, drugačna interpretacija (SSKJ, 1994), slov. poustvaritev

spomenik oblikovane narave – območje ali objekt vrtnega in parkovnega oblikovanja, navadno povezan z drugimi kulturnimi spomeniki, z estetsko in kulturno namembnostjo (Zakon o varstvu kulturne dediščine,1999), sopomenki: spomenik vrtne umetnosti, zgodovinski vrt

spomeniška substanca – avtentična, kakovostna materialna ostalina kulturne dediščine

spomeniško varstvo - veda, ki se ukvarja s teorijo in metodami varovanja ter obnavljanja različnih vrst spomenikov in spomeniških območij (Enciklopedija Slovenije,1998)

zgodovinski vrt – arhitekturna in hortikulturna kompozicija javnega pomena v zgodovinskem in umetniškem pogledu (Firenška listina, 1981)

Opomba:

V slovenski literaturi je možno zaslediti številne izraze za zgodovinski vrt, katerega poimenovanje izhaja iz prevoda angleškega izraza »historic garden«, ki je uporabljan v

številnih mednarodnih temeljnih dokumentih o zgodovinskih vrtovih. Ti izrazi, katerih pomen v širšem smislu je zgodovinski vrt, so: spomenik oblikovane narave, spomenik vrtne umetnosti, vrtnoarhitekturni objekt, objekt krajinsko-arhitekturne dediščine itn... V slovenski literaturi o vrtni umetnosti so v večkrat predstavljene pobude o poenotenju izrazoslovja; profesor Ogrin v večinoma imenuje zgodovinske vrtove »objekte krajinsko-arhitekturne dediščine«, eden od uradno veljavnih izrazov je tudi »spomenik oblikovane narave« medtem ko se npr. Kolškova (1996) zavzema za enotno poimenovanje z izrazom »zgodovinski vrt«. V sledečem diplomskem delu je večinoma uporabljen izraz zgodovinski vrt.

Podobna dilema se pojavlja tudi v poimenovanju dediščine, uporabljajo se sledeči izrazi: vrtnoarhitekturna dediščina, dediščina vrtne umetnosti, krajinsko-arhitekturna dediščina (Ogrin, 1995). Sem sodi tudi krajinska dediščina, ki pa vendarle ima prepoznavno širši pomen.

Šolmajer L. Valvasorjeva krajina danes - zasnova preureditve posestva gradu Bogenšperk.
Dipl. delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo, 2011

1 UVOD

Diplomska naloga obravnava območje krajine in krajinskih ureditev ob gradu Bogenšperk, ki je skupaj s parkom, ki ga obdaja, kulturni spomenik nacionalnega pomena. Na posestvu se je namreč odvijal pomemben del naše zgodovine, saj je med leti 1672 in 1692 na gradu živel in ustvarjal baron Janez Vajkard Valvasor. Znameniti kranjski raziskovalec in polihistor je v času življenja na gradu preživljal najustvarjalnejše obdobje svojega življenja, saj je tu ustvaril svoja najpomembnejša dela, tudi Slavo Vojvodine Kranjske. Tako je to obdobje najpomembnejše v zgodovini gradu, ki je leta 1999 predvsem zaradi tega postal kulturni spomenik nacionalnega pomena.

Glavni namen diplomskega dela je obravnava krajinske dediščine tega prostora in njeno urejanje. Krajinska dediščina tega prostora zajema tako vrtne ureditve in posamezne krajinske elemente neposredno ob gradu, kot za tisti čas značilno okoliško krajino. Grad Bogenšperk je renesančni grad, ki je najverjetneje nastal sredi 16.stoletja. V 70ih letih prejšnjega stoletja je bil grad obnovljen, tako da je videz gradu danes zelo podoben videzu gradu za časa svojega nastanka (strokovno delo prenove je izvajal Zavod za varstvo kulturne dediščine, ZVKD). Tega pa nikakor ne moremo trditi za krajinsko dediščino na ožjem območju ob gradu in na območju celotnega posestva, saj je njen videz zaradi več razlogov povsem predrugačen. Obravnava vrtnoarhitekturne dediščine in krajine na posestvu Bogenšperk je osrednja tematika diplomske naloge.

Iz skic in bakrorezov, ki jih je večinoma narisal Valvasor sam ali skupaj s svojimi pomočniki, je razvidno, da je vrtnoarhitekturni objekt na območju posestva Bogenšperk vseboval nekatere prvine takratnega ustvarjanja v vrtni umetnosti, ki pripada slogu pozne renesanse. Omenjene krajinske ureditve so nastale v času, ko so v evropskih deželah nastajali slogovno najbolj dovršeni in členjeni baročni reprezentančni vrtovi, na našem prostoru pa se v manjši meri še pojavljajo renesančne prvine oblikovanja. Tudi v kasnejših obdobjih, po življenju Valvasorja, ko je današnje slovensko ozemlje dosegel barok, je tako v zgodovinskem vrtu gradu Bogenšperk kot tudi na celotnem posestvu prihajalo do bistvenih sprememb v oblikovani krajini.

Merila za vrednotenje vrtnoarhitekturne dediščine, ki so pri nas podlaga za vključitev v Inventar zgodovinskih vrtov v Sloveniji (Kolšek, 1996), se delijo na umetnostna, zgodovinska, urbanistična, dendrološka in botanična, ter konservatorska, Hafner (1993) pa navaja tudi merila zgodovinske pričevalnosti. Zaradi svoje pričevalne vrednosti (zgodovinska merila) tako ožja in širša okolica gradu predstavlja krajinsko dediščino in bi ob primerni ureditvi tvorila tudi ustrezen prostorski okvir ohranjenemu stavbnemu spomeniku. Tako je krajinsko dediščino posestva gradu, ki se v tem primeru prepleta s kulturno, potrebno ovrednotiti in ustrezno zavarovati. Gre za sicer manj obsežen in obroben primer slovenske vrtne umetnosti, vendar pa je pomembno celovito ohranjanje in urejanje dediščine tudi z vidika zgodovinske pričevalnosti.

Krajina, ki jo lahko opazujemo iz posestva, ima poleg svoje vizualne privlačnosti tudi širši kulturni pomen, do neke mere lahko nanjo zaradi njene zgodovine in simbolne nosilnosti

gledamo kot na dediščinsko kulturno krajino.

1.1 OPREDELITEV PROBLEMA

Pri ugotavljanju lastnosti ureditve na posestvu Bogenšperk je opazno, da ta ne odraža časa svojega nastanka, predvsem na ožjem območju ob gradu. Prav tako ni jasna struktura sedanje ureditve in tako deluje zavajajoče. O nekdanji vrtni ureditvi tudi ni veliko znanega, prav tako se ne pojavlja v nobeni literaturi o zgodovinskih vrtovih v Sloveniji. Tako nimamo obstoječe literature ne o vrtu, ne o krajini posestva Bogenšperk, na katero bi se lahko naslonili, da bi lahko že vnaprej opredelili pomen ter vrednotili stanje vrtnoarhitekturne dediščine.

Kot navaja profesor Ogrin (1995), je naša vednost o zgodovinski plati krajinsko-arhitekturne dediščine zelo skromna, kar velja tudi za obravnavano posestvo, brez poznavanja pa ni možno vrednotenje krajinske dediščine. Za ustrezno izpeljavo zasnove preureditve posestva, ki bi temeljila na strokovnih smernicah, je zato potrebno tudi vrednotenje vrtnoarhitekturne dediščine, ki temelji na konservatorskem postopku.

Ker je Valvasorjevo bivanje na gradu nedvomno najpomembnejši dogodek v zgodovini tega prostora (gradu s posestvom), prav tako pa je nesporen njegov kulturno-zgodovinski pomen za narod, je tudi grad Bogenšperk dandanes znan predvsem kot “Valvasorjev dom”. Vprašanje, ki se pri tem poraja, pa je, kako je z Valvasorjevim posestvom, ki je bilo v preteklosti, za časa Valvasorjevega življenja, od gradu nerazdružljiv. Vrednotenje in obravnava okoliške krajine na način, da bo grad z vrtom in ustreznim ozadjem tvoril spomeniško celoto, pa predstavlja drugi osrednji problem naloge.

1.2 HIPOTEZA

Podoba posestva, oblikovane in naravne krajine iz časa Valvasorjevega življenja, danes predstavlja del krajinsko arhitekturne dediščine. Diplomsko delo se ukvarja predvsem z ugotavljanjem prisotnosti krajinske dediščine na podlagi zgodovinskih virov in spomeniške substance ter vrednotenjem le-te. Prav tako ugotavlja (in se sprašuje) v kolikšni meri je posestvo Bogenšperk del naše krajinske in s tem tudi kulturne dediščine. Na tem mestu velja poudariti, da je grad Bogenšperk kulturni spomenik državnega pomena, ki si je ta status pridobil zaradi dejstva, da je v njem prebivala pomembna oseba, medtem ko pa vrta ali parka taistega posestva ni na seznamu oblikovane naravne dediščine. Zavarovanje krajine in parkovnega območja ob gradu je pomembno ne le s stališča krajinske dediščine, temveč tudi kulturne. Valvasorjev pomen za slovensko kulturo in zgodovino je neizbrisen - tako v fizični obliki (grad in nekdanji grajski vrt s posestvom) predstavljata del slovenske kulturno-zgodovinske in krajinske dediščine.

Hipoteza diplomskega dela je sledeča: na podlagi vrednotenja krajinske dediščine posestva Bogenšperk od 16. stoletja dalje po uveljavljenem konservatorskem postopku prav obdobje za časa Valvasorjevega življenja izstopa in je tako najprimernejše obdobje na katerem lahko temelji zasnova obnove krajinske dediščine.

Iz Valvasorjevih bakrorezov in zapisov je možno razbrati, da so v času njegovega bivanja

na gradu na posestvu Bogenšperk bile prisotne nekatere značilne prvine vrtnega oblikovanja tistega časa na naših tleh in prav tako tudi značilne krajinske vedute. Grad odlikuje tudi izvrstna lega, ki ponuja izredne razglede po okoliški krajini. Današnja podoba posestva in celotne okolice gradu Bogenšperk se močno razlikuje od tiste v Valvasorjevih časih, pri tem pa je zanemarjena krajinska dediščina posestva večinoma preoblikovana, ki tako celotnemu prostoru izpodbija zgodovinsko pričevalnost. Naloga prav tako temelji tudi na hipotezi, da je smiselno v primeru obnove krajinske dediščine iz obdobja Valvasorjevega življenja obravnavati, ovrednotiti in ohranjati tudi podobo okoliške krajine, ki je bila v preteklosti del posestva. Zaradi močnega vidnega stika ožjega območja spomenika z okoliško krajino bi jo morda lahko poimenovali kar “Valvasorjeva krajina”.

Zanimivo je, da so Valvasorjevi bakrorezi (in opisi), ki so izredno pomemben zgodovinski vir na številnih področjih, vsebovali številne prikaze gradov z vrtovi ter so tako v mnogih primerih dandanes edini zgodovinski vir za ugotavljanje krajinsko-arhitekturne dediščine (poleg Vischerjevih bakrorezov), s katerim dandanes lahko ugotavljamo, kakšna je bila vrtna umetnost pri nas v 17. stoletju. Že Ogrin (1995:9) omenja, da sta Valvasorjeva in Vischerjeva topografija naša poglavitna vira iz 17. stoletja. Tako Valvasorjevo delo tudi danes nosi veliko pomembnost za ohranjanje številnih vidikov naše kulturne dediščine, tudi vrtno-arhitekturne.

S ponovno vzpostavitvijo preteklega stanja z obnovo vrtnoarhitekturne dediščine ob gradu in ohranitvi krajine nekdanjega posestva kot dela kulturnega spomenika, bi pripomogli k estetski vrednosti spomenika in celoviti prepoznavnosti kulturnega spomenika, okoliški krajini pa bi poudarili njeno simbolno vrednost.

1.3 CILJI NALOGE

Glavni namen diplomskega dela je ugotavljanje primernih iztočnic za obnovo zgodovinskega parka in okoliške krajine glede na izhodišča, ki temeljijo na teoretičnih predpostavkah; le-te pa so zaključek zbiranja informacij o zgodovini parka, posestva in njunem vrednotenju. Ugotovitev, kako na najprimernejši način obnavljati omenjeni zgodovinski vrt s prikazi možnih variant rešitev na podlagi iztočnic konservatorsko-načrtovalskega postopka, pa predstavljajo končni cilj diplomskega dela.

Diplomska naloga ima več različnih ciljev:

- podrobno raziskati zgodovino gradu in vrta ter okoliške krajine in preučiti zgodovinske vire o posestvu z namenom ugotavljanja preteklih stanj in današnjega stanja dediščine vrtne umetnosti.
- ovrednotiti materialne ostanke in informacije o preteklem stanju na čimbolj objektiven način in ugotavljati spomeniško vrednost obstoječih vrtnih elementov ter vključevanja v zasnovo. Na tem mestu poudariti in prikazati, v kolikšni meri dajejo težo pri ohranjanju zgodovinskega vrta zgodovinska merila vrednotenja in v kolikšni druga merila vrednotenja; ugotoviti, v koliko gre pri posestvu Bogenšperk za krajinsko in koliko za kulturno-zgodovinsko dediščino.

- preučiti možnosti obnove oziroma rekonstrukcije vrtnoarhitekturne dediščine in ovrednotiti možnosti obnove različnih obdobij.

- obravnavati okoliško krajino kot sestavni del kulturnega spomenika (in posestva) ter pri tem vključevati vidik krajinske dediščine in njene obravnave v prihodnosti, kot tudi upoštevati videz krajine v smislu vplivnega območja spomenika in vpliva videza krajine, kot ozadja kulturnemu spomeniku, na doživljanje kulturne dediščine

- na podlagi vrednotenja vseh podatkov, pridobljenih v raziskovalno-analitičnem delu konservatorskega postopka ter primerjave in vrednotenja možnosti obnove gradu in vrednotenju le-teh postaviti tezo, na kakšen način najprimerneje obnavljati vrtnoarhitekturno dediščino in kako ravnati danes in v prihodnosti z okoliško krajino gradu. (V primeru majhne količine ohranjene spomeniške substance ohranitev ne pride v poštev, obnova vrtnoarhitekturne dediščine je lahko rekonstrukcija ali poustvaritev; teza najprimernejšega načina obnove vsebuje poleg odločitve o načinu obnove tudi odločitev o obdobju obnove)

- izdelava možnih načinov preureditve (z načrti in grafičnimi prikazi), ki na spoštljiv način posegajo v kulturno zgodovinski prostor, ga varujejo in ohranjajo, ter predstavljajo ohranjanja vredno krajinsko dediščino; in sicer v skladu z že omenjenimi smernicami, postavljenimi na podlagi raziskovalnega dela.

1.4 METODA DELA

Postopek izdelave diplomske naloge vključuje naslednje korake:

- umestitev v zgodovinski okvir, predstavitev Valvasorja, njegovega pomena za slovensko kulturo, njegovega življenja in obdobja bivanja na Bogenšperku,

- pregled in raziskovanje zgodovine gradu in posestva Bogenšperk na podlagi dovolj verodostojnih zgodovinskih virov,

- analiza obstoječega stanja parka in okoliške krajine ter njuno vrednotenje,

- ugotavljanje možnih načinov obnove (rekonstrukcije, preureditve) vrtnoarhitekturne dediščine glede na stanje v različnih obdobjih, ter odločitev o najprimernejšem načinu obnove,

- beleženje značilnosti vrtnega oblikovanja v Valvasorjevi dobi na Kranjskem z namenom primerjave in vrednotenja posestva Bogenšperk in ugotavljanje najbolj značilnih prvin vrtnega oblikovanja 17. stoletja na Kranjskem; ugotovitve služijo kot slogovna osnova pri predvideni sodobni obnovi,

- ugotavljanje in vrednotenje raziskanega gradiva o posestvu Bogenšperk zaključiti s premišljeno opredelitvijo smernic, kako na primeren način obeležiti in zavarovati ta

kulturni spomenik, ki nosi tudi nekaj slovenske krajinske dediščine ter določiti način, kako posegati v ta zgodovinski prostor.

- opredelitev primernega programa.
- izdelava možnih variant preureditve, v skladu z predpostavljenimi smernicami, ustvarjenih na podlagi analiziranih zgodovinskih virov in poznavanja načel spomeniškega varstva kulturne in krajinske dediščine.

2 OBRAVNAVA VRTNOARHITEKTURNE DEDIŠČINE – TEORIJA IN MOŽNI PRISTOPI

Vrtnoarhitekturna dediščina je del kulturne dediščine, ki je duhovna dediščina vsakega naroda; pomen dediščine pa se v času globalizacije še povečuje.

Kot izpostavlja Ogrin (1995:9), opravlja krajinska dediščina pri nas nepogrešljivo vlogo že s tem, da ustvarja primeren prostorski okvir ohranjenim dediščinsko pomembnim stavbnim spomenikom, kot vizualna dopolnitev in zaščita pred posegi v prostor. Tudi omenja, da se izjemnost vrtne umetnosti kaže v tem, da se bolj ali manj dosledno izraža v naravnem gradivu, se pravi v tvarini, ki pripada tistemu svetu, pred katerim je človek od davnin živel v negotovosti in ki ga je pogosto občutil kot njemu nenaklonjenega. Zato vrtna umetnost nedvomno pomeni svojevrsten vzpon, nadalje ugotavlja, dosežek v najzahtevnejšem mediju izražanja.

V Sloveniji so se na področju krajinsko arhitekturne dediščine oblikovala vsa pomembna zgodovinska obdobja vrtne umetnosti. Zgodovinski parki in vrtovi so bili do nedavnega eno najmanj raziskanih področij kulturne dediščine in zapoznelo priznavanje kakovostnih zgodovinskih parkov in vrtov se kaže v njihovih velikih spremembah in izgubi avtentičnosti (Ogrin, 1995). Obravnava vrtnoarhitekturne dediščine sledi načelom konservatorske stroke.

Pri konservatorskem delu se uporablja enotna metodologija, ki velja za vsa področja konservatorstva, le da se pri posameznih pojavljajo določene posebnosti, ki izhajajo iz širših spoznanj v matičnih strokah (Hafner, 1992). Vrtna umetnost in tako tudi vrtnoarhitekturna dediščina premore ta nekatere posebnosti, ki izvirajo predvsem iz narave gradiva. Rastlinsko gradivo je podvrženo propadanju s časom in tako prihaja do pomembnih razlik pri obnovi v primerjavi z arhitekturo ter drugimi spomeniki. Lastnost rastlinskega gradiva je živost in tako je v krajinski arhitekturi značilno hitro propadanje gradiva, zaradi katerega spomeniki vrtne arhitekture še toliko bolj občutljivi. Vseeno pa so teoretsko ozadje ter nekateri osnovni pristopi k obnovi zgodovinskih parkov enaki kot pri obnovi drugih vrst spomenikov (Hafner, 1992). Namen in cilj obnavljanja kulturnih spomenikov ter spomenikov oblikovane narave je, da preprečimo njihovo nadaljnje propadanje in da jih predstavimo javnosti.

Ogrin (1995) tudi poudarja, da je ”v Sloveniji problematika pretežnega dela zgodovinskih vrtov v tem, da primanjkuje potrebnih spoznavnih izhodišč za rekonstrukcijo, ki je bistvo pri iskanju ustreznega prenovitvenega koncepta. Niso znani in zbrani zgodovinska substanca, načrti, oziroma vsi zgodovinski viri, prav tako pa je v večini primerov je premalo ohranjena spomeniška substanca”. “Eden od zahtevnejših izzivov pri ohranjanju vrtnoarhitekturne dediščine pa je, razviti teorije o področju ravnanja s tistimi objekti, za katere ni na voljo zanesljive dokumentacije, njihova sedanja zgradba pa ne daje nedvoumne opore za prenovo”.

Grad in posestvo Bogenšperk sta nedvomno eden takih primerov, kjer zaenkrat primanjkuje potrebnih izhodišč za obnovo, saj podrobne raziskave in dolgotrajne analize vseh zgodovinskih virov še niso bile opravljene. Prav tako je propadla večina spomeniške substance, z izjemo lipovega drevoreda iz 19. ali 20. stoletja, zato je tudi vprašljivo, ali sploh še gre za zgodovinski

vrt. Firenška listina (1981) namreč navaja, da v primeru popolne izgube spomeniške substance tudi rekonstrukcije vrta ne moremo več imenovati zgodovinski vrt (17. člen).

Diplomsko delo se tako v okviru izvedljivosti loteva tudi raziskav zgodovinskih virov, ki pa niso tako obsežne, kot to predvideva stroka, uspe pa zabeležiti vse zgodovinske vire in možne raziskave, katerih nadaljnja proučitev bi lahko podala več podatkov za ustreznejšo ovrednotenje krajinske dediščine.

Deloma se je raziskovanja preteklosti zgodovinskega vrta in posestva leta 1984 lotilo Ljubljansko spomeniško varstvo (današnji Zavod za varstvo kulturne dediščine, območna enota Ljubljana), ki je predvidelo tako zasnovo ureditve, kot je v večini prisotna še danes. Vendar pri tem niso bili preučevani nekateri viri, za katere vemo, da bi lahko ponudili več podatkov o samem videzu vrtno arhitekturnega objekta. Prav tako ZVKD vzpostavil tudi smernice ravnanja s krajino, na območju kulturnega spomenika, ki veljajo še danes (Pergovnik in Bassin..., 1984)

2.1 PRISTOPI K UREJANJU ZGODOVINSKIH PARKOV IN VRTOV

Pri večini zgodovinskih vrtov v Sloveniji podatkov o preteklem stanju (zgodovinskih virov), ki bi nudili popoln vpogled v preteklo stanje takega objekta, primanjkuje. Tudi od količine spomeniške substance (ohranjenosti objekta) je odvisno, v kakšni meri bomo obstoječe stanje ohranjali ali poustvarjali. med obema skrajnima možnostma konservatorskega posega pa obstaja še več možnosti, ki pa so seveda v odnosu do količine spomeniške substance in kakovostnih zgodovinskih virov. Tako ločimo konservacijo, pri kateri gre za ohranjanje obstoječega stanja, ter obnovo. Načinov obnove je več, to so restavracija, rekonstrukcija reinterpretacija (poustvaritev). Vrste pristopov k urejanju zgodovinskih vrtov glede na količino različnih vrst podatkov prikazuje slika povzeta iz diplomskega dela (Šturm, 2003).

Slika 1: Vrste pristopov k urejanju zgodovinskih vrtov glede na količino različnih vrst podatkov (Šturm, 2003: 56)

Beneška listina dovoljuje, da se pri obnovi zgodovinskih vrtov se lahko uporablja tudi kombinacija več pristopov hkrati. Tako so lahko za različne dele vrta oz. parka udejanjijo različni pristopi k obnove (Beneška... 11. člen, 1964).

Natančne raziskave v analitično raziskovalnem delu konservatorskega postopka pri urejanju zgodovinskih vrtov in parkov, torej zbiranje in interpretacija podatkov, je osnova za odločitev o nadaljnjih posegih. Poleg stanja vrtov in dostopnosti do zgodovinskih informacij je treba upoštevati tudi pomen in velikost vrta, spomeniške lastnosti, značilnosti pripadajoče stavbe, povezavo z okolico, bodoče funkcije in ne nazadnje ekonomski kontekst. Kot navaja Šturm (2003), izbira ustreznega pristopa k poseganju v spomenik vrtne arhitekture temelji na podlagi objektivnih kriterijev, vendar pa je vedno prisotna tudi subjektivnost konservatorja.

Na kratko v nadaljevanju poglavja predstavljam ključne strokovne pojme, ki se uporabljajo pri obravnavi vrtnoarhitekturne dediščine, saj menim, da predstavljajo osnovo pri razpravi o dilemi, na kakšen način pristopati k preureditvi vrtnoarhitekturne dediščine posestva Bogenšperk.

2.1.1 Konservacija

Namen konservacije je ohranjanje spomenika v zatečenem stanju ali v eni od prvotnih oblik. V praksi je to načelo le težko dosledno izpeljati, saj je zaradi minljivosti glavnega gradiva, rastlin, potrebna vsaj delna obnova.

Vzdrževanje je osnovni predpogoj za konservacijo, kar je omenjeno že v Beneški listini, saj brez ukrepov prihaja do degradacije. Sama zamenjava posamičnih propadlih elementov (rastlin), ki je del občasnega vzdrževanja, pa še ne pomeni izgube avtentičnosti. Avtentičnost pri zgodovinskih vrtovih in zgradbah, ki so grajene iz manj obstojnih materialov, ne more biti omejena le na material (Firenška ...,1981).

Konservacija se ponavadi uporablja v primerih, ko je spomenik ohranjen v tolikšni meri, da razen vzdrževanja niso potrebni drugi ukrepi, ali v primerih, ko želimo eno od oblik obnove izvesti v prihodnosti. Nujna je tam, kjer bi drugi obnovitveni posegi lahko ogrozili zgodovinsko pričevalnost vrta, in možna, kjer vrt ni več v aktivni rabi in obstaja le kot spomenik, njegove stilne lastnosti pa želimo ohraniti.

2.1.2 Obnova

Že Beneška listina (1964) razlaga pomembnost obnove, ki temelji na spoštovanju izvirnega materiala in avtentičnih dokumentov. Na mestih, kjer zanesljive podatke načenjajo domneve, so potrebni določeni ukrepi: vsakršna dopolnila, ki so se izkazala iz estetskih ali tehničnih razlogov za nujno potrebna, se morajo ločiti od arhitektonske zasnove in nositi pečat našega časa. Pred in med obnovo je treba spomenik arheološko in zgodovinsko preučevati (9. člen). Nadomestila manjkajočih delov se morajo skladno zliti s celoto, hkrati pa se morajo ločiti od izvirnih delov, da obnova ne bi poustvarjala umetnostnega in zgodovinskega koncepta (12. člen).

- Restavracija

V primerih, ko je ohranjen še velik del spomeniške substance, se pogosto odločimo za delno obnovo prvobitnosti. Ta mora biti znanstveno utemeljena, obnovo prvobitnosti pa lahko dosega na več načinov; z manjšimi dopolnitvami, ki se morajo ločiti od izvornih delov ali pa z odkrivanjem prvobitnosti tako, da odstranimo poznejše dodatke. Manjše dopolnitve, omejene na najmanjšo možno mero, se morajo tudi skladno vključevati v celoto. Za odkrivanje prvobitnosti pa mora biti zadoščen pogoj, da imajo odstranjene sestavine res manjšo vrednost kot odkrite in da stanje ohranjenosti ter količina zgodovinske snovi, ki jo je treba odkriti, dejanje upravičujeta (Fister, 1979).

- Rekonstrukcija

Rekonstrukcija je primerna metoda obnove v primerih, ko je zgodovinski vrt dodobra uničen, bil pa je ocenjen kot izjemno pomemben ter hkrati tudi dobro evidentiran (Goulty, 1993). Kot omenja Hafner (1992), so primerni razlogi za rekonstrukcijo tudi, kadar je mogoče doživeti šele rekonstruiran objekt v popolni zgodovinski in spomeniški pričevalnosti in kadar šele takšen objekt daje identiteto določenemu ambientu oziroma širšemu prostoru. Rekonstrukcija uničenih ali izginulih parkovnih elementov je mogoča na podlagi nespornih dokumentacijskih podatkov, na podlagi sledov ali v detajlih po analogijah (Hafner, 1992). Analogija je postopek, pri katerem detajle vrtne zasaditve, ki niso evidentirani, poustvarimo na podlagi znanih primerov, značilnih za obdobje in prostor, za kar pa je potrebno dobro poznavanje stilnih vrtov v tujini kot doma. Po Firenški listini pa analogija že odstopa od načela avtentičnosti.

- Poustvaritev (reinterpretacija)

Razlika med poustvaritvijo in rekonstrukcijo je v tem, da poustvaritev nima namena biti zgodovinsko natančna, zato pa je njena vrednost v varstvenih okvirih vprašljiva. Ta metoda je pogosto uporabljena v primerih, ko ni podatkov o izvirnem stanju, objekt pa je zelo prizadet ali nima izrazitih in zahtevanih spomeniških lastnosti. Tudi je primerna, ko ni dovolj ostalin za restavracijo, niti ne dovolj podatkov za rekonstrukcijo, želimo pa ustvariti zaokroženo spomeniško celoto. Da novi parki in vrtovi z zgodovinskimi reminiscencami ne spadajo neposredno pod varstvo zgodovinskih vrtov meni tudi Obad Šćitaroci, v veliki meri pa bi vseeno lahko prispevali k ohranjanju in uveljavitvi tradicionalnega značaja vrtnih prostorov ali drobcev preteklih vrtnih zasnov. V konservatorski stroki je bila poustvaritev dolgo časa neprimerna, in te možnosti ne omenja niti Firenška niti Beneška listina. Obe prepovedujeta delovanje znotraj neutemeljenih hipotez, ne ukvarjata pa se s primeri, ko sami podatki niso dovolj za ponovno oživitev spomenika.

V primerih poustvaritve, kjer le-ta daje vtis izvirnika in ustreza določenemu slogu, je lahko poustvaritev zavajajoča in lahko vodi do napačnih zaključkov o avtentičnosti delov vrta, ki to niso. V takem primeru je razlikovanje med spomeniško substanco in sodobnimi posegi premalo jasno oziroma ni jasno, in zato so taki posegi sporni, saj so zavajajoči.

Tako je bolje, da poustvaritev ne imitira domnevnega zgodovinskega stanja in raje le-

tega interpretira na nov oblikovni način, določene vrtne sestavine služijo tako kot spomin na nekdanje odprte prostore in tamkajšnje vzdušje. Tako lahko s poustvarjanjem vzdušja nekdanjih ambientov skušamo ohranjati nekdanji duh prostora in časa.

2.1.3 Klasični konservatorski postopki in dopustnost sodobnega oblikovanja – načela in izhodišča

Razmišljanja o pomembnosti in zaščiti nekaterih spomenikov na mednarodnem nivoju se pojavijo že po prvi svetovni vojni, še bolj pa po drugi, ko je bilo uničeno veliko kulturne dediščine. Tako se vedno bolj utrjuje tudi spoznanje, da uničena kulturna dediščina pomeni izgubo za celotno človeštvo, ne le za posamezen narod. Eden prvih mednarodnih dokumentov, ki ureja to področje, je Beneška listina iz leta 1964, ki v preambuli ugotavlja pomen skupnih vrednot človeštva ter obravnave starodavne spomenike kot skupne dediščine. Tako je prepoznana odgovornost o ohranjanju le-teh tudi prihodnjim rodovom in naša dolžnost je, da se jih ohrani v vsem njihovem bogastvu in avtentičnosti (Beneška …, 1964). Sprva se misel o zaščiti in obnovi zgodovinskih parkov in vrtov le skopo pojavlja v mednarodnih listinah in je tako obravnavan bolje v okviru drugih vrst kulturne dediščine (predvsem stavbne). V Beneški listini tako niso omenjeni zgodovinski parki in vrtovi, možno pa je nanje nanašati člene, ki obravnavajo konservacijo in restavracijo z manjšimi prilagoditvami. Vidna je, v primerjavi z Atensko listino (1931), kjer je prav tako kot pri Beneški listini vrtnoarhitekturna dediščina obravnavana še v okviru stavbne dediščine, razširitev koncepta spomenik, pomembnejše postane uporabljanje tradicionalnih tehnik in pomen ohranjanja in situ (na mestu).

Prvi mednarodni in najpomembnejši dokument, ki govori o ohranjanju zgodovinskih vrtov (in parkov), je Firenška listina (1981). V njej so v okviru petindvajsetih členov vsebovane definicije in cilji, sedem členov pa govori o vzdrževanju, konservaciji, restavraciji in rekonstrukciji zgodovinskih vrtov. Le-ti podpirajo vse doslej omenjene načine obnove in ohranjanja zgodovinskih vrtov in parkov kot temeljne. V primeru izgube spomeniške substance pa se opredeli k zanikanju obstoja zgodovinskega vrta.

Kot že omenjeno, se po drugi svetovni vojni močneje usidrajo ideje o ohranjanju kulturne dediščine in ideje takoimenovanega aktivnega varstva se v praksi uveljavljajo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Kot omenja že Šturm (2003), ki je tematiko problematike vrtne umetnosti pri nas obdelala v diplomskem delu z naslovom Problematika obnove zgodovinskih parkov in vrtov v Sloveniji, je namen takega varstva dejavno zavzemanje za vključitev kulturne dediščine v tokove sodobnega življenja. Prav tako vidi aktivno varstvo svojo vlogo širše od prepovedovanja intervencij v zgodovinskih ambientih in omejevanja na administrativne postopke.

Ker revitalizacija ponavadi ni odvisna le od konservacije in trajne zaščite, se tako dopuščajo posegi različnih stopenj, v razponu od bolj strogih do bolj ohlapnih konservatorskih načel. Tako v primeru, ko nove rešitve spoštujejo zgodovinsko okolico, aktivna zaščita zgodovinskemu ambientu ne brani sodobnega kreativnega prispevka našega časa. Prav spoštovanje preteklih vrednot je v teh primerih tisto, kar lahko današnji čas doprinese k tem zgodovinskim ambientom, in česar ne poznamo iz preteklih obdobij. Da bi lahko ohranili zavest in vedenje o preteklem, je potrebno vzdrževati to v fizični obliki ali vsaj v spominu.

Vendar pa ima vrtna umetnost tudi določene lastnosti, ki so bolj podvržene propadanju s tokom časa. Rastlinsko gradivo je lastno le vrtni umetnosti (krajinski arhitekturi) izmed umetnosti, in to je tudi del izjemnosti le-te. Je pa seveda tako tudi problematika obnove zgodovinskih vrtov nerazdružljivo povezano s temi lastnostmi rastlinskega gradiva.

Posebnost vrtne umetnosti, ki jo najbolj loči od drugih vrst umetnosti, je izbira gradiva. Kot že omenjeno, je rastlinsko gradivo zaradi svojega hitrega propadanja v primerjavi z drugimi materiali izredno občutljivo in tako močneje podvrženo toku časa in zunanjim vplivom. Iz tega izvira tudi bistvena problematika vrtne umetnosti, in sicer ohranjanje.

2.2 KONSERVATORSKI POSTOPEK OBNOVE VRTNOARHITEKTURNE DEDIŠČINE

Postopek obravnave vrtnoarhitekturne dediščine se nekoliko razlikuje od načinov obnavljanja kulturne dediščine z drugih umetniških področij, vendar pa je v svojem teoretičnem ozadju postopek enak. Splošno veljavne metode obnove vrtnoarhitekturne dediščine ni mogoče podati; znana pa so merila za načrtovanje in izvedbo prenove (Hafner, 1992), saj je vsak konservatorski problem edinstven in tako je mogoče predstaviti le smernice, ki pri tem veljajo. Predstavljam osnovne korake konservatorskega postopka.

2.2.1 Oblikovanje delovne skupine (multidisciplinarne ali interdisciplinarne)

Oblikovanje delovne skupine zagotavlja kakovost dela, saj le sodelovanje strokovnjakov z več področij omogoča primerno obnovo in vključevanje dediščine v sodobno življenje. Obstaja več dokumentov, ki poudarjajo interdisciplinarno sodelovanje (Šturm, 2003), s krajinskimi arhitekti pri tem sodelujejo z arhitekti, arheologi, botaniki, ter tudi zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji, restavratorji, sociologi, gozdarji in vrtnarji in drugimi. Pomembno področje predstavljajo seveda tudi vrtno-arheološke in botanične raziskave (ki v okviru diplomskega dela seveda niso izvedljive).

2.2.2 Inventarizacija in analize (raziskovalno analitična faza)

Temeljite predhodne raziskave v smislu zbiranja podatkov in odkopavanj oziroma nujnost arheološkega in zgodovinskega proučevanja zagotavljata že Firenška (1981) in Beneška listina (1964). Kakovost obnove je namreč v dobršni meri odvisna od čimbolj popolnega poznavanja objekta (Hafner, 1992). Dediščino vrtne umetnosti lahko preučujemo na osnovi zgodovinskih virov in sedanjega stanja (spomeniška substanca). Cilj te faze konservatorskega postopke obnove vrtnoarhitekturne dediščine pa je podatke inventarizirati ter jih nato združiti v sintezno informacijo (enotno zgodovino) o objektu (Hafner, 1992).

2.2.3 Vrednotenje

Strokovno vrednotenje materialnih ostankov in ostalih virov informacij o preteklem stanju je faza, ki sledi raziskovalnemu delu, pri čemer je pomembna čimbolj objektivna ocena spomeniške vrednosti obstoječih vrtnih elementov, kot tudi verodostojnosti pridobljenih informacij, pridobljenih iz zgodovinskih virov.

Prav iz dejstva, da se vrtnoarhitekturna dediščina od primera do primera povsem razlikuje na več nivojih, pa izhajajo razlike med avtorji v poimenovanju. Uradna merila za vrednotenje, ki so podlaga za vključitev v Inventar zgodovinskih vrtov v Sloveniji (Kolšek, 1996), se delijo na umetnostna, zgodovinska, urbanistična, dendrološka in botanična, ter konservatorska. Hafner (1992) pa deli merila za vrednotenje vrtnoarhitekturne dediščine v večje skupine, kot so tipološka merila, stilna merila, dendrološka merila, merila zgodovinske pričevalnosti in merila, ki izhajajo iz sedanjega stanja.

2.2.4 Izbira najustreznejše metode obnove

Glede na pridobljene podatke iz zgodovinskih virov ter na podlagi ohranjenosti in kakovosti spomeniške substance ter vrednotenja se odločimo za ustrezen način obnove. Metoda obnove se ponavadi nahaja med obema možnima skrajnostima, torej golo konservacijo (ohranjanje obstoječega stanja) in poustvaritvijo. V Sloveniji so taki primeri številni (Šturm, 2003), saj so zaradi pomanjkljive ozaveščenosti številni spomeniki vrtne umetnosti propadali ali so bili deloma uničeni, še posebno hitro jo do tega prihajalo tudi zaradi občutljivega rastlinskega gradiva. Tako Ogrin (1995) izpostavi, da moramo poiskati način kako ravnati z tistimi spomeniki vrtne umetnosti, pri katerih je bila uničena spomeniška substanca, vseh podrobnosti preteklega stanja pa ne poznamo, da bi lahko povsem rekonstruirali spomenik vrtne umetnosti. Kot ugotavlja Šturm, se problematika vrtnoarhitekturne dediščine razlikuje v različnih državah glede na preteklo ohranjanje. Oba pa se strinjata (Ogrin, 1995, Šturm, 2003), da je značilnost slovenskega konservatorstva prav pomanjkanje spomeniške substance zaradi zanemarjanja, ki je še vedno velik problem.

Tudi posestvo Bogenšperk, kot bo pokazalo tudi poglavje o vrtnoarhitekturni dediščini, je eden izmed tistih primerov spomenikov vrtne umetnosti, pri katerem se je ohranilo izredno malo spomeniške substance. Menim, da kadar spomeniška substanca in zgodovinski viri niso dovolj natančni, da bi lahko izvedli katerega od klasičnih konservatorskih posegov, pa je možno tudi poustvarjanje nekdanjih ambientov ter ohranjanje spomina na zgodovinski vrt; še posebno ko gre za tako pomemben kulturni spomenik, kot je posestvo Bogenšperk, kateremu bi primerno obnovljen spomenik vrtne umetnosti lahko ustvaril projekcijsko ozadje in bi dosti bolje oživil "duha časa" ter izkustveno doživljanje kulturnega spomenika kot celote. Izrazit vidni stik z okoliško krajino pa narekuje tudi obravnavo le-te, da bi kulturni spomenik tvoril celoto tako danes, kot tudi v prihodnosti.

2.2.5 Izbira primerne funkcije

Omenjeni korak je še posebno pomemben v tistih primerih, ko je kulturni spomenik zapuščen ali ga je potrebno na novo oživeti. Pri tem je pomembno, da izbrana namembnost ne ogroža zgodovinske vrednosti ali ruši zgodovinske strukture ali celovitosti ambienta. Tudi Firenška listina narekuje rabo zgodovinskih vrtov (Firenška..., 1981). Tako 19. člen omenjene listine navaja: »Glede na svoj značaj in namen je zgodovinski vrt miren kraj, namenjen človeškim stikom, tišini in zavedanju narave. ..« Omenjena listina v svojem 20. členu še nadalje opredeli predvidene dejavnosti, ki naj bi se odvijale v zgodovinskih vrtovih: »Medtem, ko so zgodovinski vrtovi primerni za mirne vsakodnevne igre, lahko nekateri ločeni, bližnji predeli služijo aktivnim in živahnim igram in športom. Na ta način se zadovoljijo javne

potrebe, ne da bi škodovali ohranjanju vrta ali krajine. «

Kot navaja Ogrin (1995), je "praksa pri nas pokazala, da so najbolj posrečene revitalizacije tiste, ki programsko prinašajo dodatno kulturno dejavnost, na primer muzejsko, galerijsko, glasbeno-dramsko ipd., turistična izraba graščin in dvorcev pa je tista namembnost, ki praviloma najbolj ogroža interes vrtno-umetnostne dediščine. Ob razvoju dopolnilnih dejavnosti je namreč najprej na udaru neposredna okolica, v tem primeru zgodovinski vrt". Izraba prostora kulturnega spomenika zgolj v turistične namene ga tako degradira in ne predstavlja vsebine in vrednosti kulturnega spomenika, zaradi katere se tudi imenuje kulturni spomenik.

Na posestvu Bogenšperk danes potekajo nekatere muzejske in druge dejavnosti (poroke, gostinstvo): prav slednje so, kot bo razvidno v nadaljnjih poglavjih, eden od glavnih vzrokov, da v obstoječih prostorskih rešitvah prihaja še do dodatne degradacije kulturnega spomenika. Da bi kulturnemu spomeniku omogočili njegovo oživljanje tudi v prihodnosti, je potreben premislek pri oblikovanju funkcionalnih in hkrati estetskih rešitev, ki v vizualnem in funkcionalnem smislu ne zmanjšujejo vrednosti spomeniku.

2.2.6 Izdelava variantnih predlogov

Faza izdelave variantnih predlogov, ki sledi predhodno opisanim korakom, vsebuje tudi odločitev, na kakšen na način obnavljati spomenik vrtnoarhiteturne dediščine.

Kot že omenjeno (str. 8), je glede na poznavanje preteklega stanja in analize obstoječega stanja ter vrednotenja, primeren ali pristop, ki predstavlja preteklo stanje (konservacija, rekonstrukcija) ali sodobno oblikovanje (poustvaritev oz reinterpretacija). Manj ko je znanega o zgodovinskem vrtu in manj ko je ohranjena spomeniška substanca, več možnosti za vpeljevanje sodobnega oblikovanja je dovoljeno, vendar ima to tudi meje. Vsak od pristopov obnove zgodovinskega vrta pa ima določene zakonitosti in pogoje, katerim je potrebno zadostiti.

2.2.7 Predstavitev zgodovinskega vrta javnosti

Kot izpostavlja Šturm, je predstavitev javnosti je s stališča osveščanja družbe o vrtnoarhitekturni dediščini še posebej pomembna in je glede na stanje zgodovinskih vrtov v Sloveniji tudi nujna. K ozaveščanju in izobraževanju javnosti o tovrstni kulturni dediščini lahko pripomore privlačna predstavitev zgodovinskega vrta, v obliki načrtov, videoposnetkov, perspektiv, modelov, računalniških simulacij (Šturm, 2003).

2.2.8 Vzdrževanje

Že Beneška in Firenška listina navajata pomembnost in dolžnost ohranjanja zgodovinskega vrta kot spomenika kulturne dediščine. Brez dvoma pa je to mnogo lažje v tistih primerih, ko so dotični spomeniki tudi oživljeni, kakršen je do neke tudi primer posestva Bogenšperk. Le-ta dandanes ima poleg kulturnih in gostinskih (poroke) funkcij tudi simbolni pomen, predstavlja pa tudi izletniško točko. Po obnovi gradu so zaživele muzejska in gostinska dejavnost, ki so pomembno prispevale k začetnim korakom oživljanja in nadaljnjega razvoja spomenika,

vendar pa spomenik ponuja še mnogo drugih možnosti, ki so bolj usmerjene k kulturnim dejavnostim, osveščanju Valvasorjevega kulturno-zgodovinskega pomena in nenazadnje o vrtni umetnosti pozne renesanse na slovenskem. Javni zavod Bogenšperk, ki z objektom kulturne dediščine tudi upravlja, v zadnjem času posveča mnogo pozornosti vzpostavitvi "Valvasorjevega središča" (podrobnejša razlaga sledi). Tako bi uvedba novih dejavnosti ter preplet raznolikih dejavnosti omogočila primerno prepoznavnost tako pomembnega kulturnega spomenika ter posledično omogočila tudi boljše vzdrževanje spomenika.

2.3 OBNOVA, KI PONOVI PRETEKLO STANJE (KONSERVACIJA, RESTAVRACIJA, REKONSTRUKCIJA)

V primeru, ko je spomeniška substanca dovolj ohranjena in/ali je na voljo dovolj zanesljivih zgodovinskih virov, je brez dvoma nujna obnova, ki spoštuje izvirni material (Beneška ... , 1964) in zgodovinske vire. Restavracija je možna v primeru dovolj ohranjene spomeniške substance, rekonstrukcija pa le pri dobro dokumentiranih zgodovinskih virih, ki ne dopuščajo znatne negotovosti. V tem primeru govorimo o klasičnih konservatorskih posegih.

Na posestvu Bogenšperk se spomeniška substanca ni ohranila, saj ni, z izjemo lipovega drevoreda, ohranjene skorajda nič spomeniške substance, kar je pojasnjeno v poglavju o obravnavi vrtnoarhitekturne dediščine. Tako konservacija kot tudi restavracija celotne pretekle ureditve ne prideta v poštev pri oblikovanju predloga zasnove preureditve.

2.4 OBNOVA, KI VKLJUČUJE SODOBNO OBLIKOVANJE (POUSTVARITEV ALI REINTERPRETACIJA)

Že Ogrin (1995) ugotavlja, da je »eden zahtevnejših novih izzivov razviti doktrino za ravnanje s tistimi objekti, za katere ni na voljo zanesljive dokumentacije, njihova sedanja zgradba pa ne daje nedvoumne opore za prenovo.« Kot vir je večkrat uporabljeno diplomsko delo z naslovom Problematika obnove zgodovinskih parkov in vrtov v Sloveniji (Šturm, 2003), ki se posredno loteva prav te problematike ter v sklepu izpostavi smernice za obnovo zgodovinskih vrtov. »Le te prav tako ali celo v večji meri veljajo tudi v primerih, ko za klasične konservatorske postopke ni dovolj informacij in lahko v okviru poustvaritve prispevamo sodobno oblikovanje.« Avtorica se sprašuje, v katerih primerih je sodobno oblikovanje dopustno in pri tem ugotavlja, da je to možno v primerih, ko restavracija ne pride v poštev zaradi premalo ohranjene spomeniške substance, rekonstrukcija v striktnem pomenu besede pa zaradi pomanjkljivih zgodovinskih virov ni možna. Če se v takih primerih izvede rekonstrukcija, mesto zgodovinske avtentičnosti zavzamejo domneve in zavajajoča rekonstrukcija, tovrstne imitacije pa lahko izkrivljajo zgodovino. Po drugi strani pa lahko nova zasnova poveča vrednost preostale spomeniške substance, ne da bi enkratnost zgodovine zamenjala s kadar koli ponovljivo navidezno resničnostjo. Tovrstnim poustvaritvam se ne moremo odreči, saj zagotavljajo obstoj vsaj dela dediščine vrtne umetnosti in njeno vključitev v življenje. Tudi Mareovič (1986) podpira sodobne posege v zgodovinske ambiente in meni, da v nekaterih primerih ni potrebe po omejevanju tradicije posegov v dani prostor zaradi spoznanj o vrednosti in potrebi ohranjanja prostorskih vrednosti preteklosti.

V primeru, ko torej nimamo zanesljive dokumentacije o preteklem stanju zgodovinskega vrta in ohranjene spomeniške substance, so pri ohranjanju zgodovinskih vrtov možni sodobni načini obnove, ki morajo biti kot taki tudi prepoznavni in ne smejo biti zavajajoči, kot to zahteva že Beneška listina (9. odstavek) (1964). Pri vrtnoarhitekturnih spomenikih, pri katerih je spomeniška vrednost jasno prepoznavna in je možen kateri od klasičnih postopkov obnove, seveda ni potrebe po sodobnem oblikovanju in to tudi ni dopustno. Obstajajo pa še druge zahteve pri sodobnem oblikovanju znotraj zgodovinskega vrta, katerim mora biti zadoščeno, da je obnova kakovostno izvedena. Natanko tak primer je tudi posestvo Bogenšperk.

Pri obnovi, ki vključuje sodobno oblikovanje, je treba vzpostaviti visoka merila, da ne pride do novih zavajajočih vrtnoarhitekturnih objektov ali nastanka »pseudostilov«, ki jih številni viri prepovedujejo. Že Ogrin (1995) opozarja, katerim zahtevam mora zadostiti sodobno oblikovanje v spomeniku vrtne umetnosti. Pri tem je namen sprememb, ki nastanejo s sodobnim oblikovanjem, da dolgoročno obogatijo zgodovino obravnavanega vrta ali parka. Tako je potrebno upoštevati prvotno oblikovalsko idejo kraja in to tem bolj, kolikor bolj je zgodovinski vrt ohranjen. Ohranjeno zgodovinsko strukturo je nujno podpreti, novi dodatki pa ne smejo zasenčiti starega, oziroma tistega, zaradi česar je zgodovinski vrt postal pomemben v prvi vrsti. Pri tem je ključnega pomena vrednotenje tistega, kar velja vključiti (spomeniške substance in zgodovinskih virov) ter tistega, na čemer načrtovalec lahko gradi lastno oblikovalsko idejo. Takšen pristop pa zahteva od načrtovalca zadržanost pri oblikovanju, saj na ta način ne more zasenčiti obstoječega (zgodovinskega) oblikovanja.

Pomembno je, da načrtovalec podpre originalno zasnovo (kolikor jo je možno spoznati) in ne skuša preglasiti izvirne vrednosti zgodovinskega vrta ter da dopušča sobivanje oblikovalskih idej preteklosti in sedanjosti. Pri tem je glavni cilj zasnovati oblikovno zaokroženo celoto, ki ohranja ali estetsko nadgradi zasnovo. Dobro načrtovanje je tako občutljivo za dosežke preteklosti, hkrati pa doumeva in spoštuje bistvo prostorskih odnosov ambienta.

3 PREDSTAVITEV OBRAVNAVANEGA OBMOČJA

Slika 2: Lega posestva gradu Bogenšperk v Sloveniji (Atlas okolja, 2010)

3.2 PREDSTAVITEV ENOTE KULTURNE DEDIŠČINE GRAD BOGENŠPERK S PARKOM

Grad Bogenšperk skupaj z zgodovinskim parkom predstavlja pomemben del slovenske kulturne dediščine ter je tako zabeležen tudi v registru kulturne dediščine kot kulturni spomenik državnega pomena (slika 3). Prav tako spadajo v register kulturne dediščine tudi bližnje ruševine gradu Lihtenberg, ki so bile del posestva Bogenšperk že za časa Valvasorjevega življenja. V bližini gradu so še Pollandova hiša (Polland je bivši lastnik hiše), ki se imenuje po bivšem lastniku in stoji na podobnem mestu kot v preteklosti grajske pristave ter (keltsko) gomilno grobišče Dvor-Strmec.

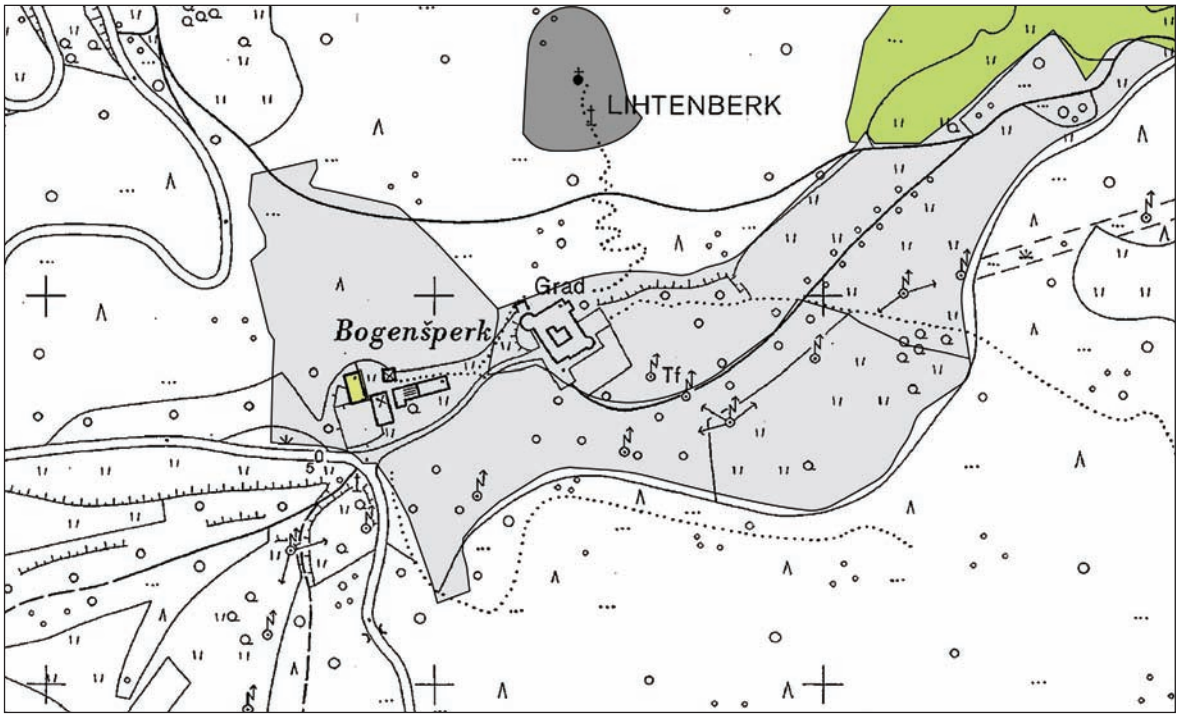

Slika 3: Prikaz objektov kulturne dediščine na območju posestva Bogenšperk (Register... 2010; podlaga: TTN5)

V registru kulturne dediščine so prisotni sledeči objekti (podrobni opis v Prilogi C):

- grad Bogenšperk s parkom
- Pollandova hiša pri gradu Bogenšperk
- Ruševine gradu Lihtenberg
- Gomilno grobišče Dvor-Strmec

Ožje območje obravnave posestva Bogenšperk tako predstavlja zavarovano območje kulturnega spomenika Grad Bogenšperk s parkom, katerega meje obsegajo površino približno 8,4 hektarjev (83824 m2).

Slika 4: Fotografije gradu z zahodne strani, vstopna v območje kulturnega spomenika

Preglednica 1: Opis enote nepremične kulturne dediščine (Register ..., 2010)

IDENTIFIKACIJA ENOTE DEDIŠČINE:

Evidenčna številka enote: 29

Ime enote: Bogenšperk – Grad Bogenšperk

OPIS ENOTE DEDIŠČINE

Vrsta dediščine: nepremična kulturna dediščina

Tip enote: profana stavbna dediščina

Obseg enote: območje

Tipološka gesla enote: grad s parkom, dom pomembne osebnosti, spominska soba, drevored, doprsje, grajska kapela, Marija Pomočnica

Tekstualni opis enote: Štiritrakten grad z obrambnimi stolpi na treh vogalih je bil zgrajen v 15. stol., predelan v 16. in 17. stol. V 17. stol. je bil bivališče izjemne osebnosti J. V. Valvasorja, kateremu so 1991 postavili kip. V njem je lokalni muzej in ob njem park.

Datacija enote: 15. stol., druga četrtina 16. stol., 1533, zadnja četrtina 17. stol., 1679-1689, druga polovica 18. stol.

LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Naselje: Bogenšperk

Občina: šmartno pri Litiji

Lokacija: Grad s parkom stoji nad vasjo Dvor pri Bogenšperku, ob robu širšega, razglednega pomola.

PRISTOJNOSTI

Območna enota: ZVKD Ljubljana

RAZGLASITEV

Vrsta spomenika: spomenik državnega pomena

Akt razglasitve: Odlok o razglasitvi gradu Bogenšperk za kulturni spomenik državnega pomena, Ur.l. RS, št. 81/99-3808, 46/2005-1871

Vrsta razglasitve: stalna razglasitev do preklica

Veljavnost razglasitve: 6.10.1999 –

Slika 5: Fotografije gradu (panorama) z zahodne strani, dostopna cesta in parkirišče

Slika 6: Fotografije gradu (panorama) z različnih strani, prikaz značilnih pogledov

Slika 7: Skica obstoječe situacije z vzhodne strani

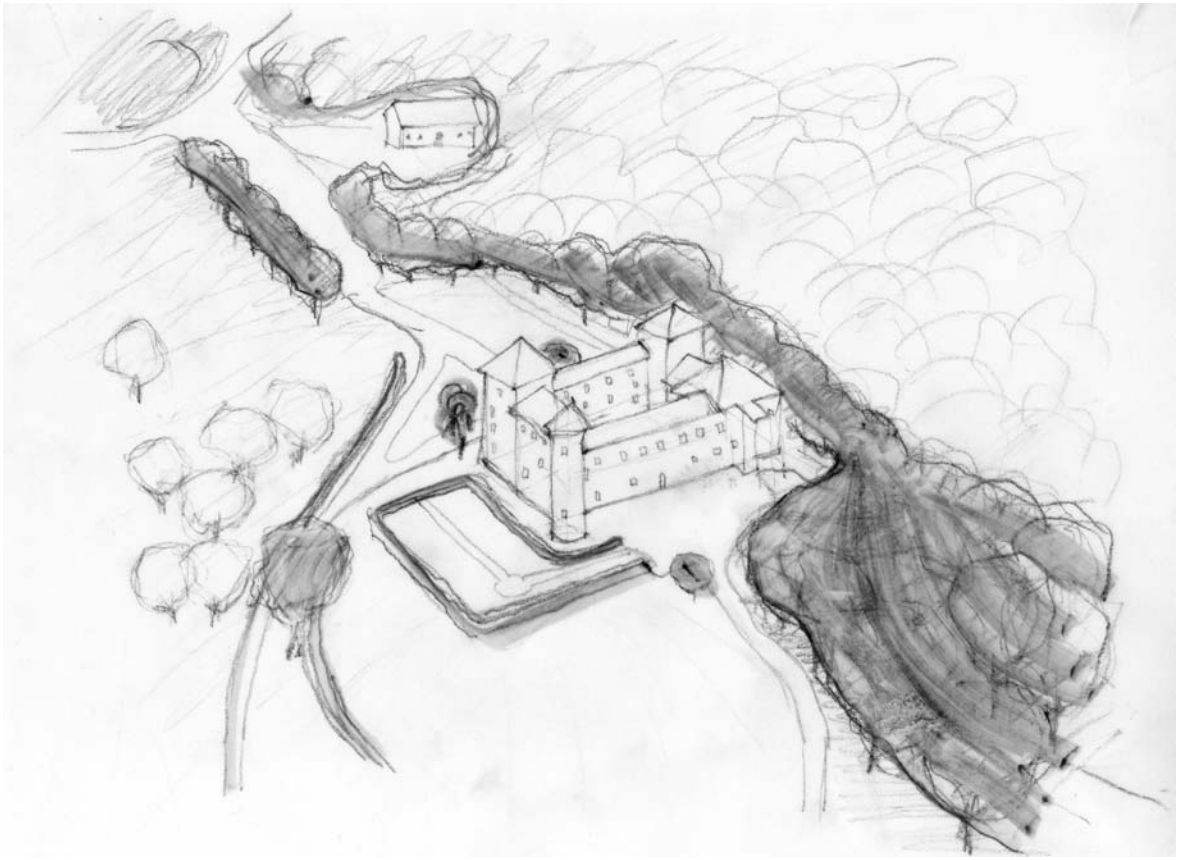

Slika 8: Skica situacije (ptičja perspektiva)

4 ZGODOVINA POSESTVA IN GRADU BOGENŠPERK

Podrobno poznavanje zgodovine zgodovinskih vrtov in gradov je bistvenega pomena za njihovo kakovostno obnavljanje in ohranjanje. V večini primerov je čas nastanka in stilno obdobje vrtov povezano s takratnimi lastniki gradov, kar narekuje dobro poznavanje okoliščin, v katerih je vrt nastal, s tem pa tudi celotno zgodovino dogajanja na gradu.

4.1 ZGODOVINSKO OZADJE IN DRUŽBENO DOGAJANJE V ČASU NASTANKA GRADU BOGENŠPERK S POSESTVOM

Valvasor (1641-1693) je grad in posestvo Bogenšperk kupil leta 1672, to je še isto leto ko se je vrnil iz tujine vrnil na Kranjsko. Na Bogenšperku je živel do leta 1692,, . Na svojih potovanjih je izpopolnjeval svoje znanje ter spoznaval številne evropske dežele in njihovo kulturo. Bil je v Nemčiji, Franciji in Švici, državah, v katerih se je za časa njegovega življenja že razmahnila renesančna miselnost in je v vsaki deželi razvila svoj način upodabljanja.

Slovenske dežele so v obdobju pred Valvasorjevim življenjem (bile so pod oblastjo Habsburžanov) konec 15. in 16. stoletja zaznamovali turški vpadi ter kmečki upori. Sredi 16. stoletja se je na Slovenskem razmahnila reformacija, ki je postavila temelje slovenskega knjižnega jezika. Leta 1550 je Primož Trubar izdal prvi knjigi v slovenščini, Abecednik in Katekizem. Oblikovala se je slovenska jezikovna skupnost in protestanti so izdali še okoli 50 knjig v slovenščini; tako je bila protestantska književnost temelj za oblikovanje slovenske jezikovne skupnosti. Vendar pa sta v začetku 17. stoletja knežji absolutizem in katoliška cerkev zatrli protestantizem in za dolgo časa zavrli književnost v slovenskem jeziku (Reisp, 1983). Tako je Valvasor živel in deloval v dobi (Rupel, 1978), ki se ne more pohvaliti s posebnim kulturnim razmahom in napredkom.

Valvasorjeva dela so bila pisana v nemščini in latinščini, saj je želel predvsem predstaviti svoj domovino drugim evropskim deželam. Zaradi svojega prispevka k slovenski znanosti in kulturi je ena ključnih osebnosti slovenske zgodovine.

4.2 ZGODOVINSKI RAZVOJ IN LASTNIŠTVA GRADU BOGENŠPERK

Da bi lahko preučevali celotno posestvo Bogenšperk, je treba poznati tudi zgodovino samega gradu. Valvasor je na gradu in posestvu preživel 20 let, večino svojega življenja. Iz tega časovnega obdobja nas zanima, kako je z gradom (in posestvom) gospodaril in kako ga je morda preuredil ali priredil po svojem okusu in načinu življenja. Zanimajo nas njegov odnos do gradu in posestva ter sledovi, ki jih je zabeležilo njegovo bivanje na gradu in posestvu .

V ožje področje analitičnega dela sodi pridobivanje podatkov o objektu, ki ga obnavljamo (Hafner, 1992). Zaradi popolnejšega poznavanja moramo opraviti številne raziskave, ki se nanašajo neposredno na objekt, tj. podrobno poznavanje nekdanjih lastnikov objekta. Pogosto se zgodi, da nam poznavanje njihovega življenja, sorodstvenih vezi in poznanstev razloži katero od nepojasnjenih vprašanj in v kolikor so imeli v lasti še kakšne druge objekte, je treba analizirati tudi te. Drugo področje, ki ga je nujno omeniti, je raziskovanje razvoja stavbne arhitekture, saj so posamezne spremembe, prezidave, obnove itd. pogosto povezane

z bistvenimi spremembami v vrtnoarhitekturni zasnovi (Hafner, 1992:7).

Nastanek gradu Bogenšperk, ki se je po nemško imenoval Wagensberg, je povezan z rodbino Wagen, zgodovina gradu pa se je začne že prej, čeprav nastanek gradu Wagensberg-Bogenšperka ni povsem pojasnjeno (Otorepec, 1976). Grad Bogenšperk je namreč naslednik gradu Lichtenberg, mogočna rodbina Lihtenberžanov je v sredini 12. stoletja zgradila srednjeveško utrdbo Lihtenberg. Njihova rodbina je nato v 15. stoletju po moški stani izumrla, zadnja potomka Veronika pa se je v drugi polovici 15. stoletja poročila z Boltežarjem Wagnom. Grad Bogenšperk je naslednik gradu Lihtenberg, kajti njegova gradnja sega najverjetneje v čas kmalu po letu 1511, ko je slovenski prostor prizadel eden najmočnejših potresov, ki je poškodoval številne gradove in tudi Lihtenbergu ni prizanesel. Prvega lastnika objekta imenuje Valvasor Boltežarja Wagna leta 1492. Po potresu je grad Lichtenberg najverjetneje postal prenevaren za bivanje, prav tako pa tudi ni več ustrezal bivalnim standardom, opuščen je bil takratni stil zidave utrdb, turška nevarnost pa je bila vendarle še prisotna. Zato so si novi grad zgradili v bližini, in sicer na skali, saj so verjeli, da to zagotavlja trdnost stavbe in tako večjo varnost pred potresi (Reisp, 1983).

Rodbina Wagen je imela v posesti grad vse do prve polovice sedemnajstega stoletja, zadnji izmed Wagnov, Jurij, pa je grad zapustil menihom avguštincem, med katerimi je živel do svoje smrti leta 1630. Zaradi Jurijevih dolgov je grad nato prešel v last glavnega upnika - ljubljanskega lekarnarja in takratnega župana Horacija Carminellija. Le-ta ga je kmalu prodal Krištofu Kočevarju, ki je bil lastnik Bogenšperka le kratek čas, saj ga je prodal plemiču Juriju Kajzlu, ta pa nato Janezu Vajkardu Valvasorju leta 1672. Valvasor je v njem preživel dvajset let, nato pa po objavi Slave Vojvodine Kranjske leta 1692 bankrotiral in zapustil grad (Reisp, 1982). Valvasor je na gradu, v katerem je bival med leti 1672-1692, napisal svoja najpomembnejša dela, kot je Slava Vojvodine Kranjske ter Topografijo Kranjske.

Grad je v sledečem obdobju zamenjalo več lastnikov (Otorepec, 1976), dokler ga ni leta 1853 kupil knez Weriand Windischgrätz. Vmes je stavba utrpela veliko škodo v letu 1759, ko je udar strele zanetil požar, pri obnovi gradu so pomagali tudi deželni stanovi (Otorepec, 1976). Windischgrätzi so bili tudi zadnji plemiški lastniki gradu; v času bivanja v njem so se lotili tudi delne prenove objekta in sledovi njihovega dela so še danes vidni v knjižnici (Reisp, 1982). Kot je možno razbrati iz terenskih raziskav in zgodovinskih virov, pa je njihovo bivanje na gradu pustilo sledove tudi v zgodovinskem parku, saj se je lipov drevored ohranil do danes; najverjetneje so ga zasadili prav oni.

V dvajsetem stoletju so si sledili zanimivi dogodki, še posebej v obdobju po prvi svetovni vojni. Eden zanimivejših dogodkov je bil vsekakor ta, da je grad s posestvom želel kupiti knez Pavle Karađorđević, glavna osebnost kraljevega namestništva v obdobju po atentatu na kralja Aleksandra oktobra 1934 v Marseillu (Stopar, 2001).

Druga svetovna vojna je pomenila, tako kot za Slovenijo, tudi prelomnico za grad Bogenšperk; v aprilu leta 1941 je bil na gradu mejni prehod med Nemčijo in Italijo, okupatorjema, ki sta si razdelila večino slovenskega ozemlja. Kasneje so mejo premaknili, je pa močno zaznamovala te kraje. Ob kapitulaciji Italije septembra 1943 so grofi

Windischgrätz zapustili Bogenšperk, s seboj pa odnesli tudi največje dragocenosti. Ob koncu vojne je bila nekaj časa vojaška bolnišnica, potem pa so grad v celoti izropali. V letu 1949 so se vanj za 15 let naselili jezuiti, ki so grad z okolico vzdrževali vsaj do take mere, da ni dalje propadal. Po njihovem odhodu pa so objekt v letu 1964 v upravljanje prevzeli Investicijski biroji Trbovlje in po letu 1970 se je začela sistematična obnova gradu, za katero je skrb prevzela občina Litija in od nje imenovan posebni odbor.

4.3 JANEZ VAJKARD VALVASOR

Življenjepis

Rojen je bil maja 1641 v Ljubljani, očetu Jerneju Valvasorju in materi Ani Mariji (rojeni Rauber), kot dvanajsti otrok od skupaj sedemnajstih iz drugega zakona. Šolal se je pri jezuitih v Ljubljani, kasneje pa namesto nadaljnjega študija raje izbral potovanja študijska potovanja ter nekaj časa tudi vojaško službo in si je tako nabiranje življenjske izkušnje. Potoval je po Nemčiji, Italiji, Angliji, Danski, Franciji, Španiji, Afriki... V tujini je preživel kar štirinajst let in na njegov pogled na svet sta najbolj vplivali Nemčija in Francija. Njegovo življenje je vplivalo na širino njegovega duha, prav tako pa je bil po duhu raziskovalec, ki ga je neznanje o lastni domovini še posebno navdihnilo k raziskovanju in pisanju (Reisp, 1983).

Slika 9: Valvasorjev portret (Greischer, cit. po Valvasor, 1689)

4.3.1 Valvasorjev pomen za slovensko kulturo

Ko se je po potovanjih v tujini leta 1672 vrnil na takratno ozemlje Kranjske, je bil poln vneme po raziskovanju in pisanju ter želje, da bi lahko lastno domovino predstavil tudi tujini. Leta 1972 je kupil gradove Bogenšperk, Lihtenberg in Črni potok ter hišo v Ljubljani. Tako je postal grad Bogenšperk njegovo stalno prebivališče. Mnogo časa je posvetil študiju in raziskovanju slovenske zemlje in veliko svojega časa je potoval po deželi, raziskoval, risal, si zapisoval. V gradu si je leta 1678 ustanovil grafično delavnico s tiskarno za bakroreze in bakroreznico, ki je bila tudi prva na slovenskem, ter je za grafična dela vzdrževal kar nekaj risarjev, bakrorezcev in bakrotiskarjev. Uredil si je tudi ogromno knjižnico, v kateri je imel

kakih 10.000 zvezkov, bogato zbirko umetniških slik, mnogo matematičnih in astronomskih instrumentov in zbirko starih novcev (Reisp, 1983).

Na začetku je bilo Valvasorjevo delo tesno povezano z bakroreznico saj so prva dela od pasijonske knjižice, preko kranjskega in koroškega albuma (topografij) in še nekaj drugih del v glavnem zbirke bakrorezov z malo ali nič besedila. Nato pa je Valvasor hitro napredoval do literarnega topografa in zgodovinarja, kar je bilo povezano tudi z delom zgodovinarja Schoenlebna. Le-ta je namreč pri pisanju Carniole geografski opis sodobne Kranjske prepustil Valvasorju. Schoenleben je še pred izidom dela umrl in Valvasor je njegovo delo na svoj način zaključil. Od leta 1679 dalje izdajal knjige z različnih področij. Sledi seznam njegovih izdanih del, razvrščenih kronološko:

- Dominicae passionis icones, 1679,
- Topographia arcium Lambergianarum, 1679
- Topographia Archiducatus Carinthiae modernae, 1681
- Carniola, Karstia, Histria et Windorum Marchia, 1681
- Theatrum mortis humanae tripartitum, 1682,
- Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae & modernae completa, 1688
- Opus insignium armorum que..(1687-1688)
- Die Ehre des Herzogthums Crain (1689)

Z ugotovitvami o presihajočem Cerkniškem jezeru in raziskovanjem kraških pojavov si je prislužil članstvo angleške Kraljeve družbe (Royal Society), znanstvenega društva, ki je med svoje člane štelo najznamenitejše učenjake tistega časa. Njegovi načrti za predor pod vrhom Ljubelja pa kažejo na njegovo zanimanje za povezavo Kranjske z ostalimi deželami in tudi na njegove številne sposobnosti. Leta 1683 je delo začasno prekinil, kajti po poklicu je bil vojak in je kot stotnik moral voditi 400 pešcev na Štajersko proti upornikom in Turkom. Sledil je izid Popolne topografije stare in sodobne Koroške, ki poleg podob vsebuje tudi nekaj nemškega splošnega besedila o Koroški in opise krajev ob podobah. Nato pa se je lotil svojega zadnjega in najpomembnejšega dela in leta 1698 je izdal svojo znamenito delo Slava Vojvodine Kranjske. V njej je so podrobni opisi krajev, gradov, gora, voda, jam, gospodarstva, prometa itd. Prav tako vsebuje tudi geografske in topografske ter etnološke opise. Opisoval je tudi vreme, zdravstvo, rastlinstvo in podobno.. Da je lahko končal Slavo Vojvodine Kranjske, je žrtvoval skoraj vse svoje premoženje, prodati je moral tudi grad Bogenšperk in hišo v Ljubljani (Reisp, 1983). Umrl je leta 1693 v Krškem.

Najpomembnejše delo, ki ga je Valvasor napisal, je brez dvoma Slava Vojvodine Kranjske. V tej nalogi pa bi omenila tudi knjigi Topografija sodobne Vojvodine Kranjske (Topographia Ducatus Carnolia Modernae, (1679) ter Skicna knjiga za Topographia Ducatus Carnoliae Modernae (2001). Omenjene knjige so poglavitni vir pri raziskovanju dediščine (tudi

krajinske) iz 17. stoletja.

4.3.2 Slava vojvodine Kranjske, Topografija sodobne Vojvodine Kranjske in Skicna knjiga za sodobno topografijo Tranjske

Valvasor je Skicno knjigo in Topografijo izdal istega leta, 1689, dela pa so nastajala med 1678-1689. V Skicni knjigi je avtor poleg grajskih stavb predstavil tudi krajinske značilnosti dežele. Značilnosti krajine na takratnem slovenskem pa je v Topografiji še podrobneje predstavil.

Tako Skicna knjiga kot tudi Topografija sta pomembni pričevalki o prisotnosti vrtne umetnosti na Kranjskem in na ta način predstavljata eno izmed prvih obsežnejših zgodovinskih virov o krajinski dediščini v slovenskem geografskem prostoru. Izredno pomembni sta torej za poznavanje značilnosti takratne krajinske dediščine, ki v večini primerov takratne vrtne umetnost predstavljata edini vir (poleg Vischerjevih risb) o krajinski dediščini iz obdobja 17. stoletja.

Za obe deli je značilno, da predvsem natančno prikazujeta profano arhitekturno dediščino, medtem ko so vrtovi in parki ob gradu ali dvorcu bolj obrobnega pomena. Vzrok temu leži v dejstvu, da so v tistih časih večji pomen pripisovali arhitekturi in stavbnemu bogastvu, ki sta prikazovali tudi ekonomski status lastnika, vrt pa je imel le manjši pomen. To se kaže tudi v določenem šabloniziranju vrtnih zasnov v skicah s terena, ki izvirajo iz samega postopka nastajanja bakrorezov (Šturm, 2003).

Leta 1689 je Valvasor izdal še Slavo vojvodine Kranjske, v kateri je v znameniti XI. Knjigi gradov tudi opisno predstavil nekatere najpomembnejše gradove in dvorce ob koncu 17. stoletja na današnjem slovenskem ozemlju.

Za obdobja Valvasorjevega življenja ni bilo velikega kulturnega razmaha ali napredka, saj so bili to še nemirni časi, zaznamovani s turškimi vpadi in kmečkimi punti (Rupel, 1978). Proti koncu 17. stoletja pa dokončno poneha turška nevarnost in začnejo se obetati mirnejši časi v proti 18. stoletju, z gospodarskim napredkom in s počasnim prodiranjem (politične in umetnostne) baročne ideje v deželo Kranjsko. Baročna misel je najprej zajela oblikovanje cerkvene arhitekture, kasneje pa se je zasidrala tudi v zavest tujih in domačih snovalcev profane arhitekture na območju današnje Slovenije (Krečič, 1997). Krajinsko oblikovanje se je ta čas še vedno bolj zgledovalo po zasnovah renesančnega tipa, vendar pa lahko že govorimo o zgodnjebaročnem oblikovanju parkovnih zasnov (Toman, 2004).

Prav ta poznorenesančna in zgodnjebaročna dela, odvisno od trenutka nastanka parkovne zasnove, pa podajajo Valvasorjeva dela, nastala med leti 1678 in 1689. Valvasorjeva Topografija sodobne Vojvodine Kranjske (1679) ter tudi predloga zanjo, to je Skicna knjiga, sta deli, v katerih je zbrana serija bakrorezov, ki prikazujejo predvsem natančno objekte profane arhitekturne dediščine (dvorce, gradove, tudi samostane), manj natančno in delno šablonizirano pa so prikazane parkovne zasnove zgodovinskih parkov in vrtov (Toman, 2004). Marsikateri bakrorez vzbuja dvome o natančnosti predstavitve, saj prihaja do ponavljanja enake ali zelo podobne ornamentike v parterjih, ali pa je videti ornamentni parter v povsem

neobičajnih legah, odmaknjenih in nezanimivih; včasih pa tudi posamična podrobnost ni v skladu s slogovnim značajem vrta (Ogrin, 1995).

Topografija sodobne Vojvodine Kranjske in Skicna Knjiga (obe Valvasor, 1678)

Začetki Valvasorjevega topografskega slikarstva izvirajo iz njegove želje po predstavitvi lastne dežele tujcem, kot tudi domačemu ljudstvu. Pri tem se je sprva zgledoval po nemški skupini, ki je od konca 16. in v 17. stoletju gojila med drugim tudi topografsko slikarstvo. Iz tega kroga je bil tudi Matevž Merian, ki je bil Valvasorjev neposredni pobudnik in vzornik (Reisp, 1978). Tako je Valvasor na gradu Bogenšperk ustanovil lastno grafično delavnico, prvo na današnjem slovenskem ozemlju, v kateri so nastajali njegovi bakrorezi. V njej je zaposlil tud več risarjev in bakrotiskarjev, ki so mu pri delu pomagali; to so bili Andrej Trost, Pavel-Ritter Vitezović in Peter Mungerstdorf. Pri tem je podobe večinoma skiciral Valvasor, v baker pa so jih vrezovali omenjeni pomočniki.

Značilno za Valvasorjeve upodobitve je, da nam poda predvsem zunanji vtis kraja, gledanega iz nekega višje ležečega razgledišča (Toman, 2004). Valvasor prav tako ne kaže posebnega zanimanja za verodostojnost prikaza širših krajinskih značilnosti in pravilnost skiciranja parkovnih zasaditev, ki so večinoma upodobljene tako, da posnemajo uveljavljene slogovne prvine tistega časa (Reisp, 2000).

Skicna knjiga je predloga in osnova za kasnejšo Topografijo sodobne Vojvodine Kranjske in je obenem tudi Valvasorjevo najstarejše delo na današnjem slovenskem prostoru. Zvezek vsebuje 358 risb, ki so bile izdelano z rdečo kredo, tušem ali peresom, ob njih pa se pojavljajo korekture in navodila za končno in bolj detajlno izdelavo bakroreza (Reisp, 2001). Od vseh predlog za bakroreze jih je Valvasor napravil kar 222 sam (Šturm 2003). Avtor Skicne knjige je bil Valvasor in sicer ne le kot pobudnik, organizator, naročnik in plačnik, ampak tudi kot glavni ustvarjalec in redaktor (Reisp, 2001).

V Skicni knjigi je pojasnjeno tudi, kako so v Valvasorjevi grafični delavnici nastajali bakrorezi. Na terenu je bila običajno najprej napravljena skica, pri čemer je bil glavni predmet natančno izrisan (stavba), krajina pa je bila podana le v osnovnih potezah. Ob skici so bile pogosto pridane tudi pripombe, s pomočjo katerih so v grafični delavnici natančno izdelali natančnejšo risbo. Šele ta je bila prava predloga za grafika, ki je obrise v zrcalni podobi mehanično prenesel na ploščo in nato dopolnil krajino in okolico po takratnih, shematičnih, konvencijah svoje stroke. Druga vrsta skic je prav tako nastala v naravi, a so bile skrbno izdelane, tako da jih je lahko grafik neposredno uporabil za predlogo brez posredne risbe. Iz opisanega postopka razberemo, da je bil natančneje prikazan le glavni objekt, krajino pa je grafik po svojem občutku svobodno spreminjal (Reisp, 1978).

Na temo upodabljanja takratnih vrtnih ureditev je nastalo tudi diplomsko delo z naslovom Kritična analiza vrtno-arhitekturnih upodobitev pri Valvasorju in Vischerju (Toman, 2004), ki se ukvarja ravno s vprašanjem natančnosti in verodostojnosti upodobitev na Valvasorjevih in Vischerjevih bakrorezih. Tomanova v zaključnem delu ugotavlja, da »se stanje vrtnih

ureditev pri Valvasorju velikokrat razlikuje na terenski skici in kasnejši bolj dodelani grafični upodobitvi, tako da so nekatere spremembe ustvarjene v sami grafični delavnici. Prav tako je jasno opazna pomembnost interpretacije izrisa grajskega poslopja, vrtovi ter krajina pa je bila na skici v veliki večini zgolj bežno naznačena in kasneje dodana v bakrorezni delavnici.«

Upodobitve posestva Bogenšperk se nahajajo v vseh treh omenjenih delih (Slavi vojvodine Kranjske, Skicni knjigi za Topografijo Kranjske in Topografiji Kranjske). Razlike med prvotnimi risbami (Skicna knjiga za topografijo Kranjske) v primerjavi s končnimi bakrorezi (Topografija Kranjske, Slava V. K.), ki jih izpostavi Tomanova (2004), so razvidne tudi v tem primeru. V Skicni knjigi (Valvasor, 1678:326) je natančneje prikazan le grad in grajene strukture (zidovi), ter nekateri večji primerki vegetacije, po drugi strani pa so na bakrorezih Topografije Kranjske in Slave Vojvodine Kranjske vse lastnosti in elementi krajine natančno prikazani (Valvasor, 1689:621). Kljub temu, da večina zgodovinskih vrtov prikazanih na Valvasorjevih bakrorezih vključno tudi z Bogenšperkom, ni povsem natančno prikazanih in zato tudi ne tako verodostojnih, pa domnevam, da je bilo posestvo Bogenšperk pri tem izjema. Na gradu so namreč ves čas nastajanja bakrorezov živeli tako Valvasor, kot tudi njegovi pomočniki, ki so tako okolico gradu in krajino nedvomno dobro poznali. Menim, da v primeru posestva Bogenšperk zaradi poznavanja okolice ni prišlo do šabloniziranja krajinskih elementov, zelo natančni pa bakrorezi verjetno niso mogli biti, že zaradi same narave skiciranja.

Slava Vojvodine Kranjske (Die Ehre dess Hertzogthums Crain)

je eden izmed simbolov slovenstva, kot tudi eno od temeljnih del slovenske zgodovine. To izjemno polihistorsko delo prikazuje Kranjsko s pomočjo zgodovine, geografije, topografije, medicine, etnologije, biologije, geologije in drugih ved. Prikazuje tudi način življenja, šege in navade slovenskega ljudstva, poročila o življenju prednikov, ter še drugo narodopisno gradivo kot podobe kozolcev, kmečkih voz, ljudskih noš... Slava vojvodine Kranjske je tako prvi sistematični prikaz naše zgodovine, ozemlja in načina življenja (Reisp, 2001), in še danes, v začetku 21. stoletja, vzdrži večino meril resnega znanstvenega dela.

V Slavi Vojvodine Kranjske (1698) je Valvasor svoje delo še dopolnil in razširil, še posebno zanimiva je znamenita XI. knjiga gradov, v kateri so poleg slikovnega materiala (bakrorezi) tudi podrobni opisi najpomembnejših gradov in dvorcev 17. stoletja na današnjem slovenskem ozemlju. To je izrednega pomena za današnje raziskovanje tedanje vrtne umetnosti, in kot navaja Ogrin (1992) »smo na naših tleh doživeli praktično vsa pomembna dogajanja v razvoju evropske vrtne umetnosti.«. Tudi razpravlja (1995), »da se je od tega zelo malo ohranilo, še mnogo manj v avtentični obliki, kar je pravzaprav ena najtemnejših plati naše kulturne zgodovine. Iz te ugotovitve izhajajo seveda zelo velike zahteve po tem, da to skromno ostalino, ki je preživela dolga obdobja zanemarjanja in celo uničevana, ustrezno ovrednotimo in zavarujemo.« Valvasorjevi bakrorezi in opisi gradov in njihove krajine (ter tudi načina življenja tedaj), predstavljajo najpomembnejši vir za raziskovanje dediščine tega obdobja in je zato izrednega pomena za našo krajinsko dediščino in tako tudi krajinsko arhitekturo. Tudi v primeru raziskovanja zgodovine in krajinske dediščine posestva Bogenšperk predstavlja glavni vir pri ugotavljanju takratne podobe posestva.

4.4 POSESTVO BOGENŠPERK

4.4.1 Grad in arhitektura

Poznavanje arhitekture gradu (ali dvorca) je s stališča vrednotenja spomenika vrtne umetnosti vedno izredno pomembno. Predvsem zato, ker sta vrt in stavba v značilnem odnosu, katerega lastnosti so pogosto lastne obdobju nastanka.

Italijanska renesansa je, kot navaja Ogrin (1993:59) »za evropskega človeka, poprej utesnjenega v zaprtem srednjeveškem vrtu, pomenila svoboden vstop v naravo. Po stoletjih strahu od narave in umika v varen prostor, je renesansa odprla hišo v vrt in oboje povezala v enotno bivališče.«

Na slovenskem se pojavi renesansa v vrtni umetnosti, kot tudi arhitekturi, seveda s časovnim zamikom in lastnimi značilnostmi. Na oblikovanje parkovnih ureditev je na Istro in južni del Kranjske močno vplivala Beneška republika, Gorenjska in Štajerska pa sta bili pod oblikovalskim vplivom Avstrije (Jakič, 1997, Toman, 2004). V arhitekturi 17. stoletja bi lahko časovno obdobje do leta 1640 poimenovali poznorenesančna stopnja, obdobje do leta 1670 pa zorenje baroka (Šumi, 1994). Kar se tiče vrtne umetnosti, pa je, kot navaja Ogrin (1995:9), »posebnost naše dediščine v tem, da na podlagi doslej znane dokumentacije in materialne ostaline slogovnih obdobij ni mogoče jasno razbirati. Periodizacija je dokaj zabrisana, kot to izpričujeta naša poglavitna vira, Valvasorjeva in Vischerjeva topografija.«

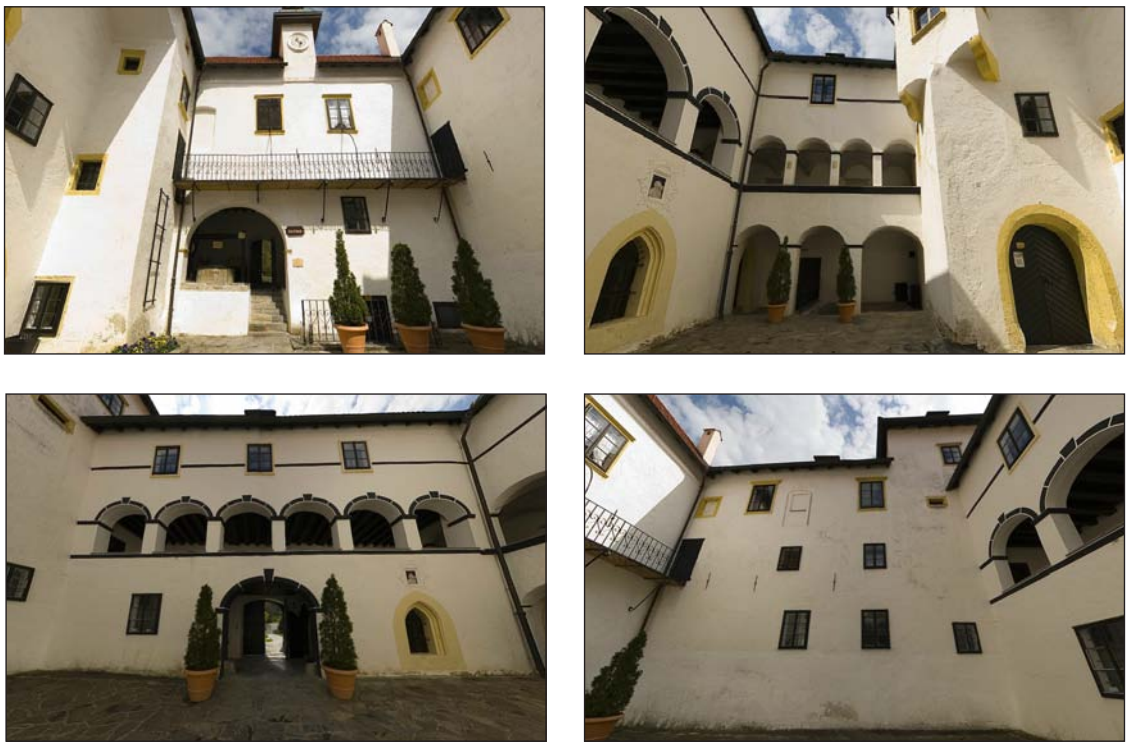

Slika 10: Fotografije fasad v notranjem dvorišču

Tako členi oziroma elementi vrtnega oblikovanja na Kranjskem izražajo tipične značilnosti posameznega slogovnega obdobja, hkrati pa se oblikuje na našem ozemlju specifična

oblikovalska govorica, ki povzema značilnosti obeh obdobij (Toman, 2004). Tomanova tako na podlagi analiz Valvasorjevih in Vischerjevih grafik ugotavlja, da se elementi vrtnega oblikovanja ne razlikujejo le glede na slogovno pripadnost, temveč pa tudi v odnosu do stavbe, ki jih funkcijsko opredeljuje. To velja tudi za grad Bogenšperk, ki je bil zgrajen na utrjeni, nedostopni legi. Za tako grajene gradove je bila lega ključnega pomena za ohranjanje varnosti in je obenem ponujala razglede na bližnjo in daljno okolico, kar je omogočilo hitro napovedovanje bližajoče se nevarnosti (Stopar, 1989). Po takem opredeljevanju značilnosti vrtne umetnosti, sodi Bogenšperk v park (oziroma vrt) ob gradu.

Slika 11: Fasade gradu (zahodna, južna, vzhodna in severna) (podloga: Dokumentacija ..., 1969)

Grad stoji na vrhu položne vzpetine v bližini deželne ceste Šmartno pri Litiji - Ivančna Gorica. Ima ohranjeno značilno renesančno zasnovo iz 16. stoletja in ga sestavljajo štirje dvonadstropni trakti, ki obdajajo notranje pravokotno dvorišče, povezani s štirimi stolpi. Ustno izročilo pravi, da so bili sezidani posamično, nato pa povezani med seboj. Severni stolp je manjši, najverjetneje je bil porušen v nevihti aprila 1759, ko je vanj udarila strela. Štiri med sabo različne grajske trakte tako poudarjajo omenjeni vogalni stolpi, od katerih sta jugozahodni in severovzhodni okrogla, jugovzhodni in severozahodni pa imata kvadraten tloris. Na severozahodnem vogalu zasnove je okrogli, podkleten, široko zleknjeni stolp, ki je višinsko skorajda izenačen s sosednjima bivalnima traktoma; presega ju zgolj po višini obrambna poletaža s še ohranjenimi strelnicami in mašikuli. Jugozahodni stolp je pravokoten, nima podkleti, in je vpet v grajski tloris ter predstavlja za nadstropje višji zahodni del južnega trakta, ki je opazno vzdignjen nad bližnje strešine. Ozek jugovzhodni

stolpič manjšega obsega, ki je le za nadstropje višji od sosednjih dveh traktov, je na vrhu opremljen s konzolnim vencem (kot severozahodni), pa vendarle dominira nad vso stavbno zasnovo. Znano je, da je bil ta stolp v svoji preteklosti precej višji in takrat še bolje opazen iz daljave, na kar kažejo tudi Valvasorjevi bakrorezi (slika 17), kot že omenjeno, zaradi požara po nevihti leta 1759, pa je danes stolp približno tako velik kot ostali. Grajske fasade imajo različno oblikovana okna, ki so v pritličju in delno v nadstropju opremljena s kovanimi mrežami. Okenski okvirji imajo profilirane karnise, nekateri tudi police. Glavni portal je polkrožne oblike, je mogočnega in rustikalnega videza, nastal je v obdobju renesanse. Nad glavnim portalom se nahaja pokrit balkon z leseno ograjo, levo od njega je v nadstropju tristrano sklenjen pomol, menda ostanek nekdanje molilne hiše (Stopar, 2001). Notranje dvorišče je tlakovano s kamnitimi ploščami; vanj stopimo skozi nizko vežo. V pravokotno obliko dvorišča se v severovzhodnem vogalu zajeda stolpasto oblikovana stavba z mogočnim, polkrožno usločenim poznogotskim portalom iz peščenjaka, z na ajdovo zrno posnetimi robovi (Stopar, 2001).

Notranjost gradu je z vidika razporeditve prostorov nespremenjena od časa bivanja Valvasorja v gradu in kar nekaj prostorov odraža tudi značilnosti tistega časa. V pritličju se nahaja več zanimivih prostorov; vhodna veža, pokrita s stolpom, ob njeni strani pa grajska kapela z bogato profiliranim neogotskim portalom (Reisp, 1998).

Na stenah gradu se nahajajo tudi različni grbi, ki so jih na fasado pripenjali različni lastniki gradu v preteklosti (Stopar, 2001).

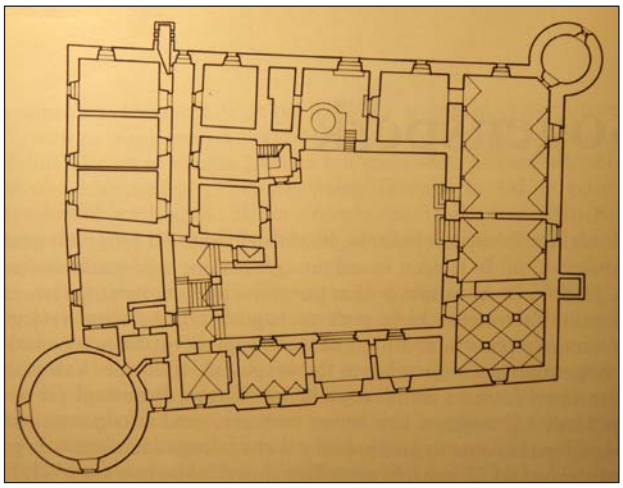

Slika 12: Grajski tloris. Prirejen po načrtu iz arhiva Ljubljanskega regionalnega zavoda za spomeniško varstvo (Stopar, 2001)

Obnova gradu

Grajska stavba zasnovana v 16. stoletju je v času Valvasorja že imela podobo, kakršno je potem v glavnih potezah ohranila do danes. Prvi večji posegi so nastali v 19. stoletju, ko so njeni takrat novi gospodarji, knezi Windischgrätzi, skušali posodobiti grad s funkcionalnega vidika. Poleg tega so v nadstropju vgradili neoromansko biforo, v pritličju pa v spomin na

zlato poroko kneza Werianda in Eleonore (rojene Lobkowitz), poleg že omenjene marmorne plošče uredili leta 1862 neogotsko kapelo.

V gradu so po vojni petnajst let (1949-1964) živeli jezuiti in preprečili nadaljnje propadanje. Po njihovem odhodu leta 1964 so poslopje v letih od 1968 do 1972 upravljali Investicijski biroji Trbovlje. Kmalu zatem je grad doživel celovito prenovo, ki je trajala kar 30 let. Tako se je leta 1972 začela sistematična obnova objekta, za katero je skrb prevzela Občina Litija, ki je v ta namen imenovala odbor za obnovo, pri obnovi pa so sodelovali številni strokovnjaki in sokrajani (Godec, 1996). Hkrati z obnovo so na gradu počasi zaživele tudi različne dejavnosti. Občina Litija je kot lastnica gradu leta 1998 za potrebe upravljanja in nadaljnjega razvoja dejavnosti ustanovila Javni zavod Bogenšperk, ki od takrat dalje upravlja z objektom.

Ob obnovi gradu pa je prišlo tudi do sprememb v parku, ki so sicer bile narejene v sodelovanju z Ljubljanskim spomeniškovarstvenim zavodom. Vendar pa menim, da bi se v današnjih časih drugače lotili obnove parka, saj vse spremembe, nastale pri obnovi, ne sovpadajo s konservatorskimi načeli vrtnoarhitekturne dediščine.

Sledi Valvasorjevega življenja v gradu

V obdobju, ko je Valvasor bival na gradu, je preuredil več stvari. Poglobiti je dal vodnjak, naredil je klet ter dal zgraditi kapelico (Otorepec, 1976). Zasaditi je dal lipov drevored na poti do gradu, »negovani vrt«, kot ga sam imenuje, in zelenjavni vrt. Na posestvu je raslo tudi številno sadno drevje. Več podatkov o njegovem ravnanju s posestvom bi bilo najverjetneje mogoče najti v Terezijanskem katastru ter drugih, še obstoječih zgodovinskih zapisih. Vseeno pa iz navedenega lahko sklepam, da si je preurejal grad in posestvo po svojih željah; njegov odnos do gradu in posestva je bil dejaven, saj v njem ni le bival, temveč je z gradom in posestvom tudi upravljal. To dokazujejo tudi verodostojni viri, predvsem njegovi lastni viri, predstavljeni v nadaljnjem besedilu.

4.4.2 Raziskave in analize vrtnoarhitekturne dediščine

Raziskovanje in analiza preteklega in današnjega stanja obsega širše in ožje področje obravnave vrtnoarhitekturne dediščine (Hafner, 1992). V širše področje obravnave sodi poznavanje zgodovinskih okoliščin, umetnostnozgodovinskega področja ter načina življenja plemstva in meščanstva, in poznavanje stavbne dediščine (str. 14 - 26). K ožjemu področju obravnave pa sodi postopek obravnave zgodovinskega vrta na podlagi virov, ki se nanašajo izključno na vrtnoarhitekturni objekt.

Da bi lahko ugotavljali, kakšen je bil v preteklosti videz vrta kot tudi krajine, je treba raziskati zgodovinske vire ter opraviti vrednotenje vrtnoarhitekturne in krajinske dediščine. Postopek obravnave vrtnoarhitekturne dediščine zahteva obsežno raziskovalno delo v smislu zbiranja zgodovinskih virov in preučevanja spomeniške substance, preden se lahko lotimo načrtovanja zasnove obnove zgodovinskega parka.

Postopek obnove vrtnoarhitekturne dediščine se prične z raziskovalno analitičnem delom (po fazi oblikovanja delovne skupine, kar v okviru samostojnega diplomskega dela ni izvedljivo), v katerem je treba pridobiti vse zgodovinske vire, ki so na voljo, ter preučiti sedanje stanje.

To obsega proučitev zgodovinskih virov in spomeniške substance, cilj te začetne faze pa je zbrane podatke združiti v enotno poznavanje zgodovine vrtnoarhitekturnega objekta.

4.4.2.1 Preteklo stanje - zgodovinski viri

V sledečem poglavju bodo predstavljeni zgodovinski viri, ki pa so zaradi boljše organiziranosti navedeni kronološko, ne glede na vrsto zgodovinskega vira. Nato bo predstavljeno današnje stanje in analiza le-tega.

Med zgodovinske vire sodi arhivsko gradivo, dokumentacija strokovnih ustanov, strokovna literatura, književna dela, revije in časopisi, to so pisni viri. Ustni viri so tudi v redkejših primerih vir podatkov, treba pa je pri tem ugotavljati tudi zanesljivost. Grafični viri so seveda izrednega pomena pri ugotavljanju preteklega stanja, v obliki grafik, suit, likovnih del, katastrskih in topografskih kart, fotografij, razglednic ter originalnih načrtov ali skic (Šturm, 2003).

V okviru diplomskega dela sem preučila Valvasorjeve grafične prikaze in opise posestva Bogenšperk, obstoječo literaturo o gradu in posestvu Bogenšperk, Jožefinski in Franciscejski kataster (Arhiv Republike Slovenije), dokumentacijo o obnovi gradu po letu 1970, konservatorske smernice (1984), ter druge grafične vire iz 20. in 21. stoletja, predvsem fotografije in razglednice. V Arhivu RS obstajajo tudi drugi dokumenti z gradu, kot npr. Terezijanski kataster, ki je zapisan v nemščini, za preučitev le-teh pa bi bilo nujna pomoč strokovnjaka.

- Valvasorjeva doba 1672-1692

Kot prvo delo, v katerem je opisan tudi grad Bogenšperk z zgodovinskim vrtom, bi omenila Valvasorjevo Slavo vojvodine Kranjske iz leta 1698. V njej se nahajajo opisi in bakrorezi številnih gradov. Svoje posestvo je takole opisal:

»V deželnem jeziku se grad in gospostvo Wagensperg imenuje Bogenšperk; leži na Dolenjskem, štiri milje od Ljubljane. Ta grad je še eden tistih starih gorskih gradov, sezidanih **na visokem hribu sredi gozdov.** Ima **razgled** daleč na visoke snežnike proti Koroški in Štajerski, čist in zdrav zrak, sicer ne ravnine, kljub temu pa **polja po hribih, preizvrstno sadje vsake vrste** — češnje so štiri ali pet na enem peclju — v bližini **vinske gorice** in nedaleč od gradu lep črn in rumen marmor, ki sem ga na svojem mestu že popisal.

Čeprav leži grad visoko, je vendar prav blizu studenec (poleti je ledeno mrzel) in ribnik. Ravnine ni prav nič, vse je samo pobočje. V gradu je globok vodnjak, ki so ga nekoč iz najtrše skale izklesali osem sežnjev v globino. Pred dvema letoma sem ga dal še za dva sežnja poglobiti v skalo in napraviti iz vinske kleti stopničast hodnik skozi grozovite skale prav do dna vodnjaka in tam spodaj majhen obok ali klet, ki je poleti nadvse mrzla in prijetna. Razen tega sem dal urediti v gradu kapelo Matere božje z Jezuščkom na begu v Egipt. V gradu je še visok okrogel stolp, ki vanj večkrat strela udari. In tu često doživiš s strašno grozo najmočnejše nevihte, ker je grad na precejšnji višini.

Drugače more pokazati grad malo ogleda vrednega ali posebnega, razen če bi morda moje

matematične inštrumente ljubitelji takih stvari ali mojo malo knjižnico vljudno oko smatralo pogleda vredno; zanimive bi utegnile biti še nekatere druge stvari, med njimi tudi magnet, ki dvigne železo dvainštiridesetkrat težje od lastne teže.

Bil sem tudi — ne da bi se hvalil — prvi, ki je vpeljal v to preslavno Vojvodino Kranjsko bakrotisk. Da, tukaj na Bogenšperku sem 1678. leta sam napravil tako delavnico in pri sebi v gradu vzdrževal nekaj let bakrorezce in bakrotiskarje.«(Valvasor, 1689:XI:619-620)

Iz zgoraj citiranega besedila lahko razberemo, da je grad že v Valvasorjevih časih obdajal gozd, da so po pobočjih ležala polja, da so imeli sadno drevje v bližini gradu, prav tako tudi ribnik. Tudi se da opaziti, da je Valvasor precej preoblikoval in preurejal svoj grad, da bi ga še izboljšal po svojih željah, kot lastnik je vplival torej na podobo gradu.

Valvasor v svojih beležkah, zbranih v knjigi Spomini barona Valvasorja (Kovač, 1973), prav tako opisuje svoj grad, vrt in posestvo, iz katerih je možno razbrati ali sklepati na videz tedanjega posestva.

..."Otroci prav sedaj kričijo spodaj pred gradom v negovanem vrtu poleg zelenjavnega vrta, ki sem ga dal urediti na južni strani, kjer je nekaj ravnega sveta. Drugače pa tukaj ni ravnine, zakaj Bogenšperk stoji na hribu, od koder se vidijo gorenjski snežniki in štajerski hribi na oni strani Save. Pobočje se od gradu na tri strani spušča navzdol in je pokrito z gozdovi, njivami in sočnimi tratami. Zrak je tukaj zdrav in čist in ne manjka nam preizvrstnega sadja vsake vrste. Sam grad se ponaša z globokim vodnjakom, ki so ga nekoč vsekali v živ kamen in ki sem ga jaz dal še bolj poglobiti. Pogleda vreden je tudi okrogel stolp, ki na severni strani nadkriljuje grajsko poslopje in ki vanj poleti večkrat strela udari, ker grad stoji na precejšnji višini.

Že deset let je, odkar sem si iz dediščine kupil ta grad in obenem še napol podrti Lihtenberg ter Črni potok doli v dolini. Kmalu po tistem, ko sem se tukaj naselil s svojo mlado ženo Ano Rosino (meni je bilo ob poroki 31 let, njej pa šele 14), sem ob poti, ki iz gradu zavije proti Šmartnemu dal zasaditi lipov drevored. Vrla Ana Rosina le malokdaj kaj pripomnila k mojemu gospodarjenju, ko pa me je videla nadzirati sajenje lip, ki niso bil večje od odraslega moža, je vendar rekla: »Dragi soprog, ali mislite, da bova učakala, da nama bodo te lipe, ki so tako šibke, kdaj dajale senco, ko bova prihajala ali odhajala iz gradu?«

»Mogoče midva, žena, ne, najini otroci pa prav gotovo, a tudi njihovi otroci bodo uživali prijetno **senco tega drevoreda.** Upam, da bodo, držeč se starega načela, obdržali v svoji rodbini, kar so pridelali predniki, dokler jih ne bi kakšni nepremagljivi vzroki prisilili, da dajo to v druge roke.«

»Lipam se res še skoraj nič ne pozna, da sva z Ano Rosino poročena že deset let in da nama je Bog naklonil že sedem otrok, od katerih pa so trije že na onem svetu".

Iz zgornjega Valvasorjevega besedila je možno ugotoviti, da je Valvasor dal zasaditi lipov drevored, ki vodi iz Šmartnega, ki leži severozahodno od gradu. Ne vemo pa, kakšne oblike je bil drevored. Razvidno je tudi, da je bil Valvasor tudi lastnik gradu Črni potok.

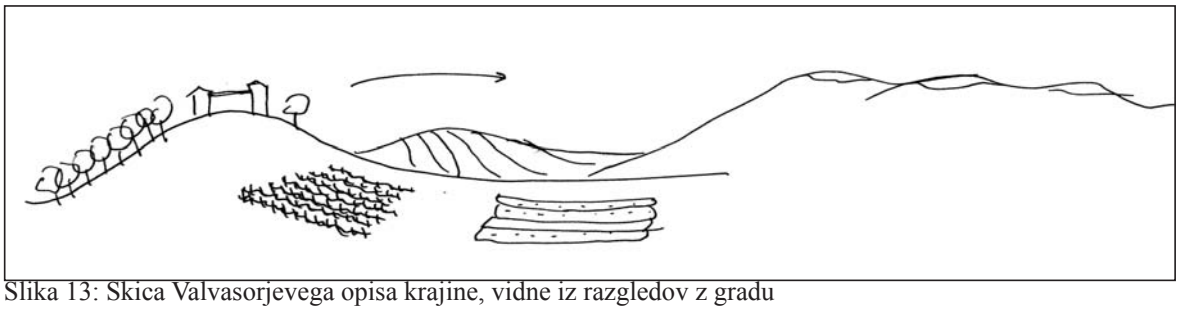

Slika 13: Skica Valvasorjevega opisa krajine, vidne iz razgledov z gradu

Poleg Valvasorjevega besedila pa so najpomembnejše njegove grafične podobe, iz katerih je možno razbrati takratni videz krajine ob gradu in okoliške krajine. Glavni vir, ki nam omogoča prepoznavanja stanja zgodovinskih vrtov v preteklosti, so seveda bakrorezi, narejeni s sodelavci v njegovi grafični tiskarni, ter skice s terena, ki so morda še bolj verodostojne. Avtor skic je v veliki večini Valvasor sam, medtem ko so risbe v baker vrezovali po navadi njegovi tiskarji, to so bili Andrej Trost, Pavel Ritter Vitezović in drugi.

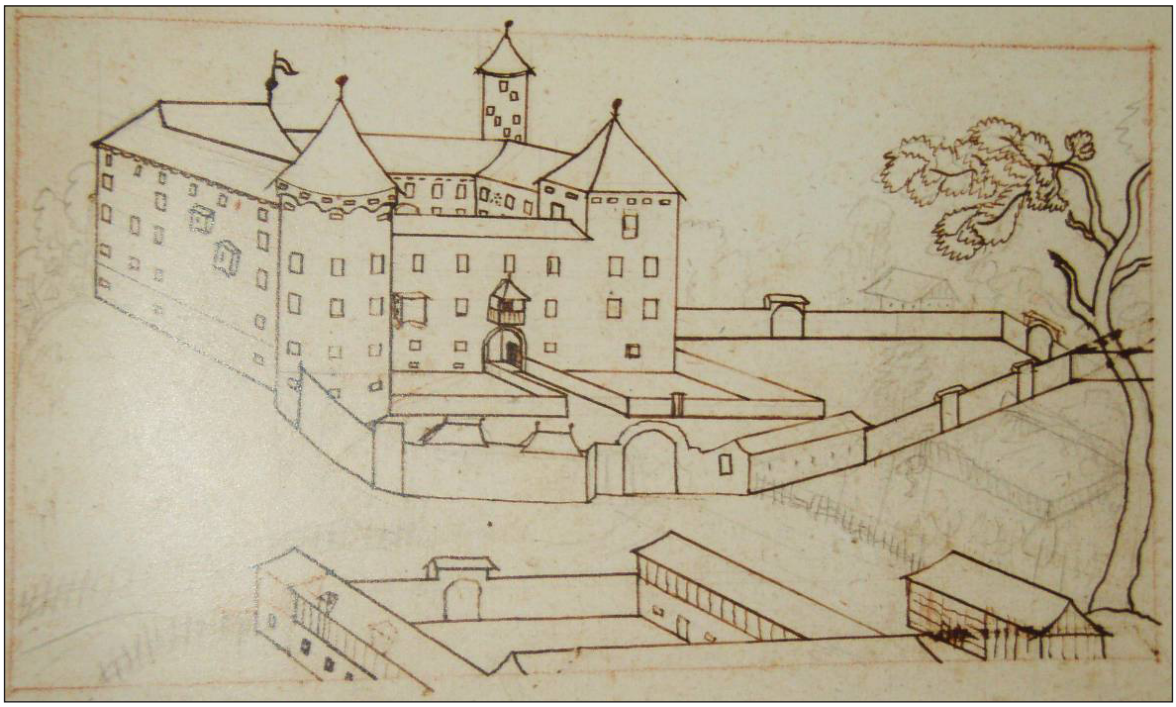

Slika 14: Risba iz knjige Topografija Kranjske:skicna knjiga (Valvasor, 1678), ki je služila kot predloga za bakroreze in desno tlorisna skica po risbi iz Skicne knjige za Topografije Kranjske

Na tem mestu bi omenila očitne razlike med risbo za Skicno knjigo (slika 14) in bakrorezom iz Slave Vojvodne Kranjske (slika 15), ki potrjujejo način, kako so bakrorezi nastajali.

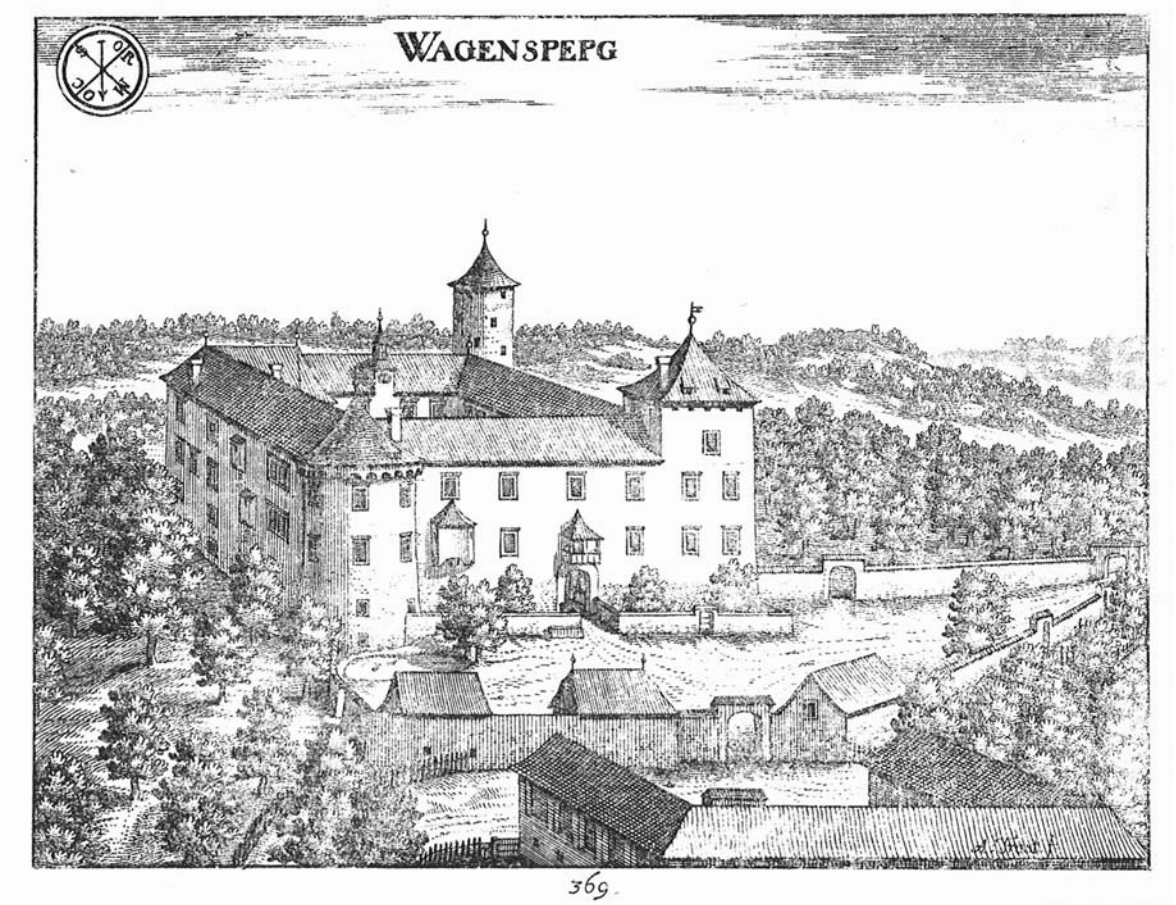

Slika 15: Posestvo Bogenšperk s širšo okolico z zahodne strani kot je v Slavi vojvodine Kranjske, bakrorez (Valvasor, 1689)

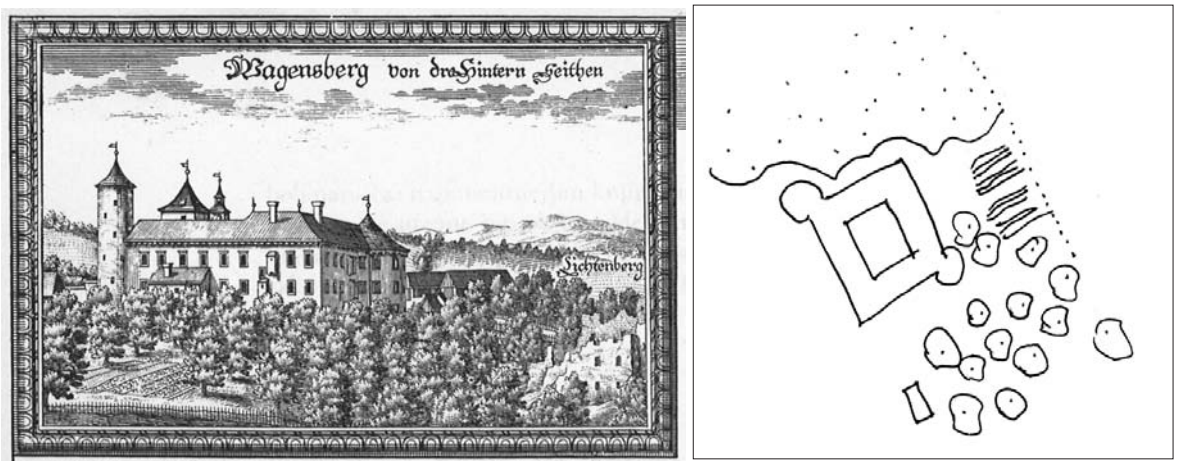

Slika 16: Posestvo Bogenšperk (levo) iz zadnje strani, natančen prikaz, bakrorez (Valvasor, 1689) in grad Bogenšperk, na desni: Poskus shematskega prikaza (tloris) razporeditve vrtnih elementov v Valvasorjevem času, sodeč po Valvasorjevem upodobitvi gradu z zadnje strani na bakrorezu

Slika 17: Grad Bogenšperk s sprednje strani, natančen prikaz, bakrorez, (Trost, cit. po Valvasor, 1689)

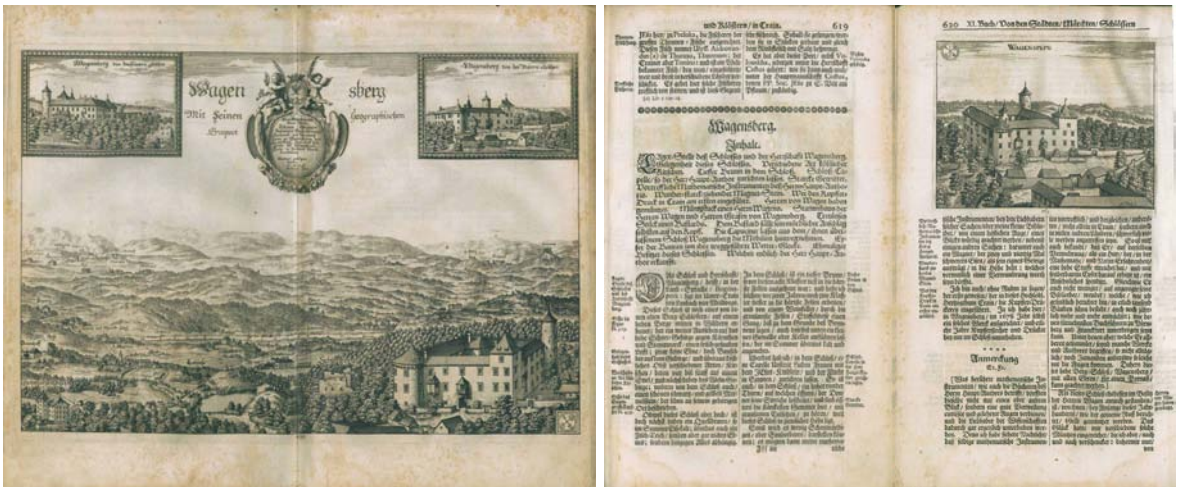

Slika 18: Opis in prikaz posestva Bogenšperk v Slavi vojvodine Kranjske (Valvasor, 1689)

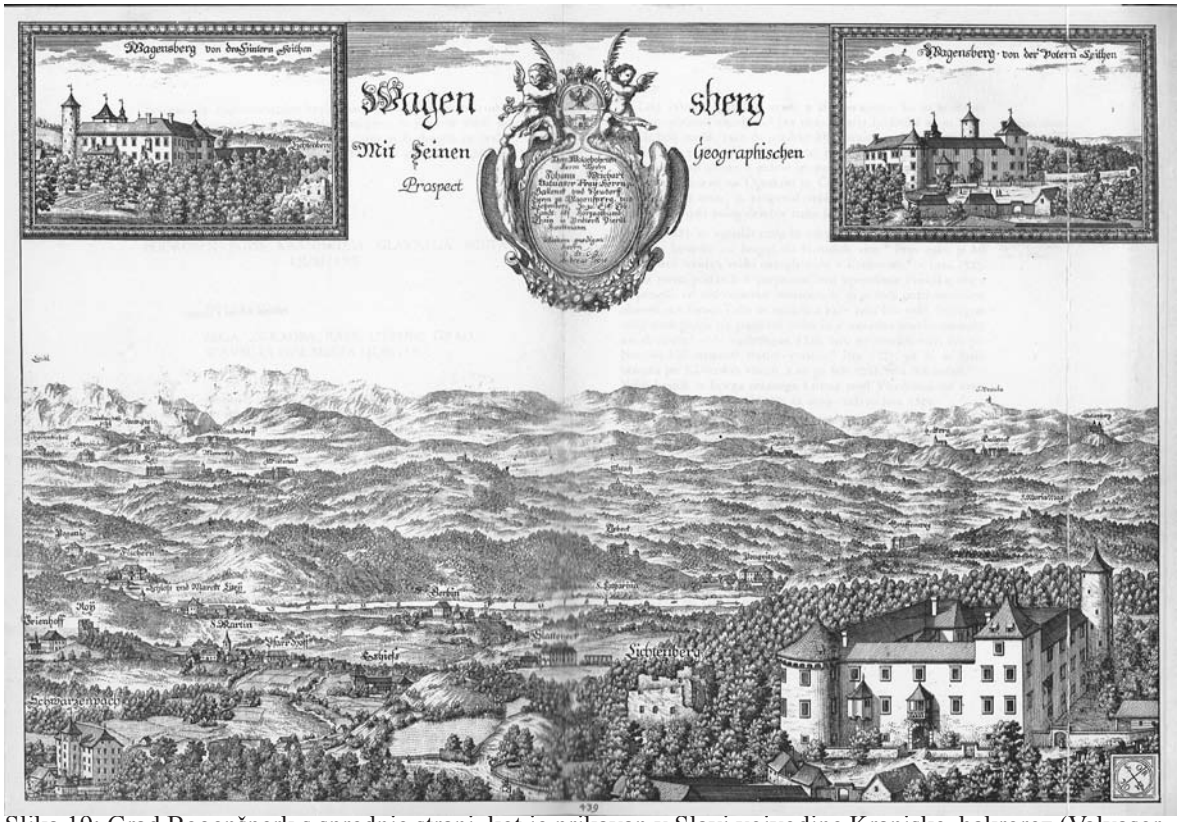

Slika 19: Grad Bogenšperk s sprednje strani, kot je prikayan v Slavi vojvodine Kranjske, bakrorez (Valvasor, 1689)

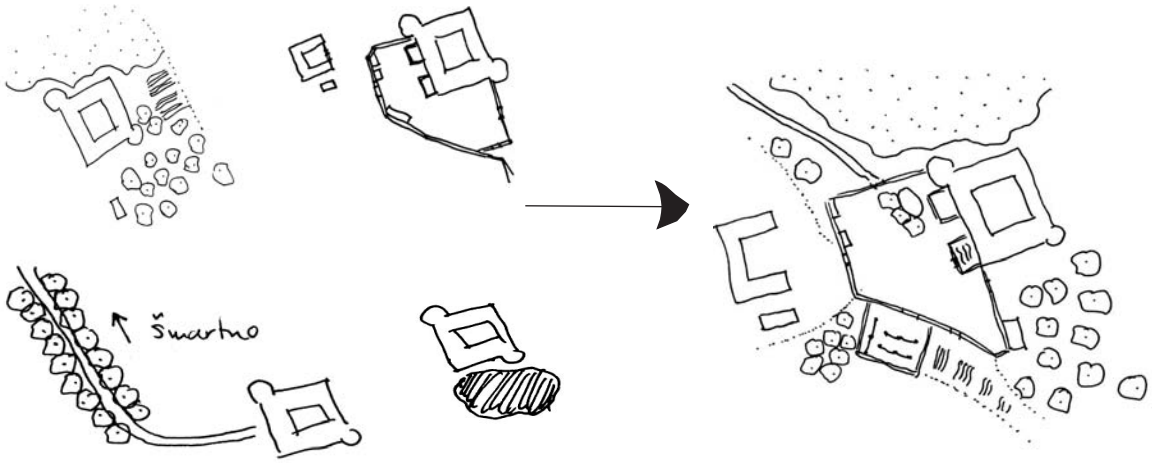

Slika 20: Potek risanja shematskega tlorisnega prikaza povzetega po Valvasorjevih bakrorezih in zapisih

Iz obdobja Valvasorjevega življenja na gradu lahko na podlagi Valvasorjevih bakrorezov (Topografija Kranjske, Slava vojvodine Kranjske) skic (Skicna knjiga za Topografijo Kranjske) ter njegovih opisov (Slava vojvodine Kranjske) sklepam na značilnosti tedanjega parka in deloma posestva. Na zahodni strani gradu, torej pred glavnim dostopom v grad, se

je nahajal sadni del vrta (sadna drevesa na špalirju) na levi in desni strani ob vhodu v grad, obdan s pravokotno oblikovanimi zidom z nekaterimi vstopnimi portali. Prav tako se je levo od glavnega vhoda nahajal ribnik s par drevesi, v katerem so plavale race. Malo dalje od gradu na zahodni strani se je nahajal dostop po cesti iz Šmartnega, ob kateri je bil zasajen lipov drevored. Na mestu dostopa v ta predprostor gradu se je izoblikoval nekakšen trg oziroma odprti prostor pred gradom, ki ga na zahodu obrobijo spremljajoči objekti, zidovi in malo bolj stran hlevi za konje. Na jugozahodnem delu se pobočje na robu omenjenega odprtega prostora strmo spušča, in na pobočju se nahajajo zelenjavne grede, obrobljene z zidom s portali. Ob gradu na južni strani gradu se je nahajal okrasni vrt, Valvasor ga imenuje »negovani vrt«, vendar sta točna lokacija in oblika neznana, saj ga na vseh starih grafičnih prikazih prekrivajo krošnje dreves. Obdajal ga je zid na zahodni strani ter drevesa, različno razporejena. Ob robu se je nahajal tudi nekakšna uta oziroma objekt z manjšo teraso. Na vzhodni strani gradu se nadaljuje bosquet, ki pa je prikazan brez doslednega reda oziroma razporeditve, tako d,a menim da ni šlo za načrtno saditev. Na vzhodni strani so bile na ravnini zasajen še pravokotne zelenjavne grede, po spuščanju pobočja pa se je najverjetneje le še nadaljeval gozdič (slika 20).

Predvsem bi bilo zanimivo izvedeti, ali je Valvasor, ki je za časa svojega življenja bolje poznal celotno vrtno oblikovanje tistega časa na tedanjem Slovenskem kot kdorkoli drug (poleg Vischerja), ki je narisal vse najpomembnejše dvorce in gradove na današnjem slovenskem ozemlju, imel lastni okrasni vrt urejen v stilu takratnega vrtnega oblikovanja? Menim, da je.

Ob podatkih, ki jih lahko razberemo iz Skicne knjige za Topografijo Kranjske, Topografijo Kranjske in Slave vojvodine Kranjske, sta pomemben vir gotovo tudi Terezijanski in Jožefinski kataster. Kataster prikazuje uporabo zemljišč, napovedi dohodka, je popis nosilcev pravnih pravic itd. Izvira namreč iz obdobja le dobrih 50 let po Valvasorjevi smrti. Z njegovim preučevanjem bi bilo morda možno ugotoviti, kakšen je bil obseg posestva (v kolikor se je celoma ohranil) in kaj so pridelovali oziroma kakšen je bil vegetacijski pokrov.

- 1747-1805 Terezijanski in Jožefinski kataster za Kranjsko

Terezijanski kataster za Kranjsko (1747-1805) je popis nosilcev pravnih pravic do zemlje, prikazuje pa uporabo zemljišč v okviru štirih katastrskih kultur, napovedi dohodka in podložniških obveznosti (Arhiv RS). Obsega le tekstualni del (v kurentni pisavi) in sicer v nemščini, tako da v okviru tega diplomskega dela ta vir ni bil preučen.

Jožefinski vojaški kataster za Kranjsko (1763 - 1787), prikazuje znotraj posamezne katastrske občine zemljišča, razdeljena na osnovi topografske lege na več manjših zaključenih posestnih enot (Arhiv RS). Merilo vojaškega zemljevida je v tem primeru seveda premajhno, da bi lahko razbrali kakšne vrtne elemente. Prav tako zemljevid tudi ni povsem natančen, saj je zamaknjen pod kotom (Fak, 2008). Razbrati je možno poleg krajev, voda in dvorcev, le relief (črte) in kulturno krajino (rabo tal). Narejen je bil, kot že pove ime, zaradi potreb vojskovanja. V pisnem delu obsega tudi opise krajev. Tako je za ugotavljanje preteklega videza posestva Bogenšperk premalo natančen in ne razkriva bistvenih informacij.

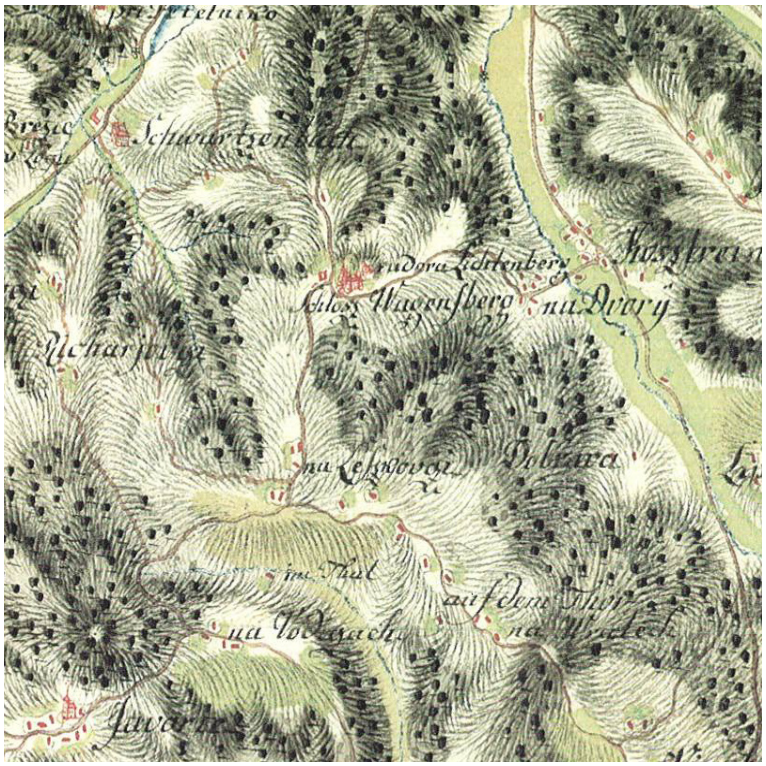

Slika 21: Jožefinski vojaški kataster posestva Bogenšperk in okolice (Jožefinski..., 1790)

- 1823-1869 Franciscejski kataster za Kranjsko

Grafični del tega katastra je pogosto edini grafični vir, ki je na voljo iz obdobja sredi 18. stoletja. Barvni odtenki prikazujejo različne kulture, parki in vrtovi so označeni z zeleno barvo, kar je razvidno tudi iz legende (Preglednica 2). Posameznih detajlov vrtne ureditve pa iz Franciscejskega katastra ni možno razbrati, lahko pa razberemo velikost, lego glede na stavbni objekt ter osnovni koncept vrta.

Vrt posestva Bogenšperk za časa Franciscejskega katastra je obsegal manjši del pred glavnim vhodom v grad (na levi) ter več manjših pravokotnih površin na zadnji, vzhodni strani gradu, ki so smiselno organizirane. Vmesna površina je bil travnik z nekaterimi drevesi.

Razbrati pa je možno iz Franciscejskega katastra (slika 22) precej bolj natančno videz kulturne krajine, rabe tal, potek poti in lego objektov ter površinski pokrov. Tako vidimo, da je bil grad obdan s travnikom, manjšim gozdičkom ob gradu (na južni strani), širše s pašniki in številnimi vinskimi trtami (na karti označene z nežno roza barvo) ter z gozdom. Razviden je potek poti, torej dostop do gradu. Pred gradom so se nahajali še trije leseni dopolnjevalni objekti (verjetno konjušnice).

Slika 22: Izsek iz Franciscejskega katastra (Franciscejski..., 1869), ki prikazuje grad Bogenšperk s pripadajočo okolico

Preglednica 2: Legenda Franciscejskega katastra (Franciscejski ..., 1869)

Kultura	Barvna niansa
njiva	rumenorjava ali tobačnorjava
vrt	sočnozelena
travnik	svetlozelena
pašnik	bledozelena
kostanjev gozd	rjava
gozd	temnosiva ali bledočrna
potok in voda	svetlomodra
jezero in ribnik	močna modra
pustota	brez barve
vozna pot	svetlorjava
steza, pot	svetlorumena
Zidana hiša	svetlordeča
lesena hiša	svetlorumena s poudarkom fasade s črno črto

V primerjavi s stanjem iz Valvasorjeve dobe je opazno, da ni več lipovega drevoreda na dostopni poti z zahoda, prav tako ni več ribnika in tudi celotni videz vrta (ožje okolice gradu) je drugačen. Najverjetneje so prisotne tudi spremembe v rabi tal kulturne krajine, zanesljive podatke o tem bi bilo možno pridobiti skozi dolgotrajno preučevanje zgodovinskih virov, od Terezijanskega katastra dalje.

Poudarila bi, da medtem ko dvojni lipov drevored, ki ga vidimo danes vzhodno od gradu, sodeč po Franciscejskem katastru, v katerega so vrisovali drevorede, ni prisoten, torej še ni obstajal, tudi lipovega drevoreda, ki ga omenja Valvasor (Valvasor, 1689, XI:620), ni več, torej ga v času nastanka Franciscejskega katastra ni več bilo.

- Druga polovica 19. stoletja

Obdobje v drugi polovici 19. stoletja je najmanj dokumentirano v zgodovini posestva in gradu. Sprva so se lastniki večkrat menjavali, nato pa je od leta v gradu živela rodbina grofov Windischgrätz (Otorepec, 1976). Sklepam lahko, da je bil obstoječi lipov drevored zasajen v tem obdobju, saj se še ne pojavlja v Franciscejskem katastru, v katerem drevoredi so vrisani. Lipov drevored je bil zasajen na vzhodnem delu gradu in se je zelo dobro ohranil do danes. Gre za element vrtne umetnosti, ki se je odlično ohranil in predstavlja danes najbolj izrazito veduto v parku. Ker ni znanega nič oprijemljivega o času zasaditve tega drevoreda, o njegovem slogu ali pomenu ni mogoče sklepati.

- 20. stoletje

Slika 23: Fotografije 19??, neznan avtor (Bogenšperk, 2011)

Obdobje 20. stoletja je bilo že od začetka leta nekajkrat dokumentirano, predvsem v obliki fotografij in razglednic (slike spodaj). Do 2. svetovne vojne so v gradu bivali grofje Windischgrätz, ki so leta 1943 prebegnili. Aprila leta 1941 je bil na gradu vzpostavljen mejni prehod med Italijo in Nemčijo. Ob koncu vojne je bila v gradu nekaj časa vojaška bolnišnica, leta 1949 pa so se vanj za 15 let naselili jezuiti. Leta 1964 so grad in posestvo v upravljanje prevzeli Investicijski biroji Trbovlje, pod vodstvom občine Litije, ki je v ta namen imenovala Odbor za prenovo gradu. Po letu 1970 se začne sistematična obnova gradu.

Iz fotografij (slika 24), katerih letnica nastanka ni znana, in razglednice iz leta 1908, lahko razberemo nekaj malenkosti. Razbrati je možno, da je okolica gradu, če jo primerjamo s starejšimi viri, precej spremenjena. Predvsem je možno, da je bilo v tem obdobju več objektov pred gradom, ob današnji Pollandovi hiši. Zaradi nepoznavanja zgodovine in slabega grafičnega materiala ne moremo sklepat na videz krajine ob gradu času prve polovice 20. stoletja.

- Problematika obnove gradu po letu 1970

Investicijski biro Trbovlje je pred začetkom prenove pripravil dokumentacijo (Zaščita okolja gradu Bogenšperk), ki jo je leta 1968 izdal Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana, hrani pa jo Zavod za varstvo kulturne dediščine. V dokumentaciji (Dokumentacija..., 1969) so natančno opredeljeni tehnični posegi ter je pripravljena vsa dokumentacija za načrtovana dela na področju arhitekture in gradbenih del. Na področju krajinske arhitekture so smernice urejanja veliko bolj ohlapne, prav tako manjkajo načrti urejanja posestva. Kakšni posegi so bili pri tem izvedeni, je možno razbrati le iz geodetskih posnetkov narejenih kasneje, in sicer leta 1978.

Slika 24: Razglednica z gradu Bogenšperk, 1908 (Pregled..., 2010)

Sledi navedba besedila iz omenjene projektne dokumentacije za obnovo posestva, ki se nanašajo na tematiko urejanja posestva s krajinsko arhitekturnega stališča. Navajam jih zato, da bi prikazala, kateri posegi so bili načrtovani, predvsem pa, da bi preko prikazanega besedila lahko doumeli stanje in posledično stopnjo strokovnosti obravnave vrtnoarhitekturne dediščine v tem obdobju.

»UREDITEV OKOLICE GRADU:
- širok izkop platoja na južni strani z odrivom v zasip na 50 ml.
- zidanje kamnitih škarp iz obstoječega kamna, pridobljenega pri rušenju hiše pristave, v višini cca 80 cm, kompletno z izkopom, temeljenjem zidov v debeline cca 40 cm in grobim zastičenjem stikov
- zidanje zapornega zidu med tramom in ježo za zaporo med zunanjostjo in gospodarskim dvoriščem. Zid bo zidan z materialom iz rušene hiše.
- zastičenje kamnitega zidu s cementno malto
- betonska kapa nad zidom, dim. 60x15 cm
- vzidava vrat v zid
- tlakovanje teras s kulir ploščami z vsemi potrebnimi deli
- zidanje stopnic iz kamna, pridobljenega pri rušenju hiše, vse kompletno
- nasipanje zemlje na zasute površine
- naprava sprehajalnih steza, šir. cca 1,5 ml s posipavanjem dolomitnega peska ter planiranjem podlage
- zasejanje travnega semena po zelenicah
- zasaditev žive meje iz pušpana
- posipanje gospodarskega dvorišča, parkirnih površin ter platoja na vzhodu z dolomitnim peskom
- dobava in zasaditev lipovih drevesc ter raznih okrasnih dreves
- dobava in zasaditev lepotičnega grmičevja
- dobava in nasaditev okrasnih cvetlic
- očiščenje umetne špilje vsega rastlinja ter osvežitev zidov s čiščenjem in potrebnim krpanjem
- nabava in postavitev sedežnih garnitur po parku, iz hrasta
- očiščenje obstoječih jahalnih stez – redčenje grmovja - sekanje več dreves ter posipavanje z dolomitnim peskom« (Dokumentacija..., 1969)

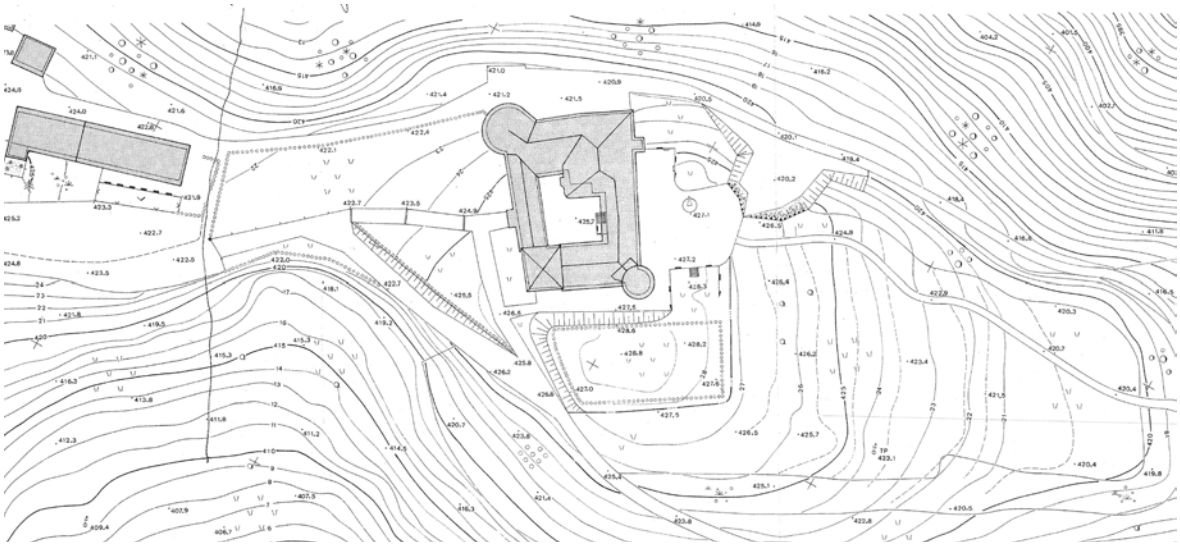

Slika 25: Geodetski posnetek (1978) bližnje okolice gradu (cit. po Pergovnik in Bassin, 1984)

Iz napisanega in priloženega načrta (slika 25) je možno razbrati, da je obstoječa terasasta struktura (plato) ob južni strani gradu nastala v času prenove gradu. Pri tem je zelo vprašljivo, ali je bila gradnja tega platoja načrtovana na podlagi arheoloških raziskav in preučitve zgodovinskih virov, in če da, katerih, tako se je potrebno vprašati, ali je bila v tem primeru, pri prenovi gradu z okolico morda uničena spomeniška substanca? Ker ni nobenih podatkov

o stanju neposredne okolice gradu in vrta na posestvu pred posegom prenove, tega tudi ne moremo zagotovo vedeti, vendar pa vse kaže na to. Glede na nivo opisovanja predvidenih posegov z vidika prepoznavanja krajinske dediščine ali spoštovanja krajinske arhitekture kot enakovredne stroke arhitekturni, je razvidno, da je bilo krajinsko-arhitekturnemu načrtovanju posvečene premalo pozornosti, še posebno pri poseganju v območje, na katerem je po Valvasorjevih virih nahajal zgodovinski vrt. V celotni dokumentaciji ni razen enega ali dveh manj natančnih načrtov celotnega posestva, nobenih načrtov vrta, niti podatkov o zasaditvi nove vegetacije (položaju, vrstah).

Še toliko bolj moteče pri tem je dejstvo, da je bila gradnja platoja izvedena prav na tistem mestu, na katerem se je najverjetneje nahajal Valvasorjev "negovani vrt" (Valvasor, 1689), kakor se je Valvasor izrazil pri omembi okrasnega vrta v svojih beležkah. Tako so omenjeni posegi zelo verjetno tudi poškodovali zemeljske plasti, ki bi lahko služile vrtno arheološkim raziskavam in bi morda lahko razkrile kaj več o videzu tedanjega okrasnega vrta.

Ali je Valvasor, ki je narisal vse najpomembnejše dvorce in gradove ter s tem vse primere vrtne umetnosti tistega časa na takratnem slovenskem ozemlju, imel lastni okrasni vrt urejen v stilu takratnega vrtnega oblikovanja? In če da, kakšen je bil videti ta vrt? Preostanejo nam le ugibanja in domneve, katerih žal ni več možno niti potrditi niti ovreči.

Vsi omenjeni dogodki pa prikazujejo stanje konservatorstva krajinske dediščine tistega časa in kažejo na nivo obravnave spomenikov vrtne umetnosti.

Sledi besedilo o urejanju parkovnih površin iz dokumentacije (Dokumentacija..., 1969):
»Parkovna ureditev okolice gradu Bogenšperk zajema ureditev vseh stez, zasaditev novih in sekanje obstoječih nekakovostnih dreves, ureditev tenis igrišča, parkingov, dovozne ceste in druge posege v eksterierju.«

V dokumentaciji obnove, citirane zgoraj, ob besedilu ni bilo moč najti nobenih načrtov. Iz tega lahko sklepam, da posegi niso bili načrtovani, temveč so nastajali po ustnem dogovoru z izvajalci, ali kako drugače. Iz zgornjega besedila lahko torej razberem, da dejansko pravega načrtovanja posestva pri obnovi gradu Bogenšperk ni bilo, kaj šele obravnave in raziskave vrtnoarhitekturne dediščine. Izjema je le omenjena gradnja platoja, ki se pojavlja le v besedilu, ter prav tako le z besedami opisani posegi zasaditve vegetacije. Brez podajanja točne lokacije v načrtu, opisa vrst in števila, načrta tako rekoč ni, kar vsekakor ne mora vzdržati minimalnih meril kateregakoli načrtovanja, še najmanj v zgodovinskem vrtu. Prav tako ni opisanega ali narisanega koncepta, ki bi utemeljeval, na katerih ugotovitvah iz različnih arheoloških in drugih raziskav temeljijo posegi. Takšni posegi so za današnji vidik ohranjanja krajinske dediščine neprimerni in zopet opozarjajo na stanje, v katerem se je znašlo konservatorstvo krajinske dediščine kot stroka v obdobju kmalu po 2. svetovni vojni. Tako ni potrebno posebno omenjati neprimernosti urejanja teniškega igrišča na območju ali v bližini kulturnega spomenika, ki pa (predvidevam da zaradi posredovanja Regionalnega zavoda za varstvo kulturne dediščine) niso bili odobreni. V besedilu, ki se navezuje na splošni uvod , bi izpostavila sledeči del (Dokumentacija, 1969):

"Grad Bogenšperk je situacijsko na lepem in mirnem področju med Litijo in Radukovo vasjo. Njegova bližnja okolica je parkovno urejena s številnimi jahalnimi stezami, lepem lipovem drevoredu in

prekrasnimi vedutami na dolino Save in Kostrevnico, medtem ko se samo četrt ure ježe od njega odpirajo vedute na Javorje Kum in ostalo zasavsko hribovje.

…
V muzejskem delu je poudarek na ustvarjalnem delu Janeza Vajkarda Valvasorja, hkrati pa služi za razne stalne in občasne razstave, koncerte, seminarje in drugo. V turističnem delu, ki je hotel izven kategorije, pa je poudarek na poslovnem turizmu, vendar je namenjen tudi izletniškemu turizmu in večjim prireditvam.

…
Idejni projekt je izdelan v sodelovanju s spomeniškim varstvom Ljubljane in drugimi strokovnjaki na tem področju.
Pri našem delu smo skušali spoštovati obstoječo lupino gradu, mu skušali očistiti gradbene elemente, ki so bili tekom let vsiljeni v teksturo nosilnih elementov in podredili program oziroma skušali ujeti sorazmerje med dediščino in novim programom (funkcionalna preobrazba).”

Zgornje besedilo lepo opisuje lego gradu in omenja tudi izjemno lepe in tipične vedute posestva. Prav te vedute in okoliške krajine so prikazane tudi na Valvasorjevih bakrorezih. T krajina je del tedanjega Valvasorjevega posestva in ima tako kot sam grad, tudi zgodovinski in simbolni pomen. Do neke mere gre torej pri tem za dediščinsko kulturno krajino, ki bi jo lahko, glede na značilnosti, lahko imenovali kar “Valvasorjeva krajina”. Gre prav tako za morda krajinsko dediščino, ki bi jo bilo zanimivo predstaviti tudi obiskovalcem gradu. Na tem mestu bi poudarila, da bi za določanje mej posestva Bogenšperk bilo pomembno poznavanje teh v preteklosti. Vendar pa bi za to bile potrebne obsežne raziskave predvsem Terezijanskega in Franciscejskega katastra, kot tudi drugih zgodovinskih virov. Tako danes meje posestva Bogenšperk ne poznamo, da bi lahko obravnavali okoliško krajino v kontekstu posestva, pa jo je potrebno določiti (poglavje 4.4.3).

Namen prenove gradu z okolico je očitno bil oživiti grad s kulturno, predvsem pa gostinsko dejavnostjo, slednja je bila tudi najprej vzpostavljena.

Vsekakor je treba poudariti, da je grad z leti močno zaživel in predstavlja enega najbolj priljubljenih gradov pri nas. Tako je oživljanje kulturnega spomenika, ki predstavlja pomemben del slovenske kulturne dediščine, dobro uspelo. V začetku oživljanja je sicer bila v ospredju predvsem gostinska dejavnost, morda celo preveč izrazito. To se kaže tudi v tem, da so kmalu po obnovi gradu v neposredni bližini pred gradom preuredili dostop in parkirišče. Šlo je torej za dva posega, ki pa se en na drugega ne navezujeta, vsaj v oblikovalskem smislu ne, kar je razvidno v obstoječem stanju. Kot omenja že Ogrin (1995):“izkušnje kažejo, da naselitev turistično-gostinske dejavnosti zvečine nima blagodejnega učinka. Zaradi razvoja dopolnilnih dejavnosti ob njih je najprej na udaru neposredna okolica. Zato je turistična izraba graščin in dvorcev tista, ki praviloma najbolj ogroža interese vrtno-umetnostne dediščine.” Potrebno je tudi v tej luči osvetliti razmere, saj je sicer oživljanje gradu in posestva kot kulturnega spomenika resda do neke mere uspelo, so pa vidni tudi nekateri negativni učinki na doživljanje spomenika kot celote, neprimerne predstavitve ostankov vrtnoarhitekturne in krajinske dediščine ter zavajanje oziroma izkrivljanje pri doživljanju kulturnega spomenika. Pri trenutni ureditvi posestva Bogenšperk je v ospredju nejasnost v zasnovi, ki je kombinacija predvidenih konservatorskih posegov ter njihovih delnih uresničitev ter drugih nepredvidenih posegov, katerih izvedba ni pojasnjena. To je tudi osrednji problem

trenutne ureditve. Tako predstavitev vrtnoarhitekturne dediščine ni ustrezna, saj ni povsem v skladu z načeli konservatorstva pri obnovah vrtnoarhitekturnih objektov, prav tako pa ni niti v manjšem obsegu predstavljena (ali obrazložena) javnosti.

Pri prenovi je odbor za prenovo gradu želel v 2. fazi zgraditi tudi depandanse v bližini gradu, za prenočitvene možnosti, ki pa so v projektni dokumentaciji vzpostavljene le idejno, detajlno in lokacijsko pa še ne, tako da tudi niso priloženi načrti. Predvidena lokacija je bila v bližini gradu. Vsakršna gradnja, ki bi ogrozila estetski in zgodovinski pomen posestva, na tem mestu seveda nikakor ne bi bila primerna.

Vendar pa želja po vzpostavitvi prenočitvenih možnosti ostaja, danes je le-ta mišljena bolj zaradi omogočanja prenočevanja svatom. Grad je postal izjemno priljubljen v prvi meri zaradi številnih porok, ki jih organizira Javni Zavod Bogenšperk (upravitelj spomenika KD), ter tudi kot izletniška točka z bogato kulturno vsebino (v gradu) in lepo lego v kulturni krajini (obstoječi park ob gradu z značilnimi privlačnimi vedutami).

Oba omenjena objekta sta bila v dokumentaciji prenove gradu načrtovana kot servisna objekta gradu. Pred prenovo gradu je poleg obeh omenjenih objektov stal še en objekt (slika 26), ki pa so ga med prenovo porušili. Utemeljitev je možno razbrati iz sledečega besedila:

“Pristava se v tej fazi še ne ruši razen objekta, ki je neposredno vezan na otežen dostop k gradu in zapira pogled s ceste. Objekt je dotrajan, material pa se uporabi pri konstrukciji ostalih objektov na pristavi, v gradu in okolici. Ostali objekti se preuredijo v servisni del.”

Tudi je zanimivo v dokumentacijski prenovi (Dokumentacija..., 1969) sledeče poglavje:

»ZUNANJA UREDITEV
Ureditev je zajeta v predračunu, in sicer v II fazah
Prva faza zajema ureditev najbližje okolice gradu, parkinge in dovozno cesto (dvojno).
Druga faza pa posega v ureditev dveh keltskih grobišč, sanacijo razvalin starega gradu, ureditev stare mitnice z vodnjakom, dodatne jahalne steze, nove hleve za 10 konj, s prostorom za učenje jahanja in dvojno tenis igrišče.
Idejni načrt ne vsebuje situacijsko rešene ureditve okolice gradu, ker do sedaj ni izdelana situacija (posnetek) pripadajočega zemljišča. Popis in izmere za oceno stroškov ureditve je vzet iz katastra v merilu 1:2880.«
Detajlna vsebina in bodoča eksterierna ureditev okolice gradu bo obdelana v glavnem načrtu.«

Besedilo v dokumentaciji obnove (Dokumentacija..., 1969) zopet kaže ne neprimerno obravnavanje krajinskega območja in območja pomembnega spomenika, prav tako pa potrjuje, kako zelo škodljiv vpliv ima umeščanje turistične dejavnost na krajinsko dediščino. Na srečo pa omenjeni načrti niso bili izvedeni, saj bi predstavljali preveliko grožnjo kulturni in zgodovinsko-pričevalni vrednosti posestva.

- <u>Konservatorske smernice leta 1984 ter geodetske meritve (1978)</u>

Geodetske meritve, izvedene leta 1978, so tako dejanski pokazatelj stanja posestva Bogenšperk po obnovi gradu (slika 26). Razvidna je oblika grajenega platoja na južni strani in potek servisnih in dovoznih cest ter spremljajočih objektov. Iz geodetskega posnetka (slika

26) je opazno, da je poleg lipovega drevoreda vzhodu od gradu le malo rastlinskega gradiva. Opazne so le nekatere žive meje, ki so bile najverjetneje zasajene in med obnovo gradu, in nekaj dreves, zasajenih nedavno pred letom 1984 (Pergovnik in Bassin,1984).

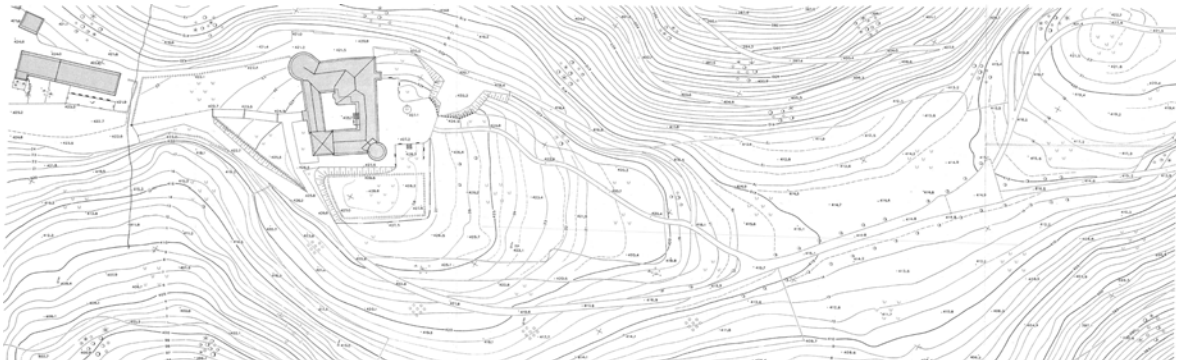

Slika 26: Inventarizacija stanja leta 1984 (podlaga: Geodetski posnetek iz leta 1987, cit. po Pergovnik in Bassin, 1984)

Leta 1984 so bile na Ljubljanskem regionalnem zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine izdelane Konservatorske smernice za ureditev okolice ob gradu Bogenšperk. Smernice orišejo zgodovino posestva in analizo stanja zelo na kratko, saj celotno delo vsebuje le 25 strani. Vključujejo tudi konservatorska izhodišča in program (priloga) ter priložen načrt urejanja (slika 27).

Konservatorski program tako predvideva ohranitev nekaterih obstoječih prostorsko krajinskih elementov: peščene terase ob gradu, kulturnih teras na pobočju, žive meje, ki deluje kot okvir kulturnim terasam, dveh lip na prehodu teras v travnik, lipovega drevoreda, ostanka kostanjevega drevoreda, dveh grmov pušpana, kamnitega useka. Omenjene žive meje na pobočju (med gradom in lipovim drevoredom) poustvarjajo nekdanje parcelne meje iz obdobja sredine 19. stoletja, saj je ob primerjavi Franciscejskega katastra z ortofoto posnetkom razvidno, da se nahajajo na istem mestu.

Iz analize in besedila konservatorskih smernic je poleg omenjenega možno razbrati, da so strižene žive meje, ki segajo od gradu proti vzhodu vse do lipovega drevoreda, predvidene na mestu, kjer je v času vrta za obdobje Franciscejskega katastra potekala parcelna meja. Predvideni drevesi v zaključku teh dveh živih mej sta predstavljata svojevrsten vhod v ožje območje spomenika ter omogočata uokvirjanje iz lipovega drevoreda pogleda prosti gradu. Okrasni vrt na vrhu platoja je zamišljen kot reinterpretacija takratnega obdobja vrtne umetnosti.

Iz primerjave fotografije iz leta 1993 (slika 28) s konservatorskimi smernicami (slika 27) je možno razbrati, da smernice niso bile povsem upoštevane in da določeni posegi niso bili izvedeni (okrasni vrt na platoju). Zanimivo na fotografiji pa je tudi, da je zelenjavni vrt (označen s puščico), ki se nahaja na pobočju, ravno na tistem ali pa približno tistem mestu, kjer je tudi Valvasor zasadil del svojega zelenjavnega vrta.

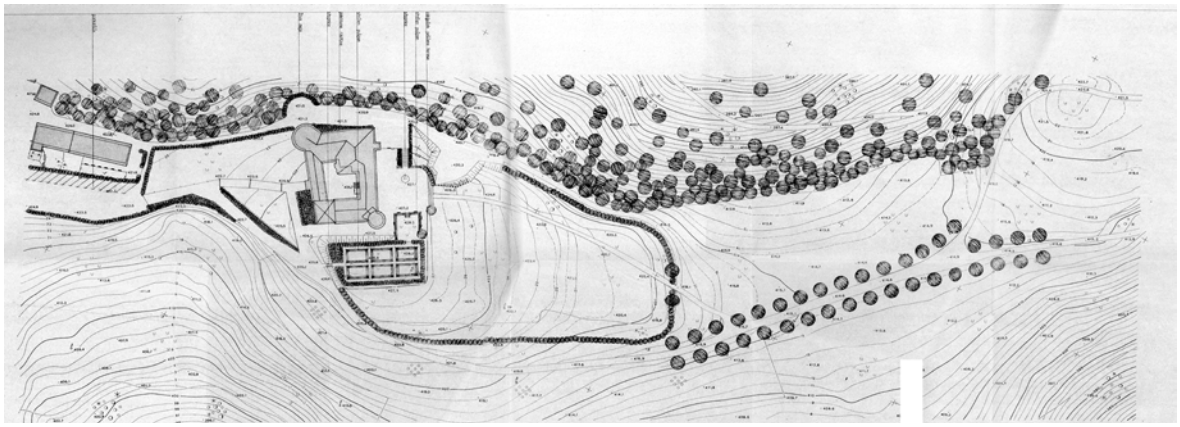

Slika 27: Idejni načrt za ureditev okolice ob gradu Bogenšperk (Pergovnik in Bassin, 1984)

Slika 28: Fotografija gradu Bogenšperk iz zraka (fotografija: Hanc, cit. po Kmecl in sod., 1993)

Tako lahko zaključim, da je bila okoli leta 1984, ko so bile omenjene konservatorske smernice pripravljene, v ospredju želja po oživljanju spomenika, katerega prihodnost ni bila jasna. Sklepam, da je bila zato vključena racionalizacija stanja v smislu ohranjanja pri obnovi gradu načrtovanih sprememb (plato na južni strani), ki so predstavljali investicijo v oživljanje celotnega posestva. Rušenje teh posegov tako predvidevam ne bi bilo sprejemljivo, še posebno glede na nižjo ozaveščenost o krajinsko arhitekturni dediščini pred dobrimi 25 leti, prav tako pa je bil celotni spomenik šele v fazi oživljanja. Tudi same konservatorske smernice, sodeč po navedenih virih projektne dokumentacije, ne temeljijo na vseh zgodovinskih virih. Konservatorske smernice deloma poustvarjajo obdobje iz Franciscejskega katastra, po drugi strani pa je okrasni vrt načrtovan v poznorenesančnem-zgodnjebaročnem slogu (Valvasor). Izdelane konservatorske smernice so bile v praksi upoštevane le delno, saj je iz analize današnjega stanja možno ugotavljati odstopanja od začrtanih konservatorskih smernic (slika 29). Menim, da je kombinacija vseh naštetih vzrokov pripomogla k današnjemu stanju, ki pa po mojem mnenju ni ustrezno, predvsem pa deluje tudi zavajajoče.

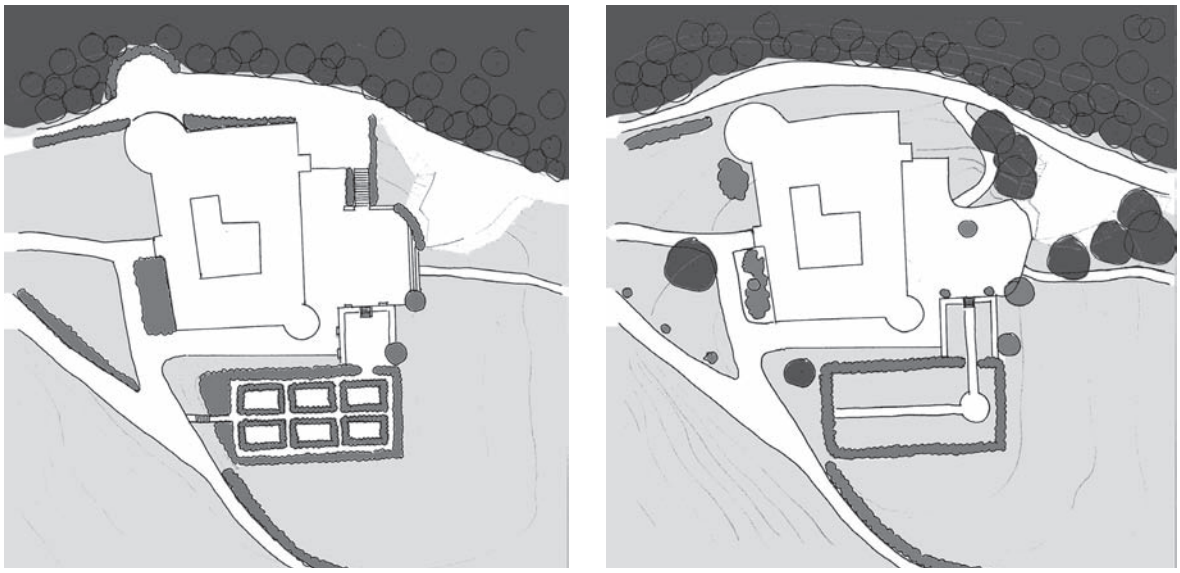

Slika 29: Skici primerjav konservatorskega (predvidenega) stanja (levo) in današnjega stanja na ožjem območju kulturnega spomenika (desno)

4.4.2.2 Sedanje stanje zgodovinskega vrta

Z analizo sedanjega stanja zgodovinskega vrta ugotavljamo stopnjo ohranjenosti vrta, torej prisotnost spomeniške substance. Najprej je potrebno opraviti terenski pregled, pri katerem moramo biti pozorni na oblikovanost terena, rastlinske vrste, ki uspevajo na območju nekdanje vrtne zasnove, in njihovo razporeditev (Šturm, 2003). Prav tako so pomembni aerofotografski posnetki, ki olajšujejo inventarizacijo in analizo. Na področju vrtne arheologije obstajajo številne metode za odkrivanje sledov in plasti pozabljenih vrtov in njihova uporaba je bistvenega pomena pri obnovi zgodovinskih vrtov. V okviru diplomskega dela njihove izvedba ni možna.

Terenska raziskava je pokazala, da se spomeniške substance skorajda ni ohranila, izjema sta lipov drevored in izoblikovanost teren zahodno od gradu.

Spomeniška substanca, ki se je ohranila, je lipov drevored iz (najverjetneje) druge polovice 19. stoletja. Bolj natančna analiza terena je pokazala tudi vidno izoblikovanost terena v obliki poti tam, kjer je že od Valvasorjevih časov dalje potekala dostopna pot do gradu (današnja cesta do gradu in parkirišče so bili narejeni v času prenove gradu).(slika 30)

Slika 30: Fotografija lipovega drevoreda na zahodni strani gradu

Slika 31: Vstop v območje kulturnega spomenika danes na levi in dostop v 19. stoletju (podloga: Franciscejski...,1869; DOF, 2010)

Iz razglednic (slika 31) je vidno današnje stanje iz ptičje perspektive. Morda so prav tu opazne razlike oziroma odstopanja med konservatorskimi smernicami in sedanjim stanjem (sliki). Tudi menim, da se ravno tu opazi pomanjkljivost konservatorskih smernic v tem, da obravnavajo zgolj ožje območje kulturnega spomenika, ne pa tudi prostora kot celote. To je menim, vidno v sami obliki vstopnega območja, parkirišča ter okolice obeh »depandans«-Pollandove hiše in objekta, bližjega gradu.

Slika 32: Razglednica, ki prikazuje sedanje stanje, ptičja perspektiva iz zahoda – vstopni del (2003) in razglednica, ki prikazuje sedanje stanje, ptičja perspektiva iz jugozahoda – zadaj (2002)

Ob koncu parkirišča, kjer se nahaja tudi vstopna točka v območje gradu (kulturni spomenik), se nahaja kovinska ograja, prav tako pa pride tu do menjave trdne podlage, asfalt na parkirišču zamenja peščena utrjena pot. Glavna peščena pot vodi do vhoda v grad, prva stranska pot, ki vodi proti lipovemu drevoredu na drugi (vzhodni) strani gradu (deloma jo obdaja živa meja), druga stranska pot predstavlja povezavo okoli gradu, na drugo (vzhodno) stran, navezuje pa se prav tako na prvo stransko pot. Celotni vzhodni del območja pred gradom je ob robu obdan z živo mejo. Tik pred gradom se na levi strani na padajočem pobočju v bližini stolpa nahajajo tri zimzelene grmovnice. Desno od vhoda se nahaja visoko drevo, pri vhodu grad pa je postavljena plastika iz kamna (upodobljen Valvasor) z ozadjem iz trajnic.

Na južnem delu se nekaj metrov od gradu nahaja dvignjen ozelenjen plato, obdan z živo mejo, na katerega se dostopa z ene strani po treh stopnicah. Pot ki vodi iz stopnic nato pravokotno zavije in se tam "zaleti" v živo mejo (kjer bi po načrtu konservatorskih smernic iz 1984 moral biti sestop po stopnicah s platoja na drugo stran). Zatem se teren prične strmo spuščati, ob robu se nahaja še pot, ki vodi do drevoreda, in je zamejena z nizko živo mejo, preden teren prehaja v strm padec hriba.

Vzhodno od gradu se razteza največji del posestva oziroma območja spomenika Ob gradu se nahaja večja s peskom pokrita površina, ki služi kot pohodna površina pri dogodkih (npr. poroke). Tu se nahaja tudi edina vrtna plastika, prinesena iz bližnjega Lihtenberškega gradu. Od tu je možen dostop na vzdignjen plato, prav tako pa vodi pot skorajda ob gozdnem robu na severni strani do lipovega drevoreda. Proti severni strani se spušča pot do nižjega nivoja, kjer se zelo blizu nahaja špilja (grota), ki razkriva kamnite plasti, na katerih grad stoji.

Proti severni strani grad obdaja gozd. Ob gradu poteka še kolovoz, ki služi kot servisni dostop.

Kljub temu, da se ni ohranilo dosti spomeniške substance, pa poznamo videz krajine ob gradu v preteklih obdobjih, še posebno iz dobe Valvasorjevega časa (druga polovica 17. stoletja) ter Franciscejskega katastra (sredina 19. stoletja). Poznavanje videza neposredne krajine ob gradu in okoliške krajine tako je dediščina, saj jo je možno obuditi, poustvariti. Smiselno je razmisliti o čim bolj avtentični (oziroma z dobo iz Valvasorjevega časa skladni) prostorski razmestitvi krajinskih prvin, ki to dediščino sestavljajo.

5 VREDNOTENJE VRTNOARHITKETURNE DEDIŠČINE

Raziskovalnemu delu sledi strokovno vrednotenje materialnih ostankov, kot tudi vseh pridobljenih podatkov iz zgodovinskih virov. Zgodovinski viri o posestvu Bogenšperk, ki so se ohranili do danes, so zelo verodostojni, poleg Valvasorjevih grafik lastnega posestva pa je tu še Franciscejski kataster.

Pri obnovi je treba najprej opredeliti spomeniško vrednost vrtnih elementov in možnosti njihovega vključevanja v zasnovo. Odločiti se je treba, katere vrtne elemente (današnje in pretekle) ohranjati in katere odstraniti; ker spomeniške substance skorajda ni, je v tem primeru mišljeno predvsem odstranjevanje tistih vrtnih elementov, ki ne predstavljajo krajinske dediščine, ki jo želimo obnoviti (npr. vrtni elementi, ki izstopajo ob primerjavi konservatorskih smernic z današnjim stanjem). Dediščina, na katero vpliva tudi sodobni odnos do nje in kakovostno vrednotenje le-te, nastaja tako šele s strokovnimi utemeljitvami ter z zavestno presojo.

Vrednotenje krajinske dediščine poteka na podlagi sledečih meril: umetnostna, zgodovinska, urbanistična, dendrološka in botanična ter konservatorska merila (Kolšek, 1996). Na podlagi omenjenih meril, ki so podrobneje predstavljena v prilogi B, se krajinska dediščina vključi v Inventar zgodovinskih vrtov v Sloveniji.

Posestvo Bogenšperk je od časa svojega nastanka doživelo več obdobij, v katerih je imel zgodovinski vrt različen videz. Vendar lahko trdimo, da v nobenem obdobju, glede na zgodovinske vire, ki jih poznamo in današnje stanje, vrt ni bil stilno izjemen. Potemtakem ga po umetniški plati niti ni smiselno omenjati, saj je bil gotovo precej skromen. Vrednost ima po zgodovinskih merilih. O urbanističnih merilih v tem primeru ne moremo govoriti, saj so na območju posestva le grad in spremljajoča objekta, ki ne izpričujejo posebnosti (glej str. 62). Z dendrološkega stališča je gotovo pomemben že večkrat omenjeni lipov drevored (slika 30), ki se je nekdaj nahajal tudi na seznamu naravne dediščine. Njegova natančna starost ni znana, posajen pa je bil, sodeč po zgodovinskih virih, v drugi polovici 19. stoletja. S stališča botaničnih meril zgodovinskega vrta ni možno ovrednotiti, saj o rastlinskih vrstah, ki so tam rasle, ni skoraj nič znanega. Vrednotenje pod konservatorskimi merili pa bo poglobljeno prikazano v naslednjem poglavju v analizi možnih načinov obnove.

5.1 MOŽNI NAČINI OBNOVE ZGODOVINSKEGA PARKA, ANALIZA IN IZBIRA NAJPRIMERNEJŠEGA NAČINA OBNOVE

Po raziskovanju in pridobivanju zgodovinskih podatkov o nekdanjem zgodovinskem vrtu, inventarizaciji sedanjega stanja parka in po analizi pridobljenih podatkov lahko zaključim z ugotovitvami o najverjetnejšem videzu vrta v preteklih obdobjih. Na tem mestu je potrebna primerjava med različnimi obdobji zgodovinskega vrta (priloga B), da bi lahko ocenili možnosti za obnovo zgodovinskega vrta iz določenega obdobja ali njihove kombinacije.

Zaključek je sledeč: edini obdobji, za kateri bi glede na količino (in kakovost) zgodovinskih

virov bilo možno sklepati o videzu takratnega zgodovinskega vrta, sta obdobje iz časa Valvasorjevega obdobja bivanja na gradu (1672-1692) in obdobja, ki ga beleži Franciscejski kataster (1823-1869).

- Valvasorjeva krajinska dediščina

Glede na vse pridobljene podatke in analize lahko povzamem, da je o videzu in lokaciji vrta in parka ob gradu za časa življenja J. V. Valvasorja dosti znanega. Izjema sta okrasni vrt in lipov drevored. Okrasni vrt se je nahajal južno ob gradu, po Valvasorjevih besedah (Kovač, 1973) se je tam nahajal »negovani« (oziroma okrasni) vrt. Na vseh bakrorezih in skicah je njegova podoba zakrita, a se o njegovem obstoju nedvoumno seznanimo z Valvasorjevo omembo »negovanega« vrta. Drugi krajinski element, ki ga Valvasor tudi le omeni in ni predstavljen na bakrorezih, pa je lipov drevored ob poti proti Šmartnem. Kar je znanega o tem lipovem drevoredu, izvemo le iz besedila izpod peresa Valvasorja; prav tako (seveda) ne izvemo nič natančnejšega o obliki (eno- ali dvovrstični, število dreves) ali natančnejšem položaju drevoreda, znana je le drevesna vrsta.

Videz vrta in okoliške krajine iz dobe za časa Valvasorjevega življenja je torej dobro poznan. Tomanova (2004) v diplomskem delu z naslovom Vrtovi Valvasorjeve dobe ugotovi, da risbe in bakrorezi v Valvasorjevi Topografiji Kranjske in Slavi vojvodine Kranjske niso vedno povsem natančne in verodostojne. Vendar menim, da so Valvasorjeve risbe in grafike izredno verodostojen vir v primeru posestva Bogenšperk. To sledi iz domneve, ki je vendarle zelo smiselna, da so Valvasor in njegovi pomočniki pri ustvarjanju bakrorezov zelo dobro poznali posestvo Bogenšperk. V času nastajanja bakrorezov so namreč vsi bivali na gradu in so dobro poznali krajino ob gradu kot tudi širšo okolico. Izhajajoč iz te domneve, je zasnova nekdanjega zgodovinskega vrta iz druge polovice 17. stoletja v bližnji okolici zahodno od gradu jasna; ribnik, ob njem drevesi (ponekod tri), za gradom na pobočju (ob strani in za gradom) in poti so poglavitni elementi tega dela zgodovinskega vrta. Lipov drevored se na bakrorezih ne pojavlja, ga pa Valvasor omenja: »ob poti, ki iz gradu zavije proti Šmartnemu [sem] dal zasaditi lipov drevored«, lahko sklepamo tudi na njegovo lokacijo. Tako lahko tudi ta element umestimo k zgodovinskemu vrtu. V obeh primerih je ne glede nato, da sta okrasni vrt in lipov drevored predstavljena le v tekstu in ostale prvine krajine z risbo, ob odločitvi poustvarjanje stanja iz 2. polovice 17. stoletja konservatorski pristop isti. V primeru, ko se spomeniška substanca ni ohranila, poznan pa je zgodovinski vrt iz zanesljivih zgodovinskih virov, je ustrezen način obnove rekonstrukcijo (na mestu okrasnega vrta reinterpretacija). Kot že omenjeno, je rekonstrukcija primerna metoda obnove v primerih, ko je zgodovinski vrt dodobra uničen, bil pa je ocenjen kot izjemno pomemben in je bil hkrati tudi dobro evidentiran. Strogo gledano vendarle Firenška listina omenja, da kadar spomeniška substanca ni ohranjena, tudi zgodovinskega vrta ni (več); tak primer je tudi Valvasorjev zgodovinski vrt na posestvu Bogenšperk. Pri okrasnem vrtu in lipovem drevoredu zahodno od gradu, katerih videza ne poznamo, pa bi bil primeren postopek obnove reinterpretacija, ki deloma vključuje sodobno oblikovanje. V preostalih delih posestva je možno svobodno, a hkrati zadržano oblikovanje.

Slika 33: Ortofotoposnetek z vrisanim vrtnimi elementi iz Valvasorjevega časa (podloga DOF, 2010)

Pomembnost zgodovinskega parka posestva Bogenšperk leži tako v ohranjanju krajinske dediščine kot tudi kulturne dediščine, ki izhaja iz Valvasorjevega dolgoletnega bivanja na gradu. Sam zgodovinski vrt ne predstavlja presežka ali izjemno pomembnega vrta v oblikovalskem smislu, saj stilni vrt obsega precej majhno območje in prisotni so le nekateri vrtni elementi; drevo, ribnik, sadno drevje, zelenjavne grede, posamična drevesa, špiljo (grota). Razlog za manjše območje ravnine ob gradu in s tem za skromno vrtno zasnovo je ta, da grad leži na strmem pobočju in večji del ravnine so tako namenili oskrbovalni funkciji (npr. zelenjavne grede).

Izjemnost posestva Bogenšperk leži torej v zapuščini Valvasorjevega življenja, ki je dandanes v obnovljenem gradu zgledno predstavljena, vendar pa ne moremo govoriti o obnovljeni celoti, saj odraza njegovega življenja v zunanjem prostoru, na posestvu Bogenšperk, dejansko ni. Tako nepopolno in deloma zavajajoče stanje bi »zaslužilo« celovito obnovo, saj je to primer, kjer ima krajinska dediščina nepogrešljivo vlogo tudi v tem, da lahko ustvarja prostorsko celoto z ohranjenim pomembnim stavbnim spomenikom.

Menim, da je ravno v primeru posestva Bogenšperk, ko gre za primer arhitekturne in zgodovinske dediščine z visoko prepoznavnostjo in priljubljenostjo (saj je posestvo pogosto obiskovano predvsem zaradi gradu), obnova zgodovinskega vrta pomembna in tudi potrebna, saj lahko predstavlja tudi korak naprej v prepoznavnosti krajinske dediščine kot dela naše kulturne dediščine.

Rekonstrukcija zgodovinskega vrta za časa Valvasorja pa ni možna v celoti. Predvsem ne bi bila smiselna odstranitev obstoječega lipovega drevoreda, ki je bil zasajen v 19. stoletju. Prav tako se je spremenil tudi potek poti (slika 33). Lipovega drevoreda, ki se nahaja na zadnji strani gradu (severovzhodno od gradu), za časa Valvasorja ni bilo, na zadnji strani gradu so bila zasajena nekatera, najverjetneje avtohtona drevesa. Odstranitev vitalnega lipovega drevoreda, osrednjega krajinskega elementa, ki v današnjem času daje pečat posestvu Bogenšperk, bi pomenila veliko spremembo v današnjem prostoru. Tudi

ne bi bistveno prispevala k bolj originalnemu videzu nekdanjega posestva, glede na to, da so se spremenili tudi drugi parametri, ki določajo današnjo podobo posestva. Hkrati bi to pomenilo tudi uničenje glavnine spomeniške substance iz kasnejšega obdobja (konec 19. ali začetek 20. stoletja), kar pa ne bi bilo v skladu z Beneško listino (1964), ki pravi da mora obnova temeljiti na spoštovanju izvirnega materiala. Omenjeni drevored predstavlja prav tako krajinsko dediščino, čeprav iz kasnejšega obdobja. Ohranjanje spomeniške substance iz obdobja konca 19. ali začetka 20. stoletja pa ne vpliva na način obnove krajine neposredno ob gradu. Ker je obstoječi lipov drevored dovolj oddaljen od gradu, da vidni stik iz gradu ni več relevanten, ohranjanje obstoječega lipovega drevoreda ne izpodbija obnove vrta ob gradu v poznorenesančni poustvaritvi.

Pojavlja se tudi vprašanje možnosti rekonstrukcije »Valvasorjevega« lipovega drevoreda; ob primerjavi poteka trase poti iz 2. polovice 17. stoletja z današnjim potekom poti (slika 31) je razvidno, da se je tekom časa spremenil potek dostopne poti in s tem tudi možnost točne rekonstrukcije drevoreda. Vendar pa je pri poustvaritvi v ospredju predvsem oživljanje duha časa oziroma občutkov prostorskega doživljanja, ki jih je drevored ob dostopanju do gradu soustvarjal, zato menim, da za poustvaritev tega drevoreda ni ovir, četudi bo zasajen na spremenjeni trasi.

Prav pri doživljanju simbolne krajine je zelo pomemben prvi vtis ob vstopu v prostor kulturne dediščine, kot tudi, da v prostoru ni motečih dejavnikov, ki bi onemogočili doživljanje celovitosti spomenika. Tako menim, da so pri oblikovanju pomembni tudi materiali in detajli. Zato je zelo pomembno tudi oblikovanje vstopnega parkirišča ter okolice sprednjih dveh objektov.

- Obdobje za časa Franciscejskega katastra (1692-1869)

Iz poglavitnega zgodovinskega vira, Franciscejskega katastra, sta s pomočjo priložene legende (str. vir) jasno razvidni lokacija in osnovna oblika zgodovinskega vrta znotraj posestva. Le-ta se je deloma nahajal pred gradom, večina vrta, ki so ga po vsej verjetnosti tvorile zelenjavne grede ali sadovnjaki, pa se je nahajala na zadnji strani gradu.

V tistem času se je lastništvo gradu dokaj pogosto menjavalo in od Valvasorjeve smrti pa do leta 1853, ko je grad kupila rodbina Windischgrätz, se je zamenjalo najmanj šest lastnikov. Ti lastniki so bili v primerjavi z Valvasorjem dosti manj izobraženi, so bili manj svetovljanski in vprašljivo je, ali so sploh poznali kaj stilnih vrtov ali motivov. Valvasor na drugi strani pa je predvsem veliko potoval, tudi izven takratne Kranjske in je tako videl ter tudi narisal številne stilne vrtove ob gradovih.

Obnova posestva Bogenšperk v maniri obdobja prve polovice 19. stoletja, kot je prikazano na sliki (slika 34), bi v večini pomenila poustvaritev takratnega stanja, saj razen tlorisne razporeditve vrtnih elementov ni (znanih) drugih zgodovinskih virov, ki bi lahko bolj podrobno opredelili videz zgodovinskega parka v 19. stoletju. Poustvaritev ali reinterpretacija je, kot že omenjeno, primerna metoda tudi, ko ni dovolj ostalin za restavracijo, niti ne dovolj podatkov za rekonstrukcijo, želimo pa ustvariti zaokroženo spomeniško celoto; v tem primeru to nedvomno velja, saj spomeniške substance ni nič več, za rekonstrukcijo pa je podatkov

zelo malo, obstaja le Franciscejski kataster (slika 34). Tudi v tem primeru bi bilo pri strogi obnovi dediščine iz tega obdobja potrebna odstranitev že omenjenega lipovega drevoreda, ki je bil zasajen kasneje, kar pa bi pomenilo uničenje spomeniške substance in seveda tako ne pride v poštev.

Slika 34: Primerjava vrtnih elementov Valvasorjeve krajinske dediščine s Franciscejskim katastrom, (Franciscejski ..., 1869)

Zaključek

Po pregledu celotnega gradiva, torej vseh zgodovinskih virov ter po analizi spomeniške substance (sedanjega stanja) in njenem vrednotenju, je sledila izbira najprimernejše ureditve zasnove na posestvu. Glede na ugotovitve o zelo skromni spomeniški substanci in zanesljivih zgodovinskih virih o preteklem obstoju in videzu zgodovinskega vrta je možno potrditi hipotezo, da klasični konservatorski postopki v tem primeru niso najbolj primerna metoda. Iz Valvasorjevih časov je podoba zgodovinskega vrta posestva še najbolje poznana, temu sledi obdobje Franciscejskega katastra. Tudi vrednotenje zgodovinskih virov in spomeniške substance je potrdilo že znano, da je bilo obdobje življenja Valvasorja najpomembnejše v zgodovini posestva ter da je prav v tem vrednost tega primera vrtnoarhitekturne in krajinske dediščine, ki s stališča konservatorskih, umetniških ali drugih meril ni prav zelo pomembna. Zato je najbolj primerna poustvaritev ambienta in vzdušja posestva za časa Valvasorja. Pri poustvaritvi ambienta pa je pomembnejše od natančnega rekonstruiranja ravnanje po ideji poustvaritve duha tistega časa, pravtako tudi niso znani vsi vrtni elementi. Predvsem ni nikjer upodobljen okrasni vrt, vemo pa, da je obstajal. Prav tako je tudi znano, da Valvasorjevi bakrorezi zaradi načina dela niso povsem zanesljivi in natančni (Toman, 2003; Ogrin, 1993).

To dopušča več možnih načinov obnavljanja, ki tako vključuje tudi sodobno oblikovanje, vendar z namenom poustvarjanja in razumevanja poznorenesančnega vzdušja pri nas.

V primeru posestva Bogenšperk je, tako menim, v ospredju poustvarjanje vzdušja, ki je vladalo v takratnem vrtu in krajini. Menim, da se je zato potrebno vprašati, kateri so tisti vrtni elementi in doživljajski poudarki, ki so bili najbolj pomembni. V obdobju nastanka tega poznorenesančnega vrta je bilo značilno postopno prenehanje turških vpadov in kmečkih puntov, zato so bile ureditve zunaj »trdnjavskih gradov« še skromne. Temu je šele kasneje sledilo obdobje razcveta vrtnoarhitekturne umetnosti (barok). Namen uporabe vrta in posestva je bil tako v prvi meri utilitaren (zelenjavno sadni vrt), vrt je služil doživljanju naravne lepote v bližini gradu z začetki izkazovanja moči (okrasni vrt). Želja po izražanju moči (in bogastva) se pojavi šele v kasnejšem baroku, v primeru posestva Bogenšperk pa nedvomno tudi zaradi strmega terena te možnosti tudi ni bilo (terasasto oblikovani vrtovi na tedanjem Slovenskem niso bili značilni). Značilni vrtni elementi Valvasorjevega vrta in krajine, ki imajo tudi pomembno doživljajsko komponento, so bili:

- dostopna cesta v senci lipovega drevoreda (pomembnost dostopne poti do gradu),

- manjši “trg” pred gradom, ki je služil več funkcijam; (predstavljal je prostor za osedlanje konjev in pripravo kočij, po drugi strani pa je imel tudi doživljajsko funkcijo, saj je bil ob njem ribnik, ob katerem so stala dve ali tri drevesa),

- ob vhodu na grad na obeh straneh so bili najverjetneje sadovnjaki znotraj pravokotno oblikovanega zidu s portali, značilni vrtni element tega obdobja, ki se je pojavljal tudi ob drugih gradovih,

- okrasni vrt na južni strani gradu, obdan s posameznimi drevesi, ki se raztezajo tudi na vzhodno stran grad,

- doživljanje “Valvasorjeve” krajine, iz parka ob gradu in točke opazovanja, ki je služila za risanje predlog za bakroreze.

Poleg omenjenih vrtnih elementov so bile v nekdanjem zgodovinskem vrtu prisotne tudi zelenjavne grede, ki so spuščale ob pobočju navzdol ali so bile oddaljene od gradu. Prav tako je zanimiva primerjava videza današnje kulturne krajine in tiste iz Valvasorjevih časov, na katero sicer znotraj načrtovanja zasnove ureditve znotraj posestva ne moremo vplivati oziroma je spreminjati, saj mora biti krajina v prvi meri funkcionalna. Možno je vplivati na njen izgled v prihodnosti; možno je varovanje določenih lastnosti krajine v npr. prostorskih aktih. Gre tudi za simbolno krajino, menim, vsaka krajina je hkrati dinamični element krajinskega sistema v času in jasno je, da njen videz ne bo nikoli povsem enak kot v preteklosti. Kljub temu pa je morda prav ta, “Valvasorjeva krajina”, eden ključnih prepoznavnih elementov in pomembna doživljajska komponenta poznorenesančnega vzdušja posestva Bogenšperk. Ugotavljanje lastnosti doživljanja današnje in Valvasorjeve krajine pa je namen sledeče primerjave videza okoliške kulturne krajine z značilnega mesta opazovanja (poglavje 6).

6 POSESTVO BOGENŠPERK DANES

Pri obnovi krajinske dediščine ter poustvarjanju duha časa je nujna celovita obravnava kulturnega spomenika. Zato je treba obseg obravnave razširiti iz mej zaščitenega območja kulturnega spomenika (gradu z vrtnoarhitekturno dediščino) na vplivno območje - okoliško krajino, ki jo obdaja. V Valvasorjevih časih je bilo posestvo Bogenšperk najverjetneje obsežnejše od zgolj okoliške krajine, kar bi lahko potrdila raziskava zgodovinskih virov, kot je Terezijanski kataster. V okviru diplomskega dela bi lahko meje današnjega »posestva« opredelili z mejo vidnega stika in ostalimi že znanimi dejstvi o tedanjem Valvasorjevem posestvu.

Posestvo Bogenšperk je bilo že za časa Valvasorjevega življenja dokaj obsežno: obsegalo je številne njive, zelenjavne grede, sadovnjake in vinograde, verjetno tudi pašnike ali druge obdelovalne površine, kot je bilo to za tiste čase tudi značilno. V času Valvasorjevega življenja je bil grad torej nerazdružljiv z okolico gradu in posestvom. Obdelovanje zemlje v okoliški krajini je bilo nujno za samooskrbo, saj so se lastniki preživljali z obdelovanjem lastne zemlje in živinorejo. Njihov način življenja je pustil sledove tudi v krajini.

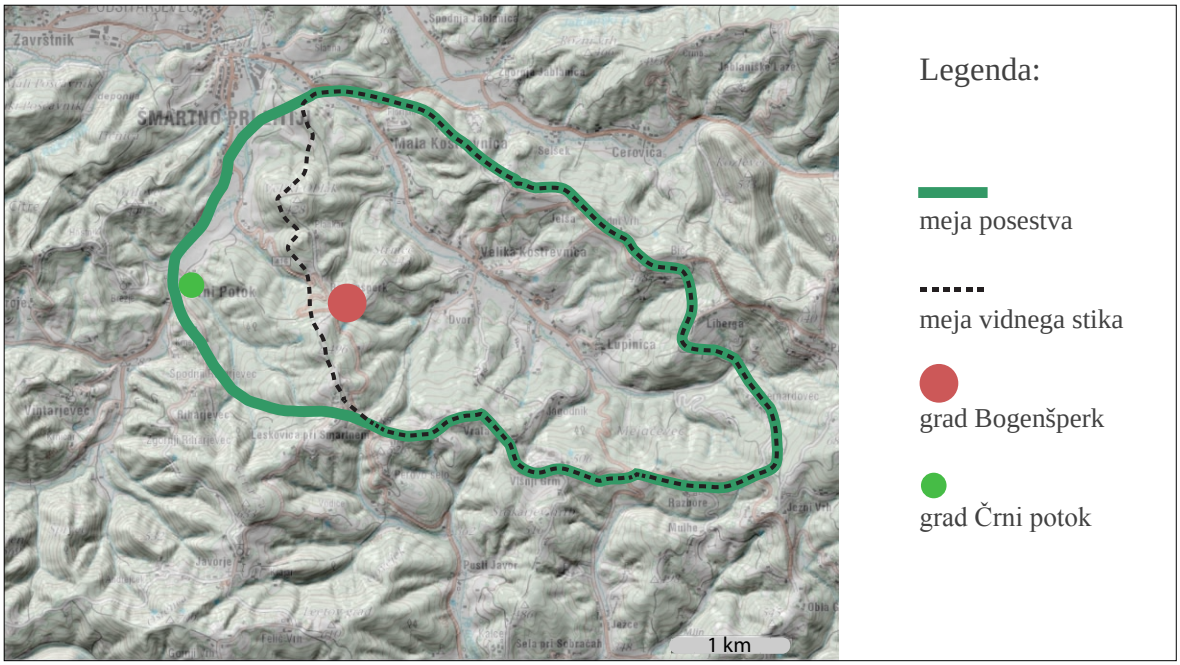

Slika 35: Opredelitev mej posestva Bogenšperk za diplomsko nalogo (podloga: Geopedia, 2010)

Da bi lahko podoživeli »Valvasorjevo krajino« (ne glede na slog obnavljanja vrtnoarhitekturne dediščine v bližini gradu), pa je treba za obravnavo posestva najprej določiti meje današnjega posestva oziroma območja, katerega videz vpliva na doživljanje spomenika. Ker so natančne meje Valvasorjevega posestva nepoznane, se lahko za osnovo določanja vplivnega območja naslonimo na vidni stik. Vidni stik je tisti del oziroma območje okoliške krajine, ki ga lahko zaobjamemo s pogledom iz določene točke, v tem primeru iz gradu Bogenšperk. Okoliško krajino, ki je vplivno območje kulturnega spomenika, z ožjim območjem kulturnega

spomenika združuje vidni stik. Ta torej omogoča doživljanje krajine, ki jo pri obnovi krajinsko-arhitekturne dediščine posestva Bogenšperk lahko imenujem »Valvasorjeva krajina«.

Smiselno je v posestvo (v okviru diplomske naloge) poleg doživljajske krajine vključiti tudi dele posestva, za katere vemo, da so pripadali posestvu Bogenšperk. Znano je (Valvasor, 1689:XI,621), da je Valvasor posedoval tudi grad Črni potok, ki je bil takrat tudi del posestva Bogenšperk. Grad Črni potok se nahaja v dolini zahodno od gradu. Kljub temu, da gradu Črni potok iz samega gradu Bogenšperk ni možno videti, ga lahko vključimo posestvo Bogenšperk, ne pa tudi v doživljajsko krajino, ki jo vidimo z gradu Bogenšperk. Da bi grad Črni potok primerno vključili v posestvo, bi bila najboljša rešitev ureditev poti, ki bi vodila po doživljajski krajini in tudi do bivših Valvasorjevih gradov, Črnega potoka in ruševin gradu Lihtenberg. Pot do ruševin Lihtenberga že obstaja, saj se nahaja v gozdu v bližini gradu (glej str. 15).

Kot navaja Hafner (1993), je treba v primeru, ko je imel lastnik več gradov in vrtov, obravnavati tudi ostale pri raziskovanju vrtnoarhitekturne dediščine. Ker vemo, da je bil grad Črni potok tudi last Valvasorja in del njegovega posestva, ko je živel na gradu Bogenšperk, ga je prav tako potrebno vključiti v »posestvo« v okviru diplomske naloge. Na Valvasorjevem bakrorezu (slika 36) je možno opaziti, da je tudi grad Črni potok v 17. stoletju premogel skromen okrasni vrt. Iz prikaza na bakrorezu je razvidno tudi, da večji del zasnove predstavljajo pravokotna arabeskna polja. To je še posebno pomembno s stališča sledeče predpostavke: če je Valvasor »imel« urejen poznorenesančni okrasni vrt na gradu Črni potok, lahko domnevamo, da je bilo v primeru ostalih gradov, torej gradu Bogenšperk, podobno oziroma lahko domnevamo, da je lastnik imel urejene vrtove v slogu vrtne umetnosti tistega časa.

Sliki 36: Valvasorjeva grafika gradu Črni Potok (Valvasor, 1689) in fotografija

Za posestvo je značilna izredna lega gradu, ki nudi kakovostno doživljajsko komponento in je tudi eden od pomembnejših razlogov današnje priljubljenosti. Lega na hribu, lepi razgledi na okoliške kraje in kulturno krajino ter značilne vedute, so glavne prvine tako imenovane doživljajske krajine. Od Valvasorjevih časov se je marsikaj spremenilo (povečana urbanizacija, drugačna raba tal), vendar pa je osnovni, prvi vtis, (po vsem kar o takratni krajini vemo) zelo blizu originalnemu, vsaj po vzdušju prostora.

Da bi lahko tudi v prihodnje obvarovali izgled krajine, ki bi jo lahko poimenovali »Valvasorjeva krajina«, se moramo opredeliti do značilnosti te krajine, ki so si ob primerjavi z Valvasorjevimi bakrorezi iz 17. stoletja podobne. Značilni pogledi z gradu Bogenšperk in vedenje o preteklosti posestva razodevajo v velikimi meri prisotnost kulturne krajine. Značilnosti današnje okoliške krajine, vidne z gradu Bogenšperk, so sledeče:

- ploskovnost (obdelana zemlja, travniški značaj); znotraj te so se pojavljalo strukturne in likovne lastnosti (npr. način obdelave zemlje)

- prisotna naselja so majhna in gručasta

- razmerje med ploskovnostjo in prostornino (vegetacija: gozd, gozdna meja)

- razgledi iz simbolnih točk (ki bi jih želeli ohraniti v prihodnje)

Do neke mere bi bilo možno lastnosti krajine ohranjati tudi v prihodnje, v okviru razvoja krajine skozi čas. Kot navaja Ogrin (1997:7), v toku globalizacije in tudi razvoja, prihaja do poenotenja načina življenja, ki se odraža tudi v rabi krajine (npr. kmetijstvu) in s tem posledično v videzu (ter ambientu in doživljanju) krajine. V tem razvoju se izgublja tudi naša krajinska dediščina in zgodovinsko neodgovorno bi bilo, jo prepustiti spontanim dogajanjem v prostoru (Ogrin, 1997). Za varstvo kulturne krajine na izločenih območjih bi bilo treba poiskati mehanizme, ki bi omogočali vzdrževanje dejavnosti v njej, saj kulturna krajina živi od rabe (Ogrin, 1997:28).

• Funkcionalni vidik posestva Bogenšperk v preteklosti, danes in v prihodnosti

Pred izvedbo obnove spomenika vrtne umetnosti je treba tudi načrtovati in predvideti dejavnosti, ki bodo omogočile nadaljnje oživljanje dediščine, in ki hkrati ne bodo ogrožale zgodovinske vrednosti ali celovitosti ambienta. Kot omenja že Ogrin (1995), je kulturna dejavnost v večini primerov najprimernejša, medtem ko razne turistične dejavnosti ponavadi načenjajo zgodovinsko pričevalnost vrta.

Tudi Firenška listina (1981) narekuje vsebino dejavnosti, saj »je zgodovinski vrt miren kraj, namenjen človeškim stikom, tišini in zavedanju narave.« Predvideva mirne dejavnosti, lahko pa so nekateri deli namenjeni aktivnim dejavnostim, če so ločeni, saj tako ne da bi škodovali ohranjanju vrta ali krajine. «

V preteklosti je bilo posestvo Bogenšperk namenjeno povsem drugačnim vsebinam in dejavnostim kot danes. Vse te dejavnosti so morda pustile neke sledove v krajini, krajina pa dandanes seveda ni povsem podobna pretekli. Poudarila bi, da nam pogledi z gradu sprememb v krajini ne razkrivajo, saj so na prvi pogled zelo podobni na primer tistim z Valvasorjevih bakrorezov. Vprašanje pa je, ali bo krajina, ki je vendarle nosilka številnih funkcij (predvsem v razvojnem smislu) tudi v prihodnosti še vedno spominjala na krajino iz preteklosti? Da ne bi prišlo do posegov, ki bi to simbolno kulturno krajino in s tem spomenik kulturne dediščine razvrednotili, bi bilo smiselno varovanje te krajine vgraditi v prostorske plane, v kolikor je to mogoče.

V gradu Bogenšperk in na ožjem območju spomenika je deloma primeren program dejavnosti že prisoten. Sestavljen je iz raznolikih pretežno kulturnih dogajanj. V prvi vrsti gre omeniti muzejsko zbirko o Valvasorju in njegovem življenju ter pomenu za slovenski narod, istočasno pa so razstavljeni tudi njegovi tehnični pripomočki. Poleg tega se nahaja znotraj gradu tudi geodetska zbirka kamnin. Bolj problematične so gostinske dejavnosti, ne toliko zaradi vsebine, kot zaradi vizualne degradacije krajine, kar pa bi bilo z bolj načrtnim oblikovanjem prostora možno preprečiti.

Slike 37: Nekatere funkcionalne rešitve, ki zadovoljujejo potrebe turizma, a deloma ogrožajo krajinsko dediščino

Grad je zelo priljubljen predvsem zaradi porok, ki jih v poletnih mesecih organizira upravljalec objekta (Javni zavod Bogenšperk). Menim, da v tem primeru omenjena dejavnost ne bi ogrožala eventualne obnove zgodovinskega parka, saj je ta dovolj prostoren in do uničevanja elementov krajinske dediščine ne bi prišlo. Hkrati pa bi omenjena dejavnost lahko omogočila predstavitev krajinske dediščine široki publiki, in prav s tem bi lahko obnovitev zgodovinskega vrta tako priljubljenega gradu pomenila korak naprej v predstavljanju krajinske dediščine. Druge dejavnosti, ki potekajo na posestvu, so še: letni viteški turnir ter srečanja Valvasorjeve konjenice. Aktivnosti, ki že potekajo v okolici gradu, so še rekreacija, ki jo omogoča trim steza, kolesarjenje ter jahanje (na organiziranih poteh). Zemljevid omenjenih poti je predstavljen na informacijski tabli pred gradom.

V prihodnosti bo zelo verjetno dejansko prišlo do programske prenove gradu v »Valvasorjevo središče«, ki predvideva bolj smiselno vsebino. Prenovo je vsebinsko zasnovala multidisciplinarna delovna skupina (več v 7. poglavju), vprašanje pa je, ali in kako bi se nove načrtovane dejavnosti znotraj gradu odražale oziroma bližnji in širši krajini oziroma kako bi vplivale na krajino in vrtnoarhitekturno dediščino spomenika.

- Vidna analiza - primerjava videza posestva nekoč in danes

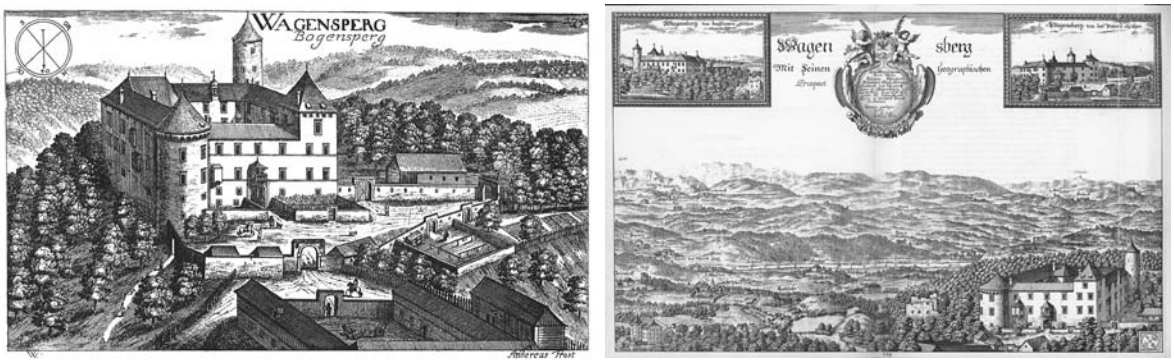

Slika 38: Bakroreza gradu Bogenšperk, narisanih iz različnih očišč; na levem je avtor Trost (cit. po Valvasor, 1689), na desnem Valvasor(1689)

Da bi lahko primerjali videz (in rabo tal) kulturne krajine posestva Bogenšperk z Valvasorjevimi bakrorezi, je potrebno poiskati točko, s katere je tudi Valvasor risal svoje posestvo in krajino in primerjati vedute z današnjim videzom. Po opazovanju bakrorezov in risb (slike) lahko sklepam, da so bile narejene z višje ležečega mesta, oddaljenega od gradu, z nasproti ležečega hriba.

Drugi bakrorez (slika) prikazuje širšo krajino in sklepam, da je Valvasor natančno lahko natančno narisal okoliško krajino in kraje, zato ker je vedel da so tam. Dejansko je danes možno videti nekatere kraje z omenjene lege, niso pa vidni bolj oddaljeni kraji (proti zahodu in vzhodu pogled delom zakrivajo tudi drevesa).

Slika 39: Fotografija iz približno istega stojišča kot je bilo Valvasorjevo na zgornjem bakrorezu

Iz primerjave obeh podob ugotavljam, da se je vsekakor spremenila raba tal, kar se vidi že v tem, da je danes veliko zaraščenega gozda na samem mestu opazovanja, kjer je bila v Valvasorjevi dobi travnata površina in tako so zakriti nekdanji pogledi.

Tudi Zakon o varstvu kulturne dediščine med zvrstmi dediščine prepoznava dediščino oblikovane narave ter dediščinsko kulturno krajino. Tako lahko, kot ugotavlja Mlakar (2007), na podlagi vrednotenja opredelimo nekatere krajine kot kulturno dediščino. Ker se v primeru posestva Bogenšperk omenjena krajina nanaša na kulturo in zgodovino naroda in ima tako simbolne oziroma pričevalne lastnosti, jo lahko opredelimo kot dediščinsko. Na podoben način kot grad, v katerem je bival Valvasor, ima prav tako poseben pomen tudi krajina. Lahko bi jo poimenovali »Valvasorjeva krajina«.

7 OBDOBJE POZNE RENESANSE IN ZNAČILNOSTI VRTNOARHITEKTURNE TVORNOSTI

Lega Slovenije je bila v obdobju razmaha renesanse, v 15. in 16. stoletju, nekoliko odmaknjena od kulturnih centrov Evrope, prav tako pa družbena dogajanja (turški vpadi, kmečki upori) niso bila naklonjena umetniškemu napredku. Tako je italijanska renesansa dosegla naše ozemlje kasneje glede na druge evropske države in pomešana s vplivi prehodnih držav, a vendarle z lastnimi značilnostmi in jezikom vrtnega oblikovanja (Ogrin, 1993).

7.1 PREGLED EVROPSKEGA DOGAJANJA VRTNE UMETNOSTI V VALVASORJEVI DOBI – ZNAČILNOSTI OBLIKOVANJA PARKOV V POZNI RENESANSI

Da bi lahko objektivno prikazali vrtno umetnost Valvasorjeve dobe na današnjem slovenskem ozemlju, je treba osvetliti najprej evropske tokove vrtne umetnosti, saj so se nova umetniška gibanja začela v tujih deželah. Vplivi so v naše kraje prihajali tako iz severnih, kot tudi iz zahodnih in južnih krajev (Ogrin, 1993). Predvsem današnji Štajerska in Gorenjska pod močnejšim vplivom oblikovalskega jezika Avstrije, saj je Kranjska pravno in formalno spadala v Habsburžansko monarhijo (Toman, 2004). Istra in južni del Kranjske pa sta bili pod močnim vplivom Beneške republike, kar je razvidno tudi v oblikovanju dvorcev in parkovnih ureditev ob njih (Jakič, 1997).

Kot ugotavlja Ogrin (1993), so kulturne vplive na Kranjsko prenašali ugledni plemiči, živeči na Kranjskem, ki so za ureditve okolice svojih na novo nastajajočih dvorcev najemali umetnike iz tujine. Nato pa so za slovenske naročnike tudi slovenski posamezniki začeli načrtovati dela, primerljiva s tujimi (Toman, 2004).

Na tak način so na Kranjsko v 17. stoletju prihajali vplivi v vrtni umetnosti predvsem iz Avstrije in Nemčije, iz Avstrije je prihajal močan vpliv predvsem zaradi bližine, iz Nemčije pa preko kranjskih plemičev, ki so se izobraževali v umetnostnih tokovih tedanje dobe v Nemčiji (Ogrin, 1993). V slovenski prostor so po vrnitvi prinašali sveže ideje o parkovnem oblikovanju in tako so nastajale parkovne ureditve v »novem« slogu. Renesančni vplivi so se udejanjili predvsem v manjših reprezentančnih vrtovih, v katerih je bil pomemben oblikovalski element strižena arabeska; le-ta se pojavlja v skorajda vseh prikazih na Valvasorjevih bakrorezih (Toman, 2004).

V nemško govorečih deželah se je vrtna umetnost razvijala precej enotno ter je tako pridobila vrsto skupnih značilnosti, predvsem slogovno raznolikost in mešanje vplivov iz renesančnega kot tudi baročnega oblikovanja. Taiste oblikovne poteze so značilne tudi za upodobitve vrtne umetnosti na Kranjskem v Valvasorjevi dobi, saj je večinoma težko opredeliti slogovno pripadnost parkovne ureditve (Ogrin, 1993).

Zaključimo lahko, da idejno izhodišče za vrtno ustvarjanje na Kranjskem konec 17. stoletja predstavlja vrtno oblikovanje severno ležečih dežel, v povezavi s francoskim barokom in italijansko renesanso.

Vrtna umetnost zahodnih in južnih dežel je za zgodovino vrtne umetnosti še posebno pomembna, saj sta od tam izvirali dve izmed najbolj dodelanih stilnih obdobij celotne vrtne umetnosti, torej italijanska renesansa in francoski barok. Italija in Francija sta bili vsaka v svojem obdobju središči umetnostnih tokov, ki so se nato prelila po celotnem evropskem prostoru; preko Nemčije in Avstrije so se ti vplivi vsidrali tudi na tedanjem Slovenskem. Vrtno oblikovanje zahodnih in južnih dežel sta zato osnovni izhodišči krajinske tvornosti drugih evropskih dežel, tudi Kranjske (Ogrin, 1993).

Italijanska renesansa se je začela že v 15. stoletju ter se je tekom 16. stoletja nadaljnje razvijala do polnega razmaha. V 17. stoletju pa se v Franciji že začenja barok, ki nato postane prevladujoči slog v večini evropskih dežel in se razvija do popolnosti. Kot že omenjeno, pa sta oba stila dosegla slovenske kraje preko severnih dežel (Nemčije in Avstrije) ter se tako premešala s vplivi teh dežel ter se na takratnem Slovenskem zasidrala v lastni obliki. Čeprav je 17. stoletje v večini evropskih držav že obdobje čistega baroka, pa zaradi časovnega zamika prihoda vplivov do tedanje Kranjske in tudi stilne prepletenosti vrtno oblikovanje druge polovice 17. stoletja na slovenskih tleh pripada stilu pozne renesanse (Ogrin, 1993).

7.2. O VRTOVIH V ČASU POZNE RENESANSE PRI NAS (V ČASU VALVASORJEVE DOBE)

V diplomski nalogi Vrtovi Valvasorjeve dobe (Toman, 2004), avtorica po predhodni analizi vplivov evropskega dogajanja v vrtnem oblikovanju v času Valvasorjeve dobe na vrtno umetnost Kranjske ugotavlja na podlagi Valvasorjevih in Vischerjevih grafik, kakšne so bile značilnosti vrtnega oblikovanja naših krajev. Pri tem poleg ugotavljanja raznolikosti in podobnosti med vrtnimi zasnovami ter jih deli na samostanske vrtove, parke ob dvorcih ter parke ob gradovih, med slednje sodi tudi park ob gradu Bogenšperk. V času 17. stoletja lahko parkovne ureditve, prisotne na naših tleh - sodeč po Valvasorjevih in Vischerjevih bakrorezih - stilno umeščamo v dve stilni obdobji, in sicer renesanso in barok. Obe obdobji sta bili v arhitekturnem in parkovnem oblikovanju izredno odmevni, do tedanjih naših krajev pa so evropski vplivi omenjenih obdobij prispeli malo kasneje, a nedvoumno. Kot omeni Vardjan (1995), je kljub temu, da nimamo temeljnih raziskav o vrtni umetnosti vendarle na osnovi obstoječega znanja mogoče ugotoviti, da smo v preteklosti brez zadržka sprejeli vrtnoumetnostne tokove Evrope, jih sicer z zamudo vgradili, v marsičem svojevrstno razumeli in ji dodali lastno identiteto.

Konec 17. stoletja je obdobje počasnega prodiranja politične in umetnostne baročne ideje v deželo Kranjsko. Večina 17. stoletja je bila še čas verskih bojev in turške nevarnosti, ter tudi kmečkih puntov. Baročna misel je najprej zajela oblikovanje cerkvene arhitekture, kasneje pa se je zasidrala tudi v zavest tujih in domačih snovalcev profane arhitekture na območju današnje Slovenije (Krečič, 1997). Vendar pa se je krajinsko oblikovanje ta čas še vedno zgledovalo po zasnovah renesančnega tipa (Toman, 2004), na prelomu stoletja pa lahko že govorimo o zgodnje baročnem oblikovanju parkovnih zasnov.

Za naše kraje je značilna pogosta umestitev grajske stavbe na utrjene lege. Tak način umeščanja gradu v prostor je v slovenskem prostoru v uporabi že od srednjega veka dalje.

Položaj gradov na nedostopnih predelih je bil ključen za ohranjanje njihove varnosti in je obenem ponujal razglede na bližnjo in daljno okolico, tako da je bilo mogoče hitro napovedati bližajočo se nevarnost (Stopar, 1986). Ker je bila ob taki gradnji in umeščanju le-teh v prostor posledično na voljo odprtega prostora na ravnini le malo, so bile za urejanje okolice gradov namenjene le majhne površine znotraj grajskega dvorišča ali na pobočju. Prav tako je na tem mestu potrebno poudariti, da so ob majhni količini obdelovalnih površin prebivalci gradov v prvi meri morali zadovoljiti utilitarno uporabno plat in so tako dajali prednost zelenjavno-sadnemu delu vrta pred okrasnim. Vse to je značilno tudi za posestvo Bogenšperk.

V srednjem veku so grajski vrtovi nastajali večinoma v zavarovanem grajskem dvorišču, večinoma so bile to majhne, zaprte in velikokrat peščene površine, v katerih so se največkrat pojavljali vodnjaki, drevesa in klopi (Kolšek in Simič, 2000). Kasneje pa je oblikovanje začelo prodirati tudi na grajsko pobočje, kjer so na urejenih terasah omogočili boljše pogoje za uspevanje okrasnih rastlin in sadnega drevja, na terasah pa so urejali tudi reprezentančne in okrasne vrtove, namenjene predvsem sprehajanju grajske gospode ter igram. Iz Valvasorjeve Slave Vojvodine Kranjske (1689) je razvidno, da so nekatere zasnove ob gradovih na Kranjskem oblikovali na ravnem svetu ob grajskem poslopju, tako da gre večinoma za manjše okrasne površine. Okrasni vrtovi so večinoma ograjeni z zidano ograjo, vhodi v vrtove pa so poudarjeni s kamnitimi portali. Prav tako je jasna geometrijska členitev vrta in osna delitev. Sadovnjaki in zelenjavni deli so ponavadi ločeni od okrasnih gred, prav tako pa so v teh vrtovih opazna geometrijska načela oblikovanja. Ob nekaterih vrtovih so zelenjavne grede razmeščene neposredno na pobočju, v teh primerih niso opazna geometrijska načela oblikovanja utilitarnega vrta. Sadnega drevja je verjetno zaradi pomanjkanja prostora in višje lege malo. Drevesa so sajena na pobočje ali na špalirjih ob grajskem poslopju. V sklopu zelenjavnega vrta je bil ponekod narejen ribnik z račjo hišico, ribnik v vrtovih je bil takrat le redka prvina. V parkih ob gradu se na Valvasorjevih bakrorezih pojavljajo sledeči vrtni elementi parkov: v reprezentančnem vrtu so to terase ali nagnjena pobočja, stopnice, monumentalni vhodi, geometrija in osi, peščene poti, lesena ter zidana ali kombinirana ograja, arabeska polja (kvadratna, pravokotna ali drugače oblikovana), topiari, kiparsko gradivo (kamnite vaze), notranja dvorišča z vodnjaki, paviljoni in pergole, vodnjaki ter vodni motivi. V zeliščnem, zelenjavnem, sadnem vrtu in vinogradih pa se pojavljajo sledeči vrtni elementi: kvadratne ali pravokotne grede (nadaljnje grajene v manjše enote), pergole in špalirji, robovi iz striženih grmovnic, sadovnjaki ob stavbah ali na pobočjih, vinogradi na J pobočju, ribniki in lovišča ter konjušnica in hlevi (Toman, 2004).

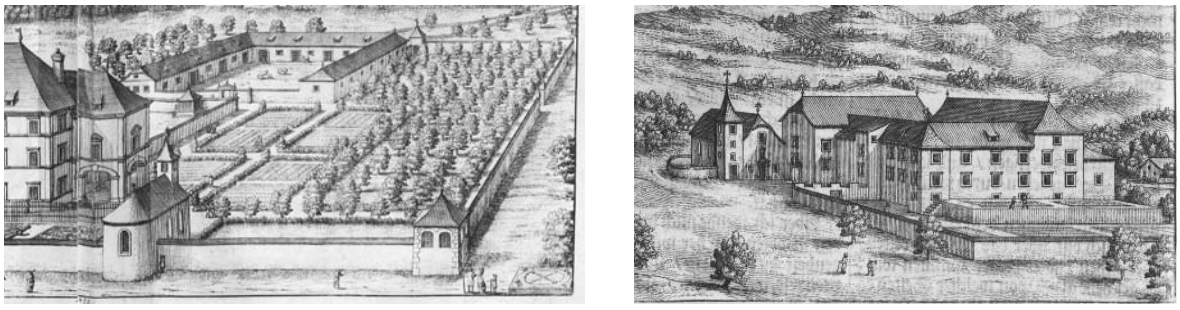

Sliki 40: Primera vrtnega oblikovanja vrtov ob gradovih na Kranjskem (levo grad Turjak, desno grad Medija), bakroreza (Valvasor, 1689)

Na podlagi primerjave takratnih značilnih vrtnih elementov, prisotnih v vrtovih ob gradu z vrtnimi elementi prisotnimi v neposredni bližini Bogenšperk, bi izpostavila, da so to bili v prvi vrsti parterni vrt z arabesknimi polji, bosquet (gozdiček), ribnik, špalirji ali sadovnjak ob stavbi, vinogradi na pobočju, notranje dvorišče z vodnjakom, ter pravokotne grede v zelenjavnem vrtu. Parterni vrt z arabesknimi polji ter gozdiček (bosquet) sta tista vrtna elementa, ki ju zgodovinski viri (Valvasor) navajajo le v pisni obliki, vendar pa so poznani primeri značilnega videza obeh vrtnih elementov v drugih vrtovih ob gradovih na takratnem Kranjskem (sliki). Zato menim, da je pri današnjem, torej sodobnem oblikovanju prostora potrebno do neke mere spoštovanje in upoštevanje slogovnega jezika vrtnega oblikovanja tistega časa na slovenskem. Pri sodobnem oblikovanju, ki reinterpetira preteklo stanje, je hkrati nujni oblikovanje na tak način, da ne prihaja do zavajanja obiskovalcev, da bi menili, da gre za zgodovinski vrt, ali za ustvarjanje pseudostilov. V arhitekturnem izražanju je v takih primerih pogost način izbira materiala, s katerim obiskovalci nedvoumno prepoznajo, da gre za sodoben objekt. Tudi v krajinski arhitekturi je možen tak pristop k obnovi, ki poustvarja prvotni material, kjer mesto rastlinskega gradiva zavzame drug material. Vendar menim, da tak pristop v prostoru z zgodovinsko pričevalnostjo, kot je posestvo Bogenšperk, nikakor ne bi bil primeren in bi celotni prostor razvrednotil. Drugi možen pristop v sodobni interpretaciji je reinterpretacija značilnih oblik na tak način, da je hkrati možno takoj prepoznati slog obdobja kot tudi, da ne gre za zgodovinski vrt. Lep primer takega oblikovanja je vrt avtorja Soerensen-a (slika 41) na Danskem, ki mu je po mojem uspelo prav ustvarjanje vzorca striženih grmovnic, ki je prepoznavno renesančni a hkrati tudi prepoznavno sodoben.

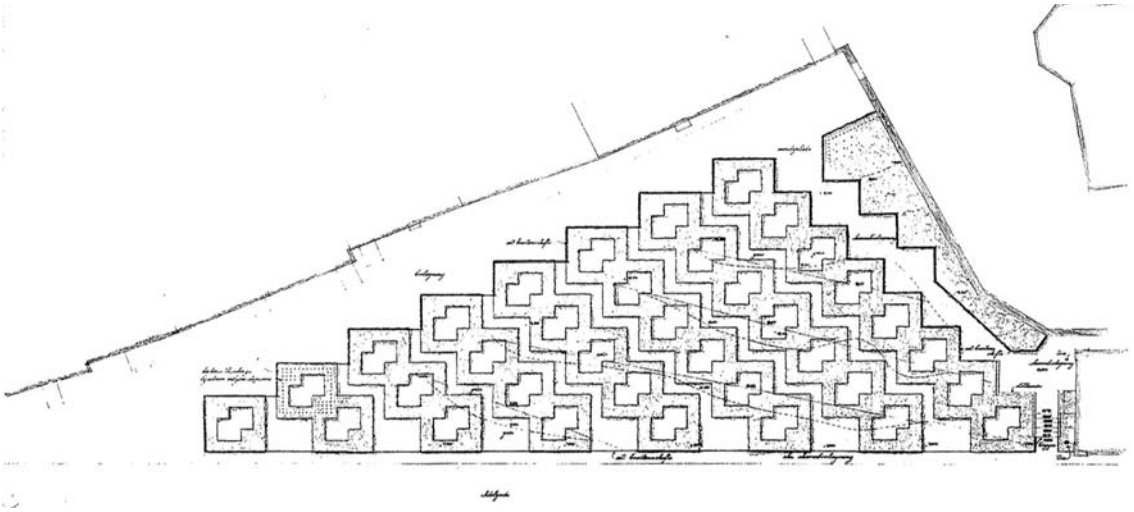

Slika 41: Prikaz tlorisa vrta pred cerkvijo, ki ga je oblikoval danski krajinski arhitekt Soerensen (Andersson in Hoyer, 2001:89)

Omenjene izhodišča predstavljajo osnovo za nadaljnje delo oblikovanja okrasnega dela vrta, kjer je nekoč bil zgodovinski vrt, in omogoča načrtovanje verodostojnega zgodovinskega vrta (da ne more priti do zavajanja ali ustvarjanja pseudostilov). Nadaljnje študije oblik in možnih variant ureditve ter njihovo vrednotenje pa bodo predstavljali osnovo za načrtovanje.

* Opomba: o verodostojnosti Valvasorjevih risb Tomanova (2003) ugotavlja, da Valvasorjevi bakrorezi niso vedno natančni. Komentar: najbrž je svoje posestvo, ki ga je dobro poznal, bolj natančno narisal vendar tega ne vemo zagotovo.

8 PREUREDITEV ZASNOVE POSESTVA BOGENŠPERK

8.1. TEORETIČNA IZHODIŠČA PRI NAČRTOVANJU

8.1.1 Določitev slogovnih značilnosti

Na posestvu Bogenšperk v nobenem obdobju niso bili z vidika krajinskega oblikovanja prisotni presežki te umetnosti, iz znanega pa lahko sklepamo, da je bilo vrtno oblikovanje v neposredni okolici gradu najbolj dovršeno v obdobju Valvasorjevega življenja na gradu. Kot že omenjeno, je najprimernejše obnavljati vrt po zgledu iz obdobja njegovega življenja, torej druge polovice 17. stoletja, ko se na naših tleh odvija pozna renesansa (ponekod tudi že začetek baročnega vrtnega oblikovanja). Le z obnovo vrta in obuditvijo krajinske dediščine iz Valvasorjeve dobe bosta imela vrt in okoliška krajina posestva Bogenšperk (zgodovinsko) pričevalno vrednost.

8.1.2 Predlog vsebinskega programa

Posestvo Bogenšperk v trenutni ureditvi in programski zasnovi privablja številne obiskovalce z raznimi kulturnimi in drugimi dogodki. Najbolj znano je morda po organizaciji porok ter stalni geološki razstavi, koncertih, prireditvah, viteškem turnirju, prireditvah za otroke ipd. Tako je z vidika oživljanja gradu kot dediščine večina že narejena, saj je grad priljubljena izletna točka zaradi svoje zgodovinske pričevalnosti in simbolnosti, zaradi prireditev, v zadnjem času pa se vedno bolj uveljavlja tudi kot izletniška točka za rekreacijo. Tako se je prostorska situacija od zadnje obnove (leta 1984) že precej spremenila. Za prihodnost je torej že dodobra sestavljen vsebinski program, ki pa ga je zaradi novo nastalih potreb v prostoru treba na novo pretehtati oz funkcionalno opredeliti.

8.2 PROSTORSKE ANALIZE

8.2.1 Inventarizacija

Slika 42: Prekrivanje digitalnega ortofoto posnetka s plastnicami (podloga DOF 2010; TTN, 2010)

Prekrivanje posnetkov (slika 42) prikazuje potek oblikovanosti reliefa. Lega gradu na vrhu hriba skupaj z razgledi, ki jih ponuja, so tiste značilnosti, ki najbolj pripomorejo k vzdušju, ki ga doživljamo med obiskom gradu in zgodovinskega vrta in so tudi njegova največja kakovost, menim. Prav tako raba tal (Priloga A) prikazuje kulturno krajino, ki je zaradi svoje pojavnosti, še danes temelječe na pretežno tradicionalnem kmetijstvu, zelo podobna kulturni krajini iz Valvasorjevega časa. Ker jo lahko kot »Valvasorjevo« tudi prepoznamo ji lahko pripišemo simbolni pomen in bi jo zaradi tega kazalo na tak način tudi razvijati.

Prekrivanje digitalnega ortofoto posnetka s temeljnim topografskim načrtom (iz leta 1978) poleg boljše preglednosti stanja razkriva tudi spremembe, ki so se zgodile v letih, med katerimi sta nastala oba posnetka. Opaziti je možno ponekod spremenjene trase poti znotraj območja spomenika (slika 43 in slika 29). Prav tako je bolje razviden potek električne napeljave skozi območje spomenika, ki je vizualno precej moteč element.

8.2.2 Analize

Slika 43: Prekrivanje digitalnega ortofoto posnetka s temeljnim topogr. načrtom (DOF, 2010; TTN 2010)

Slika 44: Doživljajska analiza (DOF, 2010; TTN 2010)

Lega gradu in zgodovinskega parka omogočata doživljanje okoliške »Valvasorjeve krajine« v smeri proti jugu in vzhodu, na zahodni strani pa so pogledi zamejeni z vegetacijo (gozdom). Za doživljanje in morebitno poustvarjanje vzdušja iz časa Valvasorjevega bivanja na gradu

sta pomembni predvsem dve sekvenci (slika 44): prva pred gradom, po izstopu iz gozda na odprt prostor se postopno stopnjuje ustvarjanje pričakovanja do prvega vizualnega stika z gradom (po zavoju), kjer je po Valvasorjevih opisih (Kovač, 1973) stal drevored. Drugo doživljajsko pomembno sekvenco pa ustvarja stopnjevanje proti razcepu poti, ki vodi skozi obstoječi lipov drevored vzhodno od gradu.

Slika 45: Analiza obstoječe funkcionalne sheme (podloga DOF, 2010)

Legenda:

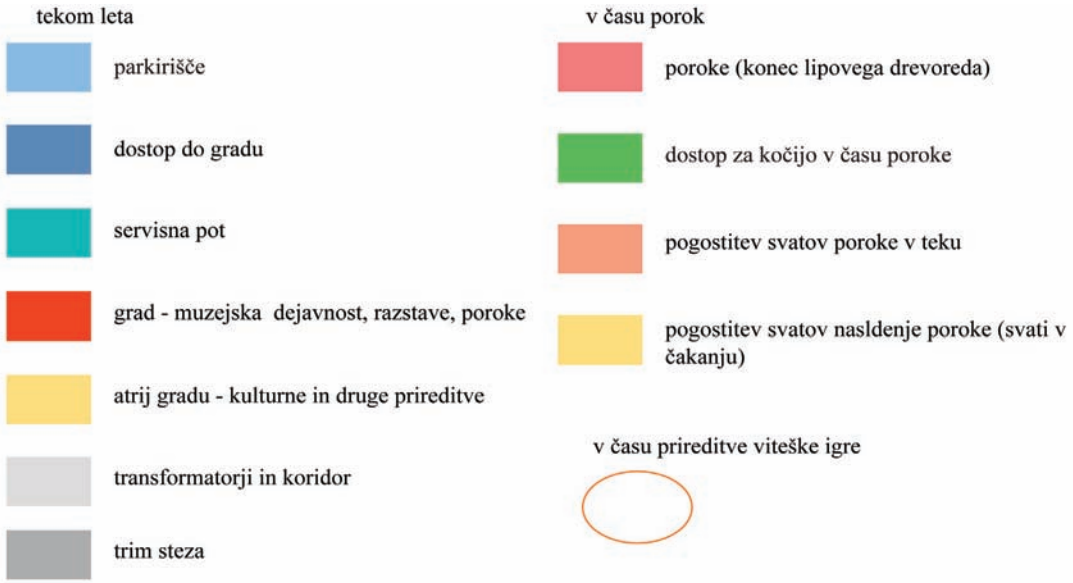

8.3. PREDLOG PREUREDITVE POSESTVA BOGENŠPERK

Da bi dosegli celovito pričevalnost kulturnega spomenika, je poleg obnove gradu treba obnoviti oziroma poustvariti tudi vrtno-arhitekturno dediščino. Le tako je možno poustvariti duha časa in s tem omogočiti pričevalnost celotnega spomenika kulturne dediščine. Grad Bogenšperk je bil zgrajen v času renesanse (konec 16. stoletja) na tedanjem slovenskem, zato je smiselno vzpostaviti (obnoviti) tudi krajinsko-arhitekturno dediščino iz tega obdobja. J. V. Valvasor, ena osrednjih osebnosti slovenske zgodovine, je na gradu preživel večji del svojega življenja (druga polovica 17. stoletja) in ga lahko upravičeno imenujemo njegov dom. Poleg njegovih drugih del, ki z različnih vidikov opisujejo zgodovino takratnih slovenskih dežel, je opisal veliko gradov in vrtov obdobja druge polovice 17. stoletja s številnimi opisi in risbami. V Slavi Vojvodine Kranjske so prisotne tudi risbe in posestva Bogenšperk, ki bolj ali manj natančno prikazujejo nekatere dele posestva in te so, poleg njegovih tekstov, edina kolikor toliko verodostojna dokumentacija takratnega stanja vrta in okoliške krajine*. Tako prav njegovo delo na tem področju omogoča današnje poznavanje vrtno arhitekturne dediščine tistega časa, ki se je do dandanes v mnogih primerih izgubila. Zaradi pomembnosti Valvasorjeve osebnosti za slovensko zgodovino je celovita obnova njegovega gradu in posestva še posebno pomembna, saj nosi zgodovinsko pričevalnost.

8.3.1 Ugotovitve predhodnih analiz, ki predstavljajo izhodišče pri oblikovanju (s konservatorskega vidika)

Iz opravljenih raziskav terena in zgodovinskih virov je možno ugotoviti, da se spomeniška substanca, z izjemo lipovega drevoreda, zasajenega najverjetneje konec 19. stoletja, ni ohranila. Zato ne moremo govoriti o zgodovinskem vrtu in enotnem konservatorskem postopku obnove. V primeru posestva Bogenšperk, kjer so poznani nekateri vrtni elementi, njihova razporeditev, sintaksa in izgled okoliške krajine, v teh delih krajine posegam po konservatorskih postopkih obnove krajinske dediščine z rekonstrukcijo. Tam, kjer pa zaradi pomanjkanja podatkov iz zgodovinskih virov ni jasna podoba pretekle krajine in sestava vrtnih elementov, pa s sodobnim in hkrati zadržanim sodobnim oblikovanjem in reinterpretacijo želim slediti konceptu zasnove, to je poustvariti duha časa.

Problematiko urejanja takega prostora, ki ne sledi strogo konservatorskim načelom, sem v nalogi želela reševati s tremi predlogi zasnove, saj je možnih več načinov obnavljanja. Vse tri zasnove so si enotne v oblikovanju tistih vrtnih elementov, katerih videz in lokacija sta jasno razvidna že iz zgodovinskih grafičnih virov (Valvasorjevih bakrorezov). Ti vrtni elementi so: vstopni lipov drevored (zahodno od gradu) in oblikovanost vstopnega dela proti gradu, sadni in zelenjavni vrt pred gradom, celotni odprti prostor pred gradom vključno z ribnikom in drevesi.

Neznana je podoba okrasnega vrta iz Valvasorjevega obdobja, čeprav vemo, kje približno se je nahajal, prav tako sta neznani podoba gozdička (bosquet-a) ter celotna podoba vrta vzhodno od gradu, vključno z vlogo naravne skale. Zato obstaja več možnih načinov obnove in tako tudi več načinov interpretacije. Območje pred vstopom v kulturni spomenik, kjer se nahajata spremljevalna objekta (Pollandova hiša in drugi objekt), je v današnjem času povsem

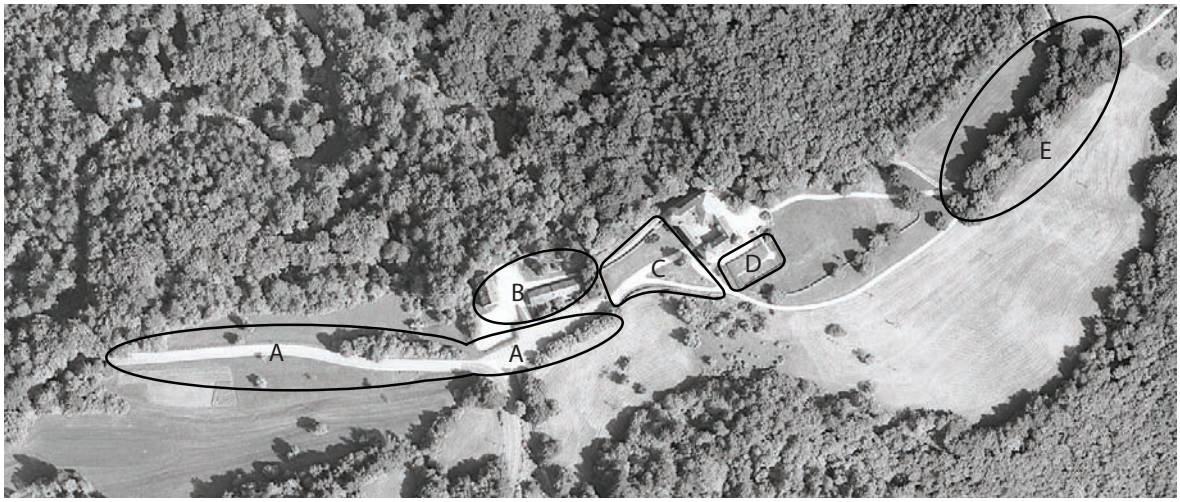

A - rekonstrukcija
B - sodobno oblikovanje
C - rekonstrukcija
D - reinterpretacija
E - ohranjanje

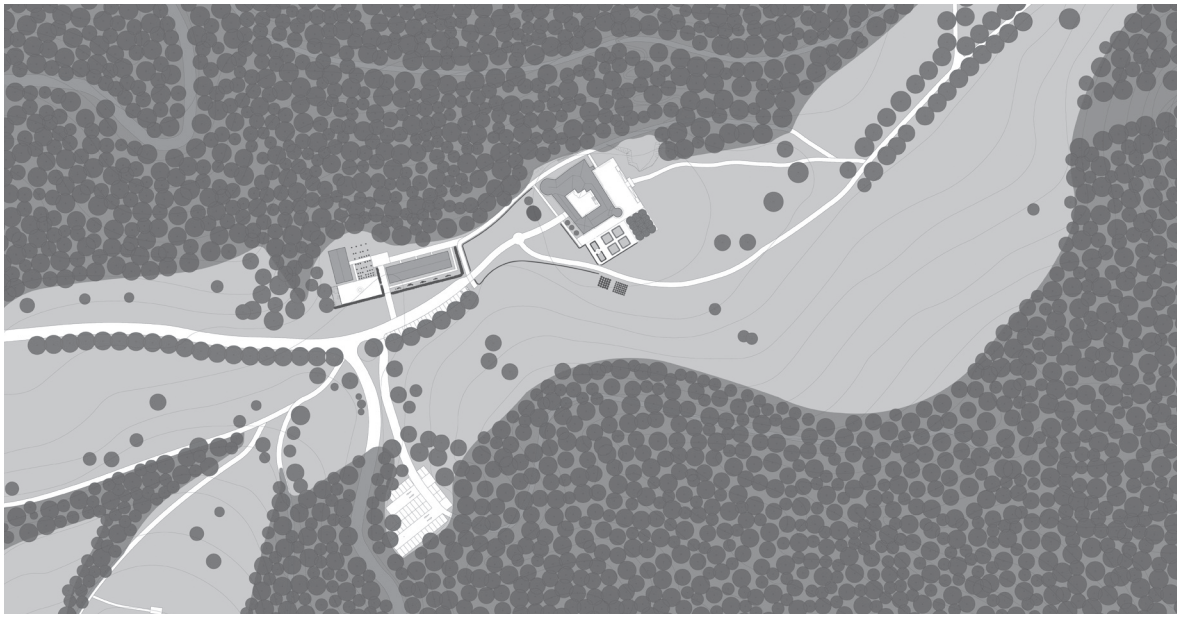

Slike 46: Koncept konservatorske obnove, območja (zgoraj) in načrtovana izvedba (spodaj) (podloga DOF, 2010; TTN5, 2010)

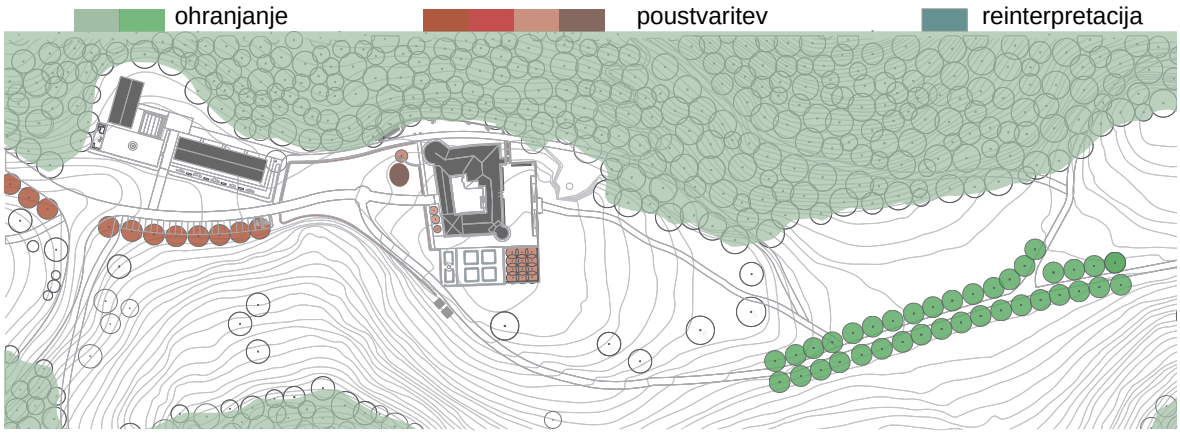

Slika 47: Prikaz obnove vrtnih elementov (podloga: Geodetski ..., 1978)

predrugačeno v vizualnem kot tudi funkcionalnem in programskem smislu; v tem delu je zato najprimerneje sodobno in hkrati zadržano oblikovanje v sklopu celovite preureditve.

V vseh treh predlaganih prostorskih rešitvah so si tako zasnove enake v legi in oblikovanju tistih vrtnih elementov, ki jih je možno do neke mere rekonstruirati po Valvasorjevih bakrorezih. Variante se razlikujejo v predvsem v območjih, katerih videza iz Valvasorjevih bakrorezov ne poznamo, deloma pa se variantne rešitve razlikujejo tudi v funkcionalno-programski rešitvi.

8.3.2 Opis zasnove preureditve

Glavna misel in vodilo idejne zasnove preureditve je poustvaritev duha časa, prisotnega v času Valvasorjevega bivanja na posestvu. Nekateri deli parka so jasno zabeleženi v zgodovinskih virih, medtem ko o nekaterih delih prostora nimamo dovolj podatkov za natančno ohranjanje ali poustvaritev.

Vstopna točka oziroma trenutek, ko vstopimo v prostor spomenika in ki ni nujno tudi meja spomenika, je tako pomembna prelomnica v prostoru, ki ga doživljamo tudi v četrti dimenziji. Zaporedje vtisov, ki jih doživljamo skozi potovanje v prostoru in odmik od sedanjega v pretekli čas so še kako pomembni pri poustvarjanju avtentične pričevalnosti spomenika. Do prvega stika z gradom dostopamo po cesti, ki preide iz gozda na jaso, od tu in vse do ožje okolice gradu je predvidena zasaditev lipovega drevoreda. Menim, da se vstop v posestvo Bogenšperk prične v trenutku prvega vizualnega stika z gradom ali morda celo prej, ko nas lipov drevored vodi do gradu na poti iz Šmartnega. Lipov drevored opisuje tudi Valvasor v svojih besedilih. Po rahli vzpetini nas cesta in drevored vodita do posestva. Doživljanje se na poti v drevoredu stopnjuje, čemur sledi odprtje razgleda na grad in posestvo, odcep s ceste na parkirišče pred gradom pa neprekinjeno spremlja tudi drevored, ki se nadaljuje proti gradu do vstopa v območje spomenika. S tem se poudari osrednja vloga gradu.

Na sprednjem delu pred ožjim območjem spomenika se na levi strani nahajata obstoječa objekta, ki v predvideni idejni zasnovi delujeta kot grajski pristavi. Ta del posestva Bogenšperk je bil za časa Valvasorjevega življenja namenjen sprejemu obiskovalcev, tu so bile konjušnice, ki so tvorile ta osrednji prostor tako, da se je zapiral navzven ter odpiral proti gradu (slika 17). Dandanes je vloga objektov pred gradom oz grajskih pristav povsem drugačna, tako kot lega, zato je v ospredju predvsem poustvarjanje takratnega vzdušja. Tako se v predlaganih zasnovah podobno kot v Valvasorjevih časih ta prostor odpira proti gradu, dodatno tu še stopnjuje napetost vstopni drevored in žive meje, ki zamejijo območje z objektoma, kot ga je nekdaj zamejeval obrambni zid.

Ob cesti, ki vodi dalje do gradu in vhodnih vrat park, se še nadaljuje lipov drevored. Glavna dostopna cesta nas vodi do vstopne točke v grad, ki je razmejena z živo mejo in velikimi zunanjimi vrati; na tem mestu vstopimo v osrednji del pred gradom. Podoba tega območja za časa Valvasorja je znana (slika 17) in je zato načrtovana delna poustvaritev. Ta predvideva zasaditev živih mej na mestih, kjer so se v Valvasorjevih časih nahajali zidovi, najverjetneje kamniti, ki so bili namenjeni obrambi pred vsiljivci. Predvidena je tudi ponovna ureditev (poustvaritev) ribnika pred gradom, ter drevesa ob njem. Na zunanji strani omenjenih zidov

so bile za časa Valvasorja po pobočju (JV) urejene tudi zelenjavne grede (slika 17). Kljub temu, da zelenjavne grede ne prisostvujejo toliko k doživljanju prostora, pa so pomembne zaradi pričevalnosti o tem, kako se nekdanji vrtovi izgledali, zato so v predlogih zasnove predvidene njihove poustvaritve na pobočju pred gradom.

Zidovi, ki so v času Valvasorjevega življenja na gradu omejevali odprti prostor pred gradom, so v tedanjem času imeli pomembno vlogo, saj so bili v pomoč. Dandanes bi bila funkcija obrambnih zidov odvečna, vendar je v želji po poustvaritvi duha časa pomembna tudi poustvarjanje struktur prostora in občutkov, ki jih ustvarja poln/prazen prostor, zamejevanje prostora, usmerjanje pogledov itn... Zato v predlaganih zasnovah obrambne zidove predstavljajo strižene žive meje. V primeru rekonstrukcije in še posebno v primeru reinterpretacije vrtnega elementa, je po načelih mednarodnih dokumentov nujno jasno razločevanje med avtentično spomeniško substanco, četudi je obnovljena z npr. novimi rastlinami, in poustvarjenimi vrtnimi elementi. Tudi to je razlog za izbor živega materiala pri predstavljanju nekdanjih zidov.

Prehod na južno stran gradu, kjer je bil tudi zgodovinsko prisoten okrasni vrt ter gozdiček je razmejen z živo mejo, ki predstavlja takratne zidove. V tem delu je poleg gozdička načrtovan tudi značilen vrt renesančnega obdobja na naših tleh, ki se v največji možni meri približa reinterpretaciji nekdanjega zgodovinskega vrta. Ker videz nekdanjega zgodovinskega vrta ni znan, je pri njegovi obnovi z reinterpretacijo značilnih vrtnih elementov vrtne umetnosti na tedanjem Kranjskem nujno upoštevati tudi razlikovanje od avtentičnega vrta, saj bi ga sicer obiskovalci lahko doživljali kot spomeniško substanco.

Slika 48: Dostop do gradu, varianta 1a in 1b

Tako se pri reinterpretaciji ponuja možnost ustvarjanja raznolikih vzorcev in motivov, ki namigujejo na povezavo s pozno renesanso pri nas, hkrati pa jasno izpričujejo sodobnost svojega nastanka. Lep primer zadržanega sodobnega oblikovanja z močno referenco na preteklost je Soerensenov vrt ob cerkvi (slika 41). V primeru posestva Bogenšperk je zaradi lege na hribu prostora za vrt malo, zato menim, da bi odstopanje od preprostega značilno renesančnega oblikovanja ali uporaba zelo drugačnega rastlinskega materiala na tako majhnem prostoru prehitro prevladalo nad oživljanjem renesančnega duha prostora. Tako je oblikovanje okrasnega vrta predvsem zadržano. Razporeditev gred in rastlinski material so značilno renesančni, da bi jih lahko ločili od avtentične spomeniške substance pa so jim odvzeti nekateri detajli, kot vzorec s cvetočimi rastlinami znotraj arabesknih polj.

Gozdiček, katerega lokacija glede na zgodovinske vire načrtovana ob JV stolpu gradu, ima odlično lego, saj se od tam odpirajo razgledi na okoliške griče in hribe. Prav razgledi, ki jih ustvarja lega gradu na vrhu hriba, so po mojem mnenju najboljša prostorska kakovost tega odprtega prostora. Uokvirjen pogled in pa občutek varnosti, ki ga ustvarjajo krošnje dreves nad obiskovalcem gozdička, še dodatno poudarijo in usmerjajo poglede ter ustvarjajo kontrast med odprtim, širokim in pokritim prostorom. Poleg tega krošnje listopadnih dreves tvorijo tudi poleti dobrodošlo senco ter ujamejo šumenje vetra, jeseni pa ustvarjajo barvne poudarke in preprogo iz listov.

Na vzhodnem delu gradu se ta celotna ravnina nadaljuje v odprto ploščad, ki jo objemajo grad, gozd, odprti prostor (razgledi) in gozdiček. Plato je funkcionalno namenjen več vsebinam. S platoja je omogočena povezava do nižjega nivoja ter s tem spodnje poti proti gozdi in naravni skali. Proti vzhodu se s platoja spuščata dvoramno stopnišče in klančina, ki navezujeta plato na pot, ki vodi do dvojnega lipovega drevoreda.

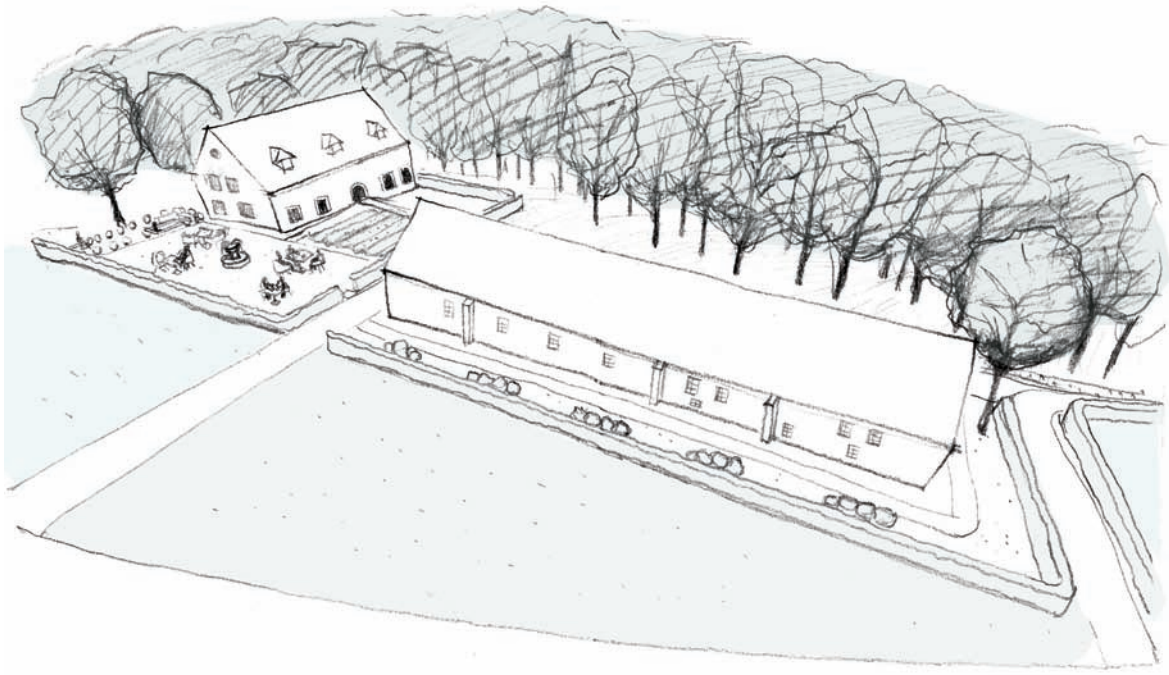

Slika 49: Prikaz predloga ureditve ob spremljevalnih objektih, varianta 1b

Naravna skala, na kateri dejansko stoji grad in do katere vodi sestop s platoja, deluje kot nekdanji renesančni »grotto«. Ob grotu se očistijo obstoječa okoli zaraščena drevesa, kar pripomore k temu, da se izboljša vizualna povezava spodnjega (servisna pot) in zgornjega nivoja (ploščad). Tako je ta naravni element tudi bolje izpostavljen in predstavi geološko podlago, na kateri stoji sam grad.

Dvojni lipov drevored, ki ponuja privlačne razglede proti jugu se zaključi z razcepom ceste, kjer tako nastane razširitev. Ta prostor pod krošnjami dreves bo v poletnih mesecih ob lepem vremenu namenjen številnim poročnim obredom, kjer se začasno postavi ustrezna oprema (stoli, miza).

Ob servisni poti ob gozdu, ki poteka severno ob gradu, so v območju razširitve urejene klopi in mize (manjši piknik prostor) ter stojala za kolesa.

Pri oblikovanju več variant se diplomska naloga ukvarja za različnimi možnimi prostorskimi rešitvami predstavljene problematike. Predstavljene tri variante preureditve posestva Bogenšperk se razlikujejo v sledečih elementih:

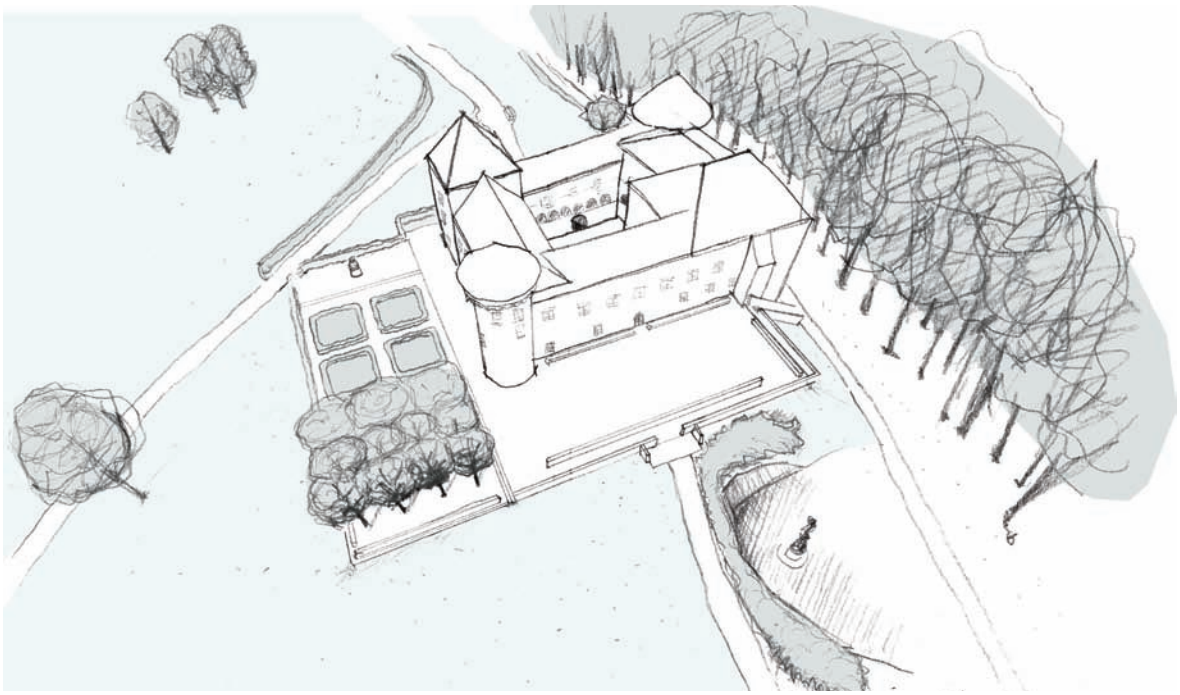

Slika 50: Prikaz preureditve iz ptičje perspektive, varianta 1b

Varianti 1a in 1b. Varianta 1a in 1b sta si enaki v programsko-funkcionalni zasnovi. Manjše razlike med zasnovama sta v oblikovanju detajlov, postavitvi kipov, ureditvi ob spremljevalnih objektih.

Varianta 2. Varianta 2 se od prvih dveh razlikuje po tem, da upošteva predviden program, ki spreminja in nadgrajuje grad Bogenšperk v »Valvasorjevo središče«, v katerem bodo obstoječemu programu dodali nove dejavnosti. To je osnova za spremembe v zasnovi. Tudi oblikovanje platoja in okrasnega vrta predstavi novo možno ureditev na podlagi .

Slika 51: Idejna zasnova posestva Bogenšperk,varianta 1a, M = 1:1000 (podloga: DOF, 2010; TTN5, 2010)

VARIANTI 1a in 1b

Poleg osnovnega koncepta, opisanega v zgornjem besedilu, kateremu sledijo vse tri variante, pa se varianti 1ain 1b od variante 2 razlikujejo tudi po programsko-funkcionalni zasnovi ter nadaljnem oblikovanju prostora.

Varianta 1a in 1b imata enako funkcionalno zasnovo, razlikujeta se predvsem v krajinskem oblikovanju.

Ob odcepu z glavne ceste nas predvideni enovrstični lipov drevored vodi proti gradu, pri čemer je večina parkirišč umaknjena s tega dostopnega dela, kar omogoči močnejši vizualni stik z gradom. Tudi pristave so se zdijo bolj odmaknjene v notranjost proti gozdu zaradi zamejitve z živo mejo, tako da je poteza drevoreda še bolj poudarjena. K temu pripomore tudi peščena pot, ki se ne razširi v tem vstopnem delu, temveč na eni strani meji na trato (proti pristavam) na drugi strani pa proti parkirišču iz tratnikov, ob robu pa je predvidena zasaditev drevoreda. Tako v tem vstopnem delu vse tri zasnove predvidevajo le manjše parkirišče, ki je bolj ali manj skrito pod krošnjami dreves, medtem ko se glavno parkirišče umakne navzdol po bregu v gozd, do katerega dostopa obstoječa makadamska pot. Manjše parkirišče (21 parkirnih mest, od tega 2 za invalide, ter dodatni 3 za motorje) tako vizualno ne moti preveč doživljanja dostopa do gradu, saj veje segajo preko avtomobilov. S te glavne ceste se na desno navzdol odcepi manjši kolovoz, po 100 m pa je tik za gozdno mejo načrtovano večje parkirišče za 43 avtomobilov (možno je tudi parkiranje za avtodome pri varianti 3).

Pri odcepu poti, ki vodi do gradu s ceste, se na južno stran dviga hrib, s katerega je Valvasor risal grad z okolico. Do vrha hriba vodi makadamska pot, ki se odcepi od ceste, in tam je približno ma mestu, kjer se je Valvasor nahajal pri risanju sodeč po njegovih bakrorezih, predvidena ureditev »Valvasorjeve razgledne točke«(slika 51). Kot je pokazala primerjava današnjega pogleda iz tega mesta v primerjavi z bakrorezi, je danes tu nekaj dreves, ki zastirajo poglede proti gradu. Tako je predvidena odstranitev teh dreves, da se ponovno vzpostavi boljša vidna povezava z gradom tudi iz tega mesta.

Slika 52: Prikaz gradu z okolico z vzhodne strani, varianta 1a

Grajska pristava (Pollandova hiša) in gospodarski objekt, ki je trenutno še naseljen, kljub temu da je v lasti Javnega zavoda Bogenšperk, v današnjem času nimata funkcij v povezavi z gradom in posestvom Bogenšperk. Tako sta nepovezani z gradom , kar pa je v nasprotju z nekdanjim stanjem iz Valvasorjevega časa, katerega vzdušje želimo obuditi, saj so tedanje grajske pristave na podobni lokaciji služile sodeč po zgodovinskih grafičnih virih kot konjušnice. Javni zavod Bogenšperk (JZB), ki razpolaga z gradom Bogenšperk oziroma objektom kulturne dediščine, ima trenutno svoje pisarne v Šmartnem pri Litiji, ob pogovoru z direktorico JZB pa je postalo jasno, da bi želeli preseliti svoje prostore v bližino gradu. Na gradu so že zdaj zelo priljubljene poroke, prav tako pa si JZB prizadeva za širjenje turistične ponudbe na rekreativno in tudi prireditveno. Zato menim, da je najprimerneje predvideti v obstoječem gospodarskem objektu, ki bi ga bilo potrebno prenoviti, prenočišča za obiskovalce, v manjši Pollandovi hiši pa bi bila primeren program pisarne JZB. Prav tako menim, da je odprti prostor ob pristavama najprimernejši tudi za umestitev manjšega otroškega igrišča, ki v območje kulturnega spomenika, kjer se nahaja danes ne sodi. Tudi kavarna na prostem je na tem mestu najprimernejša, saj v novi zasnovi, kjer je v ospredju oživljanje nekdanjega duha časa in spomin na nekdanje vrtne ureditve, tako ni prostora za večjo kavarno na prostem, ne da bi bil plato povsem prenapolnjen.

Mejo, kjer vstopamo v območje kulturnega spomenika, predstavljajo vstopna vrata, blizu katerih so informativne table. Območje od vrat do gradu je oblikovano kot rekonstrukcija z manjšimi odstopanji (žive meje namesto zidov), pred gradom na levi strani je tako predvidena ureditev ribnika in zasaditev drevesa, na desni strani ob gradu pa zasaditev treh jablan, saj so v tem mestu v Valvasorjevih časih sadili sadno drevje. Poti so speljane tako, da tvorijo mehkejše linije v primerjavi z obstoječimi in tudi ob stiku obeh poti je predvideno zaokroženo oblikovanje, ki deloma ohranja spomin na nekdanje vzdušje trga. Pot, ki vodi mimo okrasnega vrta naprej do lipovega drevoreda na vzhodni strani gradu, je v času prirejanja porok namenjena tudi kočiji, kar ohranja tudi predvidena zasnova.

Pot do okrasnega vrta južno ob gradu se na robu gradu razširi in odpre se nam pogled na okrasni vrt in gozdiček v ozadju. Oba omenjena vrtna elementa sta značilna za obdobje pozne renesanse na tedanjem Kranjskem, kar je razvidno iz Valvasorjevih bakrorezov številnih zgodovinskih vrtov. Kip, ki se v obeh variantah pojavi v ospredju pred zgodovinskim vrtom je usmerjen proti vstopnemu delu v okrasni vrt. V središčni vlogi med arabesknimi polji pa se ne pojavlja, saj kot ugotavlja Šturmova (2003), tako se tak način umeščanja kipov pojavi šele v obdobju baročne vrtne umetnosti pri nas. Ob celotni potezi okrasnega vrta, gozdička in platoja, so predvidene žive meje oziroma kamniti zid ob platoju, ki ima na nekaterih delih tudi varovalno funkcijo.

Plato na vzhodni strani gradu je namenjen raznolikim dejavnostim in je tako precej prazen. Stopnišče in klančina majhnega naklona prosti vzhodu navezujeta plato na pot, ki vodi proti drevoredu, drugo, strmejše stopnišče pa omogoča navezavo na spodnjo, servisno pot in na groto.

Pred naravno skalo, ki predstavlja renesančni groto, je z namenom poudarjanja te vloge postavljen kip, ki so ga prinesli za ostankov gradu Lihtenberg. Tako ima tudi simbolno

vlogo, saj je bilo porušenje gradu Lihtneberg v bližini ob potresu povod za gradnjo gradu Bogenšperk. Grad Bogenšperk so tako začeli graditi na skali, saj so verjeli, da jim bo to omogočilo boljšo stabilnost gradu ob potresih.

Zaključek krajinske ureditve predstavlja dvojni lipov drevored, najverjetneje zasajen v 19. stoletju.

(V gradu nudijo sledeči program: geodetska zbirka, razstave, vodenje po gradu (Valvasorjeva bakroreznica, delovna soba, instrumenti), poroke. Zunaj so v atriju koncerti in druge občasne prireditve, v parku so poleti pogoste poroke (drevored in sprejem na platoju), enkrat na leto viteške igre, noč čarovnic in druge prireditve.)

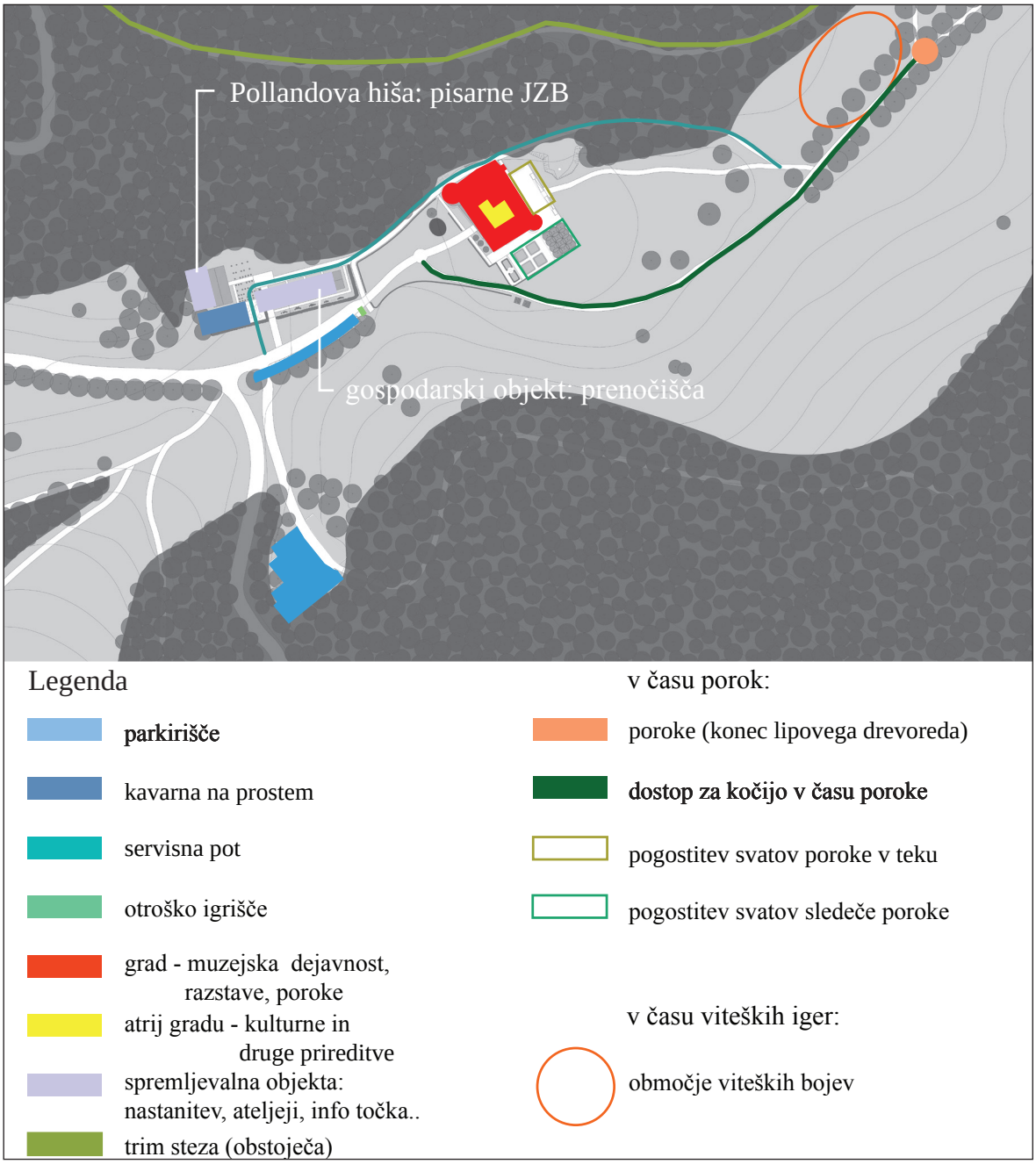

Slika 53: Predlagana funkcionalna zasnova (podloga: Geodetski ..., 1978)

Poleg zgoraj navedenega obstoječega programa predlagam še vzpostavitev pisarn Javnega zavoda Bogenšperk v pristavi (Pollandova hiša) ter prenočišč v obstoječem gospodarskem poslopju, v odprtem prostoru med objektoma pa vzpostavitev kavarne na prostem. Prav tako predlagam tudi umik otroškega igrišča iz območja kulturnega spomenika v odprti prostor ob spremljevalnih objektih. Predvidene večje spremembe so tudi v prerazporeditvi večine parkirišč na večje območje nižje od gradu v gozd ter vzpostavitev manjšega parkirišča ob dovozu. Za avtobusni prevoz ni predvidenih parkirišč, saj lahko parkirajo v bližnjem Šmartnem, na dovozu je omogočeno obračanje avtobusa in začasno parkiranje.

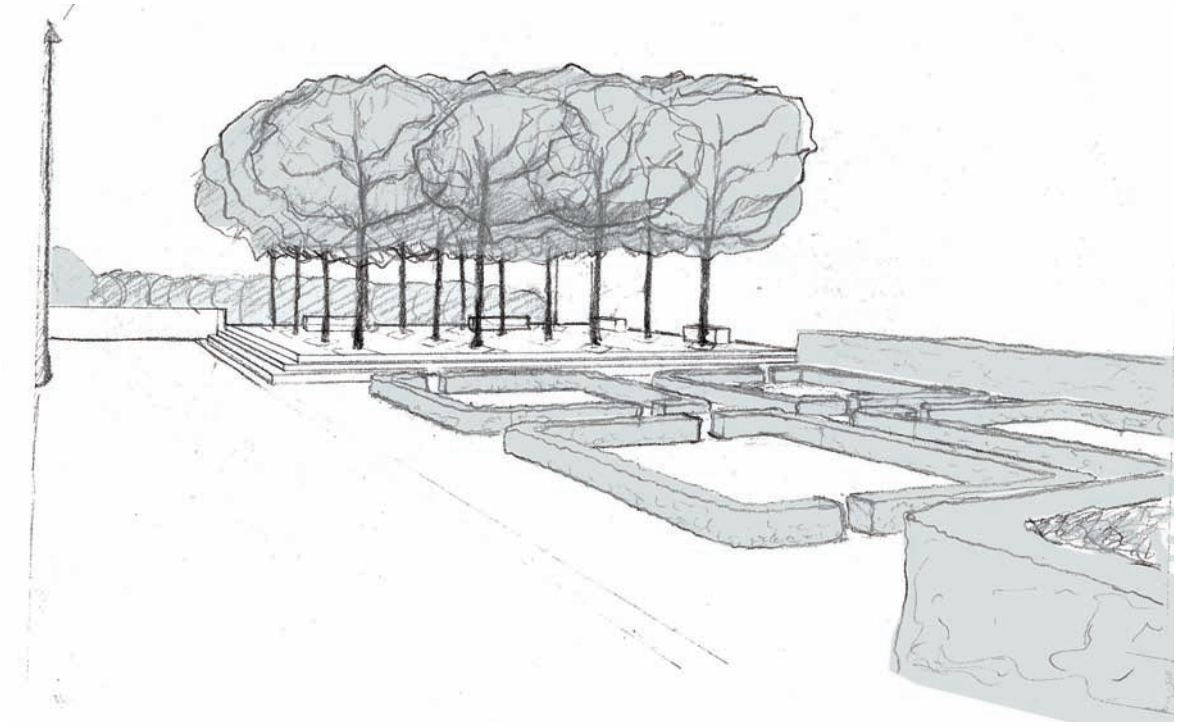

Slika 54: Prikaz okrasnega vrta in gozdička, varianta 1b

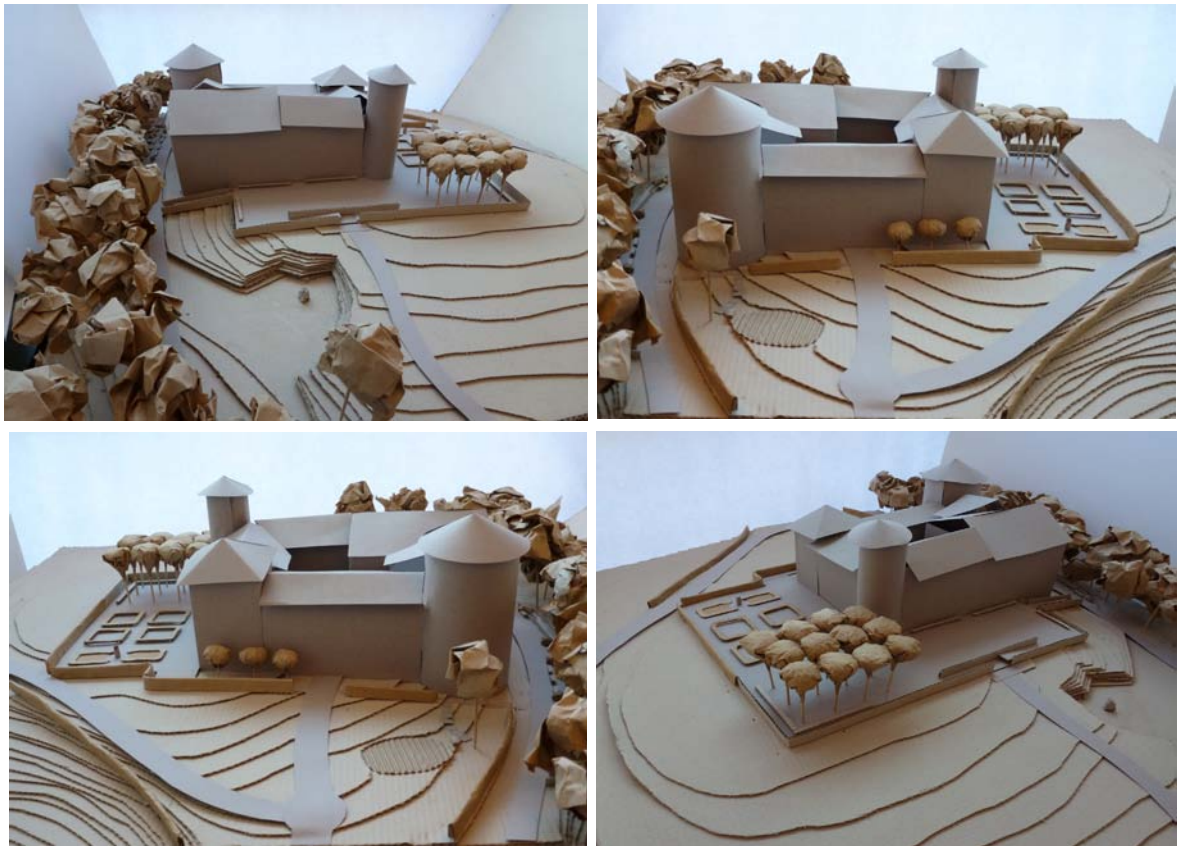

Slika 55: Fotografije delovne makete

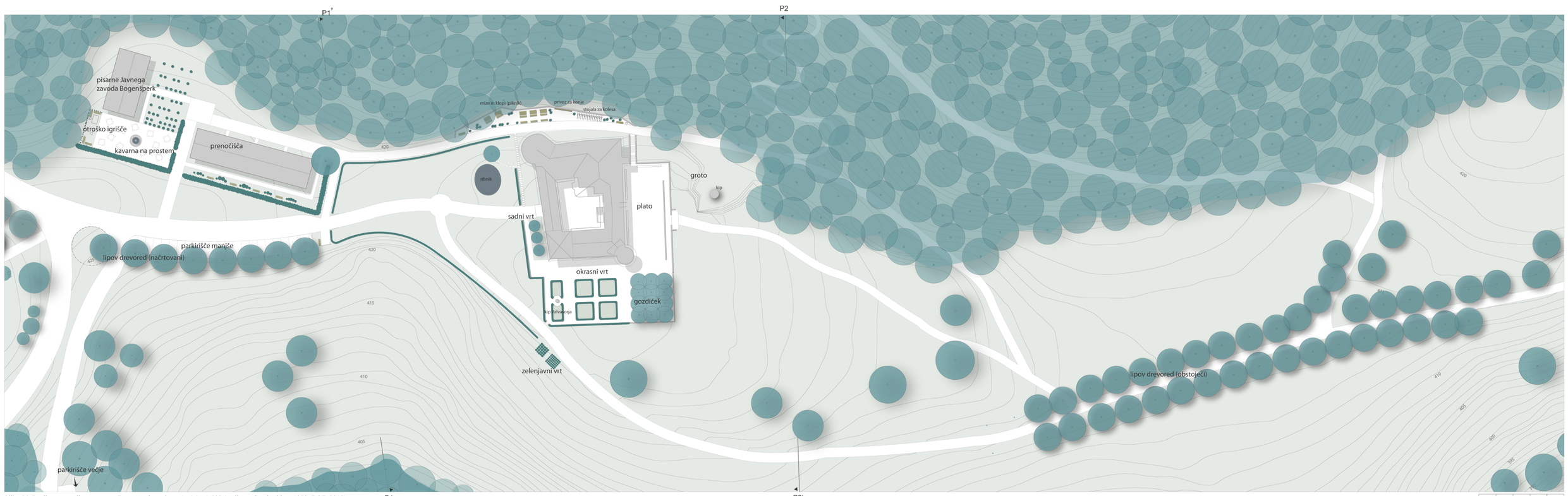

Slika 56: Predlog preureditve posestva Bogenšperk, varianta 1a, M = 1:500 (podloga: Geodetski ..., 1978; DOF, 2010)

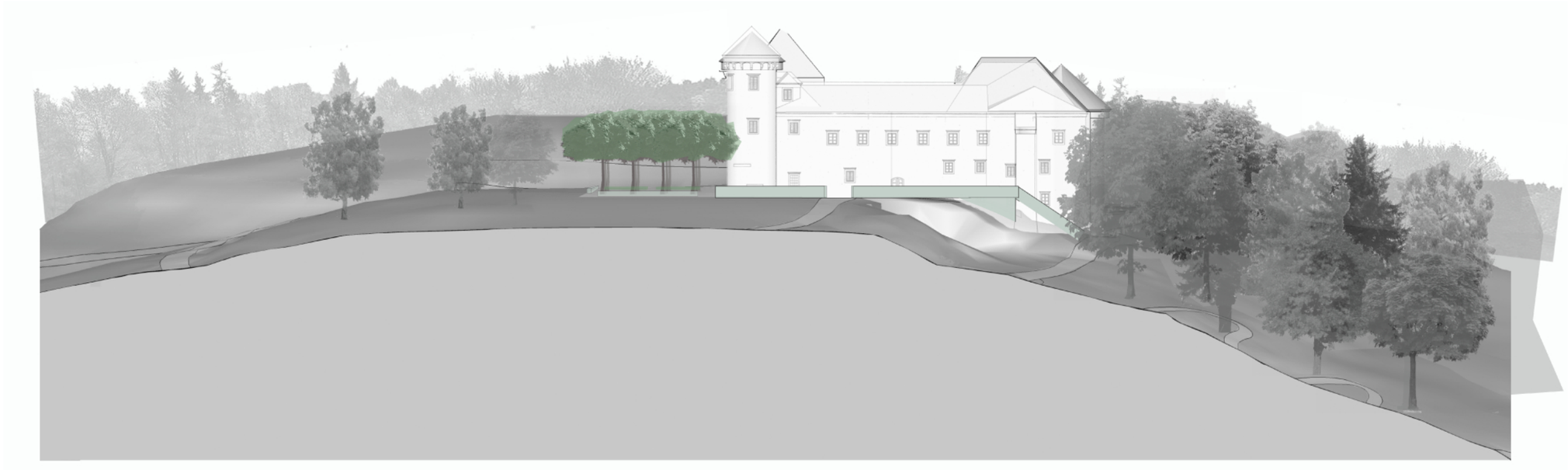

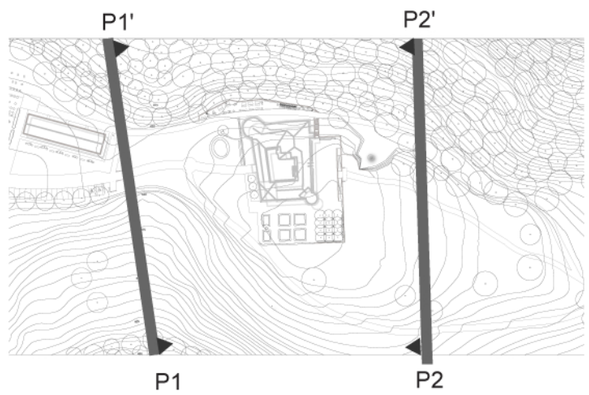

Slika 57: Karta značilnih pogledov na ožje območje obravnave z vzhoda in zahoda, varianta 1a, M = 1:500 (podloga: Geodetski ..., 1978)

5m 10m 15m 20m 25m

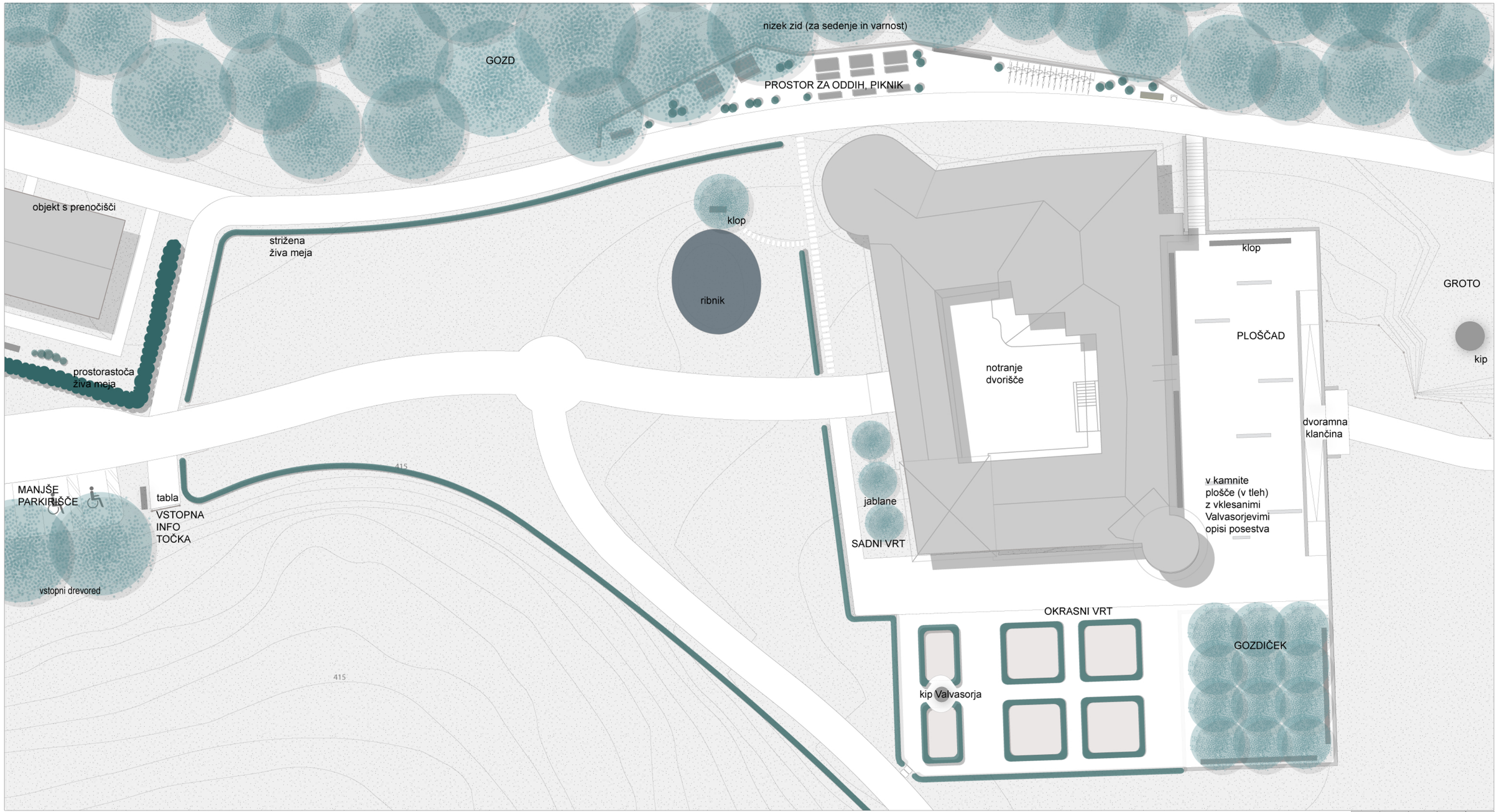

Slika 58: Predlog preureditve okolice gradu Bogenšperk, varianta 1a, M = 1:250 (podloga: Geodetski ...,1978; DOF, 2010)

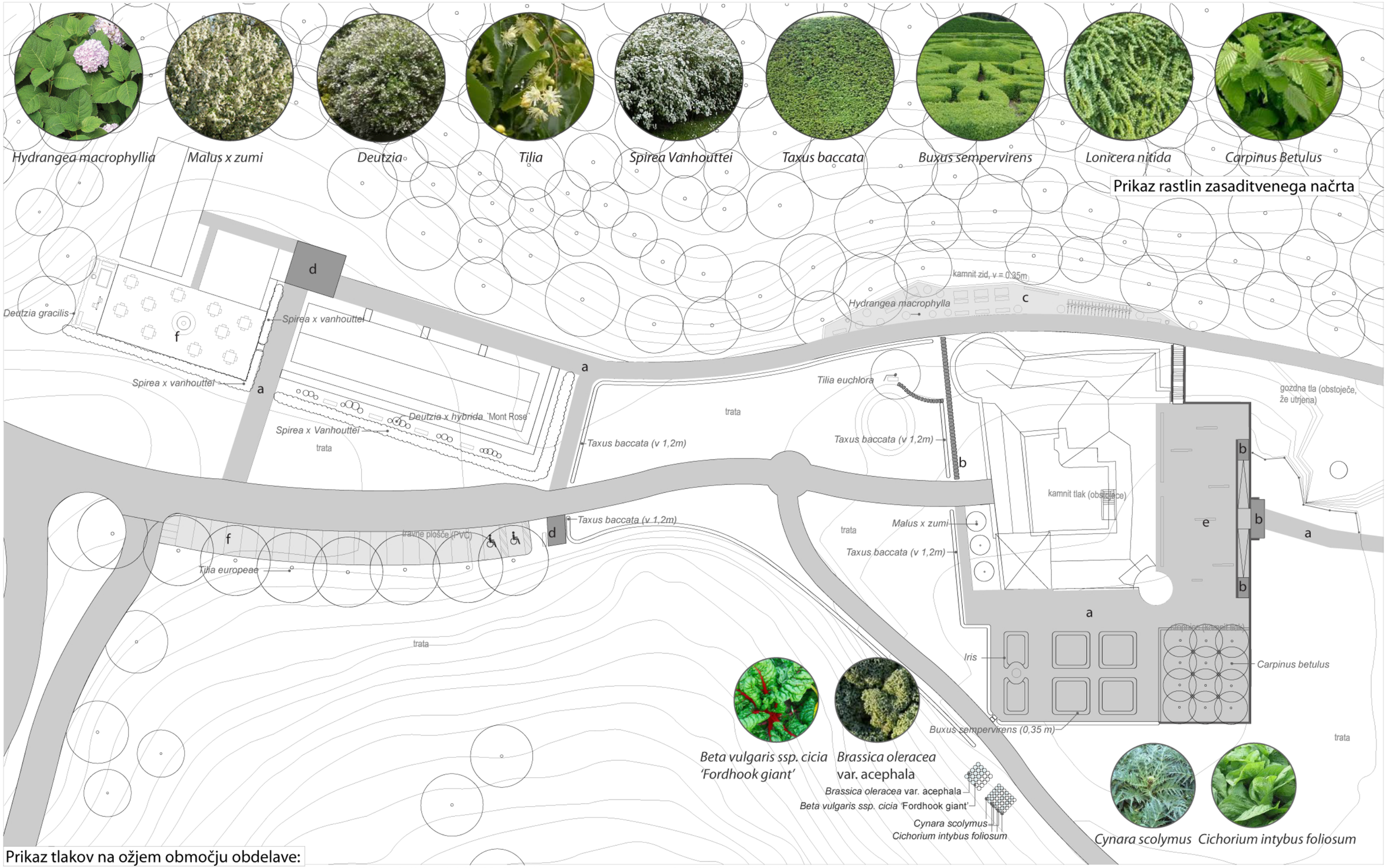

Slika 59: Zasaditvena situacija z opisi tlakovanja, varianta 1a (podloga: Geodetski ..., 1978; DOF, 2010)

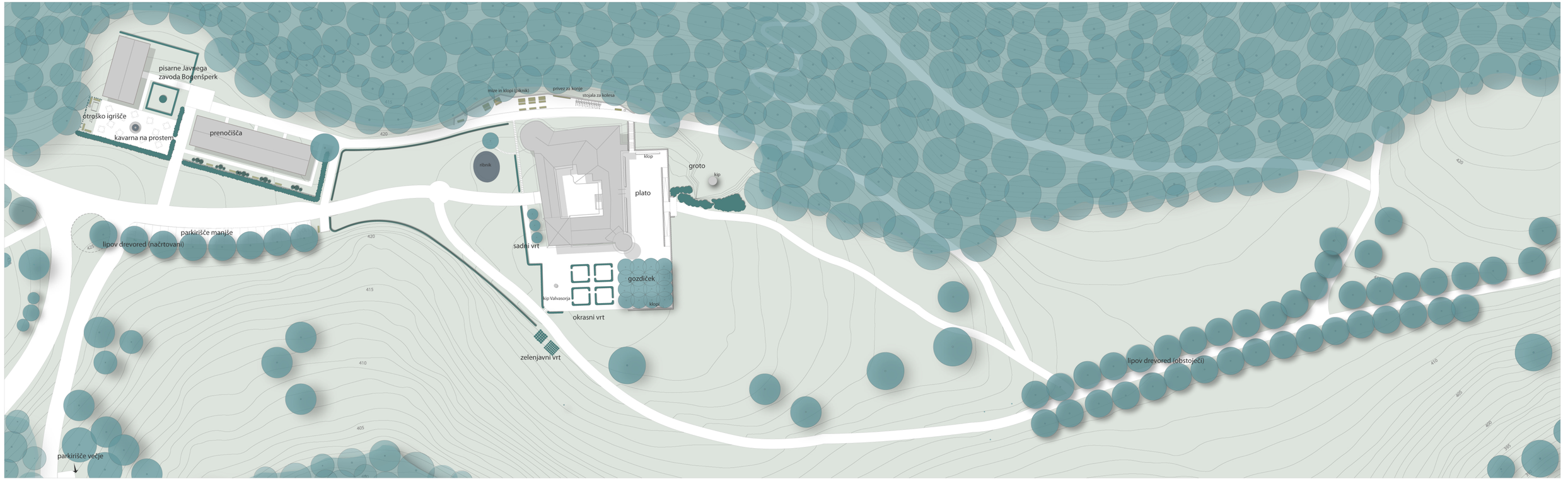

Slika 60: Predlog preureditve posestva Bogenšperk, varianta 1b, M = 1:500 (podloga: Geodetski, 1978; DOF, 2010)

VARIANTA2

Varianta 2 se od variant 1a in 1b razlikuje tako v programski zasnovi in tako tudi iz predvidenega programa oblikovanih prostorskih rešitev.V začetku leta 2011 je skupina etnologov in umetnostnih zgodovinarjev skupaj z Javnim zavodom Bogenšperk pripravila projekt in nato razstavo z naslovom "Predstavitev načrta celostne vsebinske in programske prenove gradu z vzpostavitvijo Valvasorjevega središča na Bogenšperku". Pobuda Javnega zavoda Bogenšperk, da bi razvijali tudi druge vrste turizma in še bolje oživljali grad, je bila tako vsebinsko oblikovana s strani strokovnjakov. Te programske predloge sem upoštevala v variantni zasnovi 2, saj vse kaže na to, da bo prišlo v sledečih letih do ponovne prenove gradu in posestva po tej programski strukturi.

Dejavnosti predvidene preureditve programske zasnove gradu z okolico v Valvasorjevo središče na posestvu Bogenšperk so (priloga):

Preglednica 3: Predstavitev programskih zahtev pri preureditvi gradu v okolico v »Valvasorjevo središče«

V in ob gospodarskem poslopju in pristavi	**V parku:**
gostilna za 120 oseb	ureditev parka
gostinski vrt	otroško igrišče
trgovina (lokalni prehrambeni izdelki in izdelki domače obrti)	tematski park
prenočišča – apartmaji (cca. 6)	rekreativne površine
bivalni ateljeji (domača obrt in grafika)	letni paviljon
turistično informacijski center	parkirišče
večnamenska dvorana (70 – 100 oseb)	parkirišče za avtodome
razstavni prostor (cca. 80 – 100 m2)	
uprava središča	

V novem objektu, na mestu današnjega gospodarskega poslopja, za navedeno programsko shemo predvidevam enonadstropni objekt:

gostilna za 120 oseb ter večnamenska dvorana: 150 m2 (P)

trgovina: 30 m2 (P)

prenočišča, (cca. 6 apartmajev): 200 m2 (1N)

bivalni ateljeji (domača obrt in grafika): 100 m2 (1N)

turistično informacijski center: 20 m2 (P)

Razstavni prostor: 100 m2 (P ali 1N)

Uprava središča: 30 m2 (1N)

V odprtem prostoru med objektoma:

gostinski vrt: 50 m2 (P)

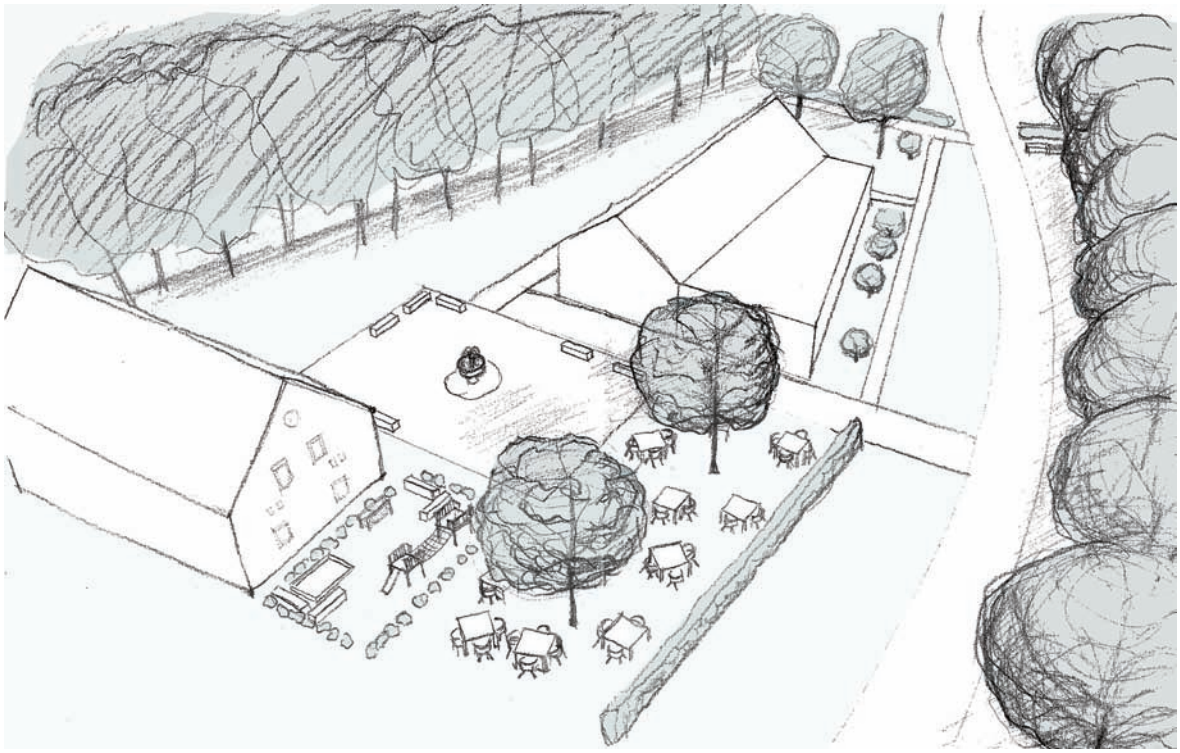

Slika 61: Prikaz ureditve kavarne na prostem med Pollandovo hišo in predvidenim objektom, varianta2

Oblikovanje variante 2 tako sledi zgoraj opisanemu konceptu s predstavljeno programsko zasnovo. Okrasni vrt in gozdiček sta oblikovana po osnovnem konceptu za variacijami pri oblikovanju. Plato je pri varianti 2 bolj globok in hkrati ožji oziroma je oblikovan tako, da se obiskovalec na platoju na zgornjem nivoju lahko dosti bolj približa samemu grotu na spodnjem nivoju, kar okrepi doživljanje grota ob gradu.

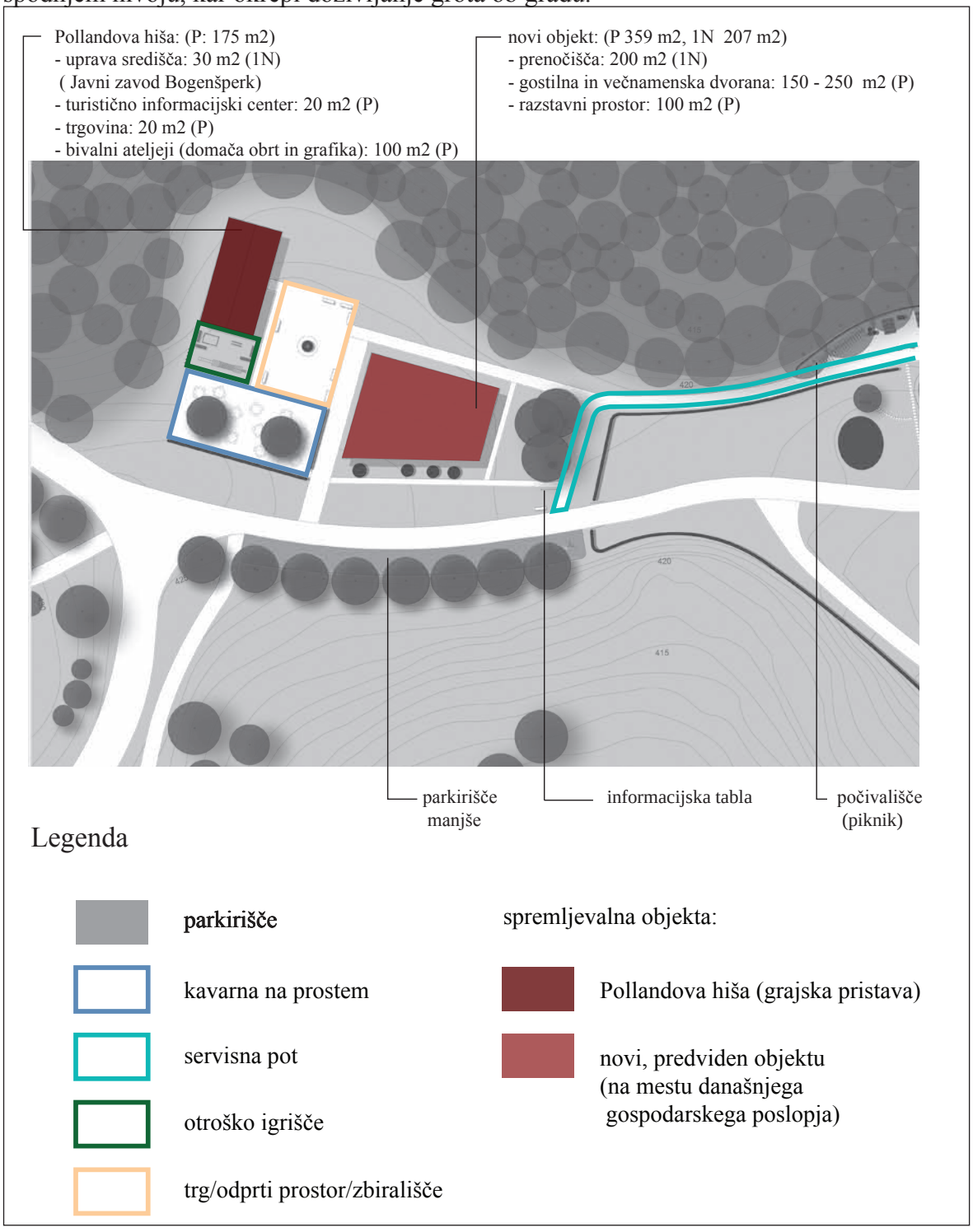

Slika 62: Funkcionalna zasnova, varianta 2 (podloga: Geodetski ..., 1978; DOF, 2010)

Varianta 2 predstavi prostorsko rešitev zastavljene programske zasnove pri prenovi gradu Bogenšperk in okolice v »Valvasorjevo središče«, prav tako pa sledi tudi osnovnemu konceptu najprimernejše obnove krajinske dediščine iz Valvasorjevega časa po načelu poustvarjanja duha časa.

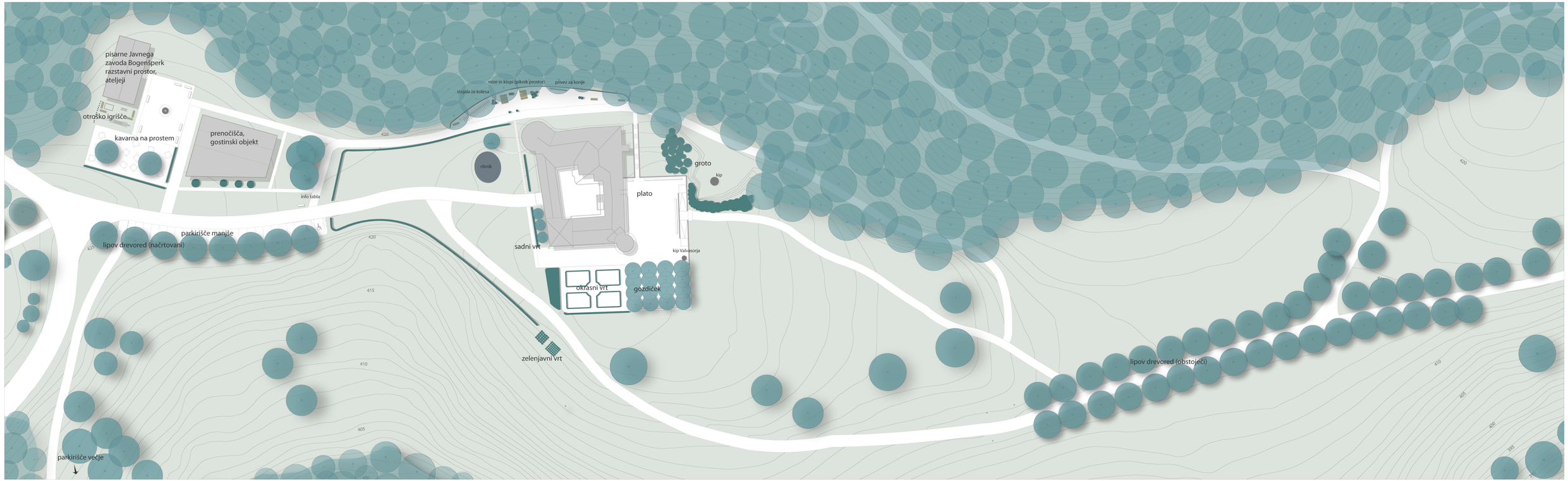

Slika 63: Predlog preureditve posestva Bogen šperk, varianta 2, M = 1:500 (podloga: Geodetski ..., 1978; DOF, 2010)

Primerjava variant

Legenda

- klop lesena
- klop kamnita
- grmovnice
- skulptura
- drevo
- trava
- objekt
- voda
- ceste,poti

varianta 1a

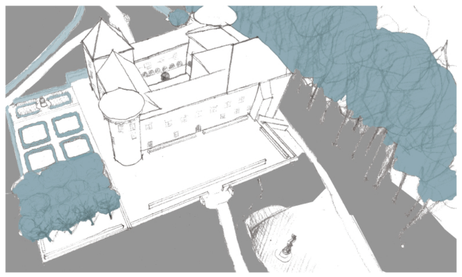

varianta 1b

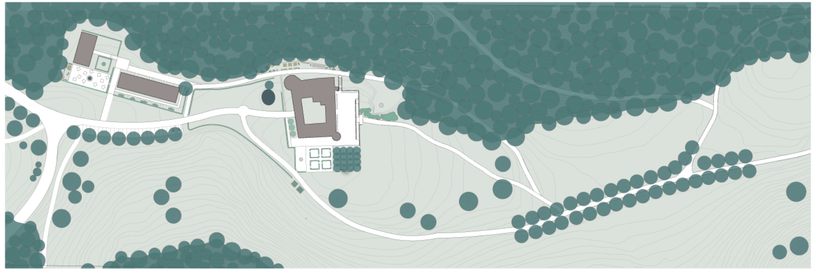

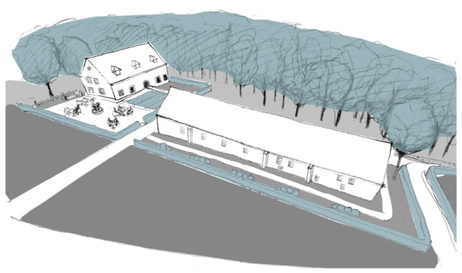

varianta 2

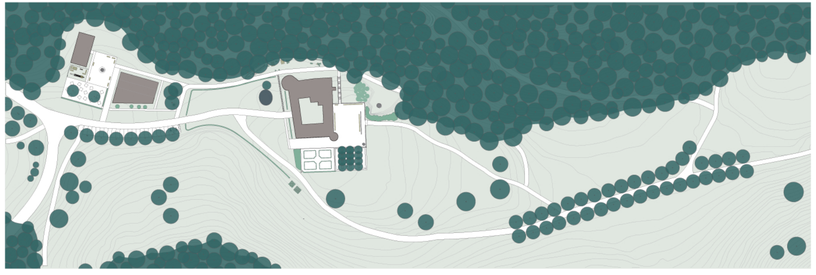

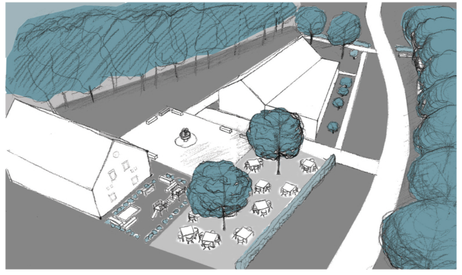

Slika 64: Primerjava treh variant (podloga: Geodetski... 1978)

tloris M 1:2000

perspektivni prikaz

prostorski prikazi

9 RAZPRAVA

Zgodovinske raziskave in analize, vrednotenje vrtnoarhitekturne dediščine in zasnova prostorske rešitve potrjujejo hipotezo, da je najprimernejši način obnove posestva Bogenšperk iz obdobja v času Valvasorjevega življenja. Pri samem postopku obravnave vrtnoarhitekturno dediščine vključno z načrtovanjem zasnove preureditve se je bilo treba nasloniti na konservatorski postopek. Izkazalo se je, da zgodovinskega vrta zaradi uničene spomeniške substance ni več in tako tudi klasične metode obnove niso možne. Možna je sicer delna rekonstrukcija vstopnega dela v grad, ki se v načrtih zelo približa videzu (in vtisu) krajine Valvasorjevega posestva. V Valvasorjevem času so ta odprti prostor pred gradom, z ribnikom in par drevesi, ki je deloval kot trg, omejevali zidovi za obrambo, njihova funkcija pa danes ni več smiselna. Zato v predlagani zasnovi na mestu zidov naloga predvideva strižene žive meje, ki pripomorejo k poustvarjanju duha in doživljanju nekdanjega zaprtega prostora; ne gre torej za klasično rekonstrukcijo, saj so materiali in nekateri detajli drugačni. Okrasni oziroma »negovani vrt« pa je bilo možno z reinterpretacijo značilnih vrtnih elementov okrasnega vrta na tedanjem Kranjskem poustvariti tako, da bi prepričljivo predstavljal duha časa in občutno izboljšal doživljanje samega spomenika. Ureditveni del pred vstopom v območje kulturnega spomenika je oblikovan sodobno, zadržano in funkcionalno ter poudari trenutek prvega stika s spomenikom. Oblikovanje tu sledi prevladujoči ideji poudarjene poti do gradu, medtem ko sta objekta vizualno umaknjena za živo mejo proti gozdu.

Posestvo Bogenšperk oziroma okoliška krajina sta prav tako ključnega pomena za doživljanje spomenika kot celote. Varovanje značilnih lastnosti krajine (kulturna krajina, gozd) v prostorskih aktih je pomembno za kakovostno doživljanje spomenika tudi v prihodnosti. Valvasorjeva krajina kot simbolna krajina vsekakor vzdrži idejo o doživljanju spomenika, zgodovine lastnika in njegove krajine.

Predstavljena preureditev zasnove posetsva Bogenšperk predstavlja le enega od možnih načinov prenove. Predvsem bi bilo zanimivo zabeležiti nova dognanja morebitnih vrtnoarheoloških raziskav (zemeljske plasti pod platojem) ali zgodovinskih virov ter ugotovitev interdisciplinarne raziskovalne skupine, ki bi sam spomenik vrtne umetnosti in in značilnosti ter meje posestva bolj podrobno raziskali. Nova vedenja bi morebiti vplivala na samo zasnovo preureditve, kot tudi bolj natančni vsebinski programi v praksi načrtovane prenove spomenika v Valvasorjevo središče.

10 POVZETEK

Naloga je temeljila na predpostavki, da trenutna krajinske ureditev ožje in širše okolice gradu ne predstavlja krajinske dediščine tega prostora. Cilj naloge je bil tako s prepoznavanjem kulturne in zgodovinske dediščine gradu in posestva Bogenšperk kot tudi s konservatorskim postopkom obnove krajinsko-arhitekturne dediščine, zasnovati nove možnosti obnove krajinske dediščine posestva Bogenšperk. Diplomska naloga predpostavi tudi, da je najprimerneje obnavljati krajinsko dediščino iz obdobja Valvasorjevega življenja na gradu v drugi polovici 17. stoletja.

Za doseganje zastavljenega cilja je bilo posestvo Bogenšperk obravano z več vidikov. Bistveno je, da obravnava kulturnega spomenika in posestva z različnih vidikov, vodi k preurejanju bližnje in širše okolice ob gradu Bogenšperk kot prostorski celoti.

Naloga se tako najprej loti predstavitve kulturnega spomenika in zgodovine gradu Bogenšperk, s tem pa neizbežno tudi pomena Valvasorja, najpomembnejšega lastnika gradu in njegovih del za našo zgodovino. Temu sledi predstavitev konservatorskega postopka pri obnovi krajinske dediščine. Ta narekuje obravnavo krajinske dediščine v širšem ožjem smislu. Ožji vidik narekuje raziskovanje zgodovinskih virov in današnjega stanja, čemur sledi vrednotenje krajinske dediščine, ki predstavlja osnovo za koncept obnove krajinske dediščine. Skozi konservatorski postopek ugotovimo, da se je ohranilo zelo malo spomeniške substance in tako ožja krajina ob gradu Bogenšperk ne velja za zgodovinski vrt, ima pa zgodovinsko pričevalnost, kar je tudi eden od razlogov za obnovo krajinsko-arhitekturne dediščine. Z vrednotenjem krajinsko-arhitekturne dediščine naloga potrdi prvotno hipotezo, da je dediščino najprimerneje obnoviti iz časa Valvasorjevega življenja na gradu, torej pozne renesanse. Pri naloga tudi ugotavlja, da vplivno območje kulturnega spomenika kot tudi sama narava nekdanjega stanja spomenika narekujeta razširitev območja obdelave iz ožjega območja krajine ob gradu na vplivno območje. Vplivno območje predstavlja okoliška krajina, ki jo zaradi lege gradu na vrhu hriba in razgledov močno doživljamo, ter tudi razširitev na območje posestva, kakršno je bilo sodeč po raziskanih zgodovinskih virih.

Rezultat diplomske naloge so prostorske rešitve problematike obnove krajinsko-arhitekturne dediščine na način, ki sledi konceptu obuditve duha časa celotno posestvo in ki sledi klasičnemu konservatorskemu postopku obnove v tolikšni meri, kot to dopušča poznavanje preteklega stanja na podlagi verodostojnih zgodovinskih virov. Tako se s predlaganimi prostorskimi rešitvami, predstavljenimi v 3 variantah, obudi spomin na nekdanjo vrtno ureditev ob gradu in okoliško krajino – posestvo. Preureditev zasnove posestva Bogenšperk z vzpostavitvijo nekdanjih vrtnih elementov in predvsem obuditvijo duha časa na celotnem posestvu dopolni kvaliteto celotnega prostora kulturnega spomenika in zgodovinsko pričevalnost posestva Bogenšperk.

Naloga je temeljila na predpostavki, da je odprti prostor in okoliško krajino ob gradu Bogenšperk tskupaj z gradom najprimerneje obravnavati kot celoto, saj lahko le tako stavba skupaj z zunanjščino predstavlja celovito kompozicijo in prostorsko zasnovo preteklega časa. Prav zato je najprimerneje obnavljati krajinsko dediščino (in spomina na vrtne ureditev ter duha časa) iz obdobja Valvasorjevega bivanja na gradu, torej druge polovice 17. stoletja.

Cilj naloge je, poiskati najprimernejši način obnove kot tudi prostorske rešitve.

Za doseganje zastavljenega cilja je bilo treba slediti konservatorskemu postopku obravnave vrtnoarhitekturne dediščine, ki zahteva analizo zgodovine gradu ter zgodovinskih virov, kot tudi analizo sedanjega stanja. Inventarizacija, analiza in vrednotene vrtnoarhitekturne dediščine skozi različna obdobja od Valvasorjevega časa dalje. Ugotoviti je bilo mogoče, kakšna so bila pretekla stanja, analiza sedanjega stanja pa je pokazala, da se spomeniška substanca (z izjemo lipovega drevoreda iz 19. ali 20 stoletja) ni ohranila. Pomembna je bila tudi obravnava prostora kot celoto skupaj s vplivnim območjem, tj. okoliško krajino.

Naloga najprej na kratko predstavi konservatorski postopek, v okviru katerega v grobem deluje tudi obravnava vrtnoahitekturne dediščine. Temu sledi kratka zgovodina gradu in lastnikov s poudarkom na predstavitvi Valvasorja kot najpomembnejšega lastnika gradu. Pregled in analiza zgodovinskih virov in sedanjega stanja omogočita vrednotenje vrtnoarhitekturne dediščine na območju zavarovanega spomenika. Pri vzpostavljanju kulturnega spomenika kot celote, skupaj s krajinsko dediščino, je obravnavano tudi vplivno območje, to je okoliška krajina.

Zaključek naloge je predlog take prostorske rešitve okolice gradu, ki bo z gradom tvorila karseda smiselno celoto. Predlog je izdelan v več variantah, prvi dve sta različici rešitve z ohranitvijo objektov pred gradom, zadnja pa povzema najnovejša programska izhodišča.

11 VIRI

11.1 CITIRANI VIRI:

Andersson S.I. in Hoeyer S. 2001. Carl Theodor Soerensen, Landscape Modernist. København, The Danish Architectural Press: 89 str.

Arhiv Republike Slovenije.
http://www.arhiv.gov.si/ (12.3.2009)

Atenska listina: Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. 1931. ICOMOS (12. 1. 1969).
http://www.icomos.org/athens_charter.html (marec 2011)

Atlas okolja. 2010. Agencija Republike Slovenije za okolje.
http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso (13.3. 2010)

Beneška listina. Mednarodna listina o konservaciji in restavraciji spomenikov in spomeniških območij. Benetke 31.5. 1964. V: Varstvo spomenikov, 12: 153-154 .
http://www.icomos.org/venice_charter.html (maj, 2010)

Bogenšperk. 19??. KMJ Novo mesto.
http://cobiss6.izum.si/scripts/cobiss?ukaz=DIRE&id=1818036870920460&dfr=11&ppg=10&sid=1

DMR – digitalni model reliefa. 2010. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije (digitalno gradivo, izpis iz baze podatkov, marec 2010)

Dokumentacija obnove gradu Bogenšperk. 1969. Ljubljana, ZVKD: 9 knj.

DOF – digitalni ortofoto posnetek v merilu 1:5000. 2010. Geodetska uprava Republike Slovenije (digitalno kartografsko gradivo, izpis iz baze podatkov, januar 2010)

Firenška listina. Mednarodna listina o ohranjanju zgodovinskih vrtov. Firence 21. 5. 1981. V: Doktrina 1. Mednarodne listine ICOMOS. 2003. Grobovšek J. (ur.). Ljubljana, Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij ICOMOS/SI: 31-35
http://www.international.icomos.org/e_floren.htm (junij2010)

Fister P. 1979. Obnova in varstvo arhitekturne dediščine. Ljubljana, Partizanska knjiga:174 str.

Franciscejski kataster za Kranjsko v merilu 1:2800. 1823. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije. (digitalno kartografsko gradivo, izpis iz baze podatkov, marec 2010)

Geopedia.si. 2010.
http://www.geopedia.si (15.9.2010)

Geodetski posnetek, grad Bogenšperk, merilo 1:500. 1978. Geodetski zavod SRS Ljubljana (priloga Pergovnik D. in Bassin A. 1984. Konservatorske smernice, Ljubljana)

Godec I. 1996. Valvasor in Slovenci danes. Ljubljana, DZS:75 str.

Goulty S. M. 1993. Heritage gardens: care, conservation and management. London, New York, Routledge:176 str.

Hafner A. 1992. Konservatorski vidik pri obnovi objektov vrtnoarhitekturne dediščine. V: Parki - umetnost oblikovanja prostora. Črepinšek M. (ur.). Ljubljana, Restavratorski center Republike Slovenije:7-16

INDOK center - Informativni dokumentacijski center Ministrstva za kulturo Republike Slovenije. 2009. Ljubljana (arhivsko gradivo)

Jakič I. 1997. Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine. Ljubljana, DZS: 416 str.

Jožefinski kataster za Kranjsko, 1784-1790. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije. (digitalno kartografsko gradivo) (marec 2010)

Kataster stavb. 2009. Geodetska uprava Republike Slovenije (digitalno kartografsko gradivo, izpis iz baze podatkov, februar 2010)

Kmecl M., Hanc J. in Klemenc S. 1993. Slovenija iz zraka. Ljubljana, Mladinska knjiga: 242 str.

Kolšek A. in Simič M. 2000. Zgodovinski vrtovi Dolenjske in Posavja. Novo mesto, Dolenjska založba: 79 str.

Kovač T.1973. Spomini barona Valvasorja. Ljubljana, Cankarjeva založba. 243 str.

Krečič P. 1997. Renesančna arhitektura v sklopu slovenske kulturne dediščine. V: Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem - Obdobje renesanse. Ljubljana, Arhitekturni muzej Ljubljana: 7-10

Mlakar B. 2007.Kulturna krajina kot kulturna dediščine. V: Evropska konvencija o krajini:konvencija iz Firenc/ Mednarodna konferenca Krajina in družba..Ljubljana, Minstrstvo za okolje in prostor: 220-234

Maroević I. 1986. Sadašnjost baštine. Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske: 389 str.

Obad Šćitaroci M. 1992. Hrvatska parkovna baština: zaštita i obnova. Zagreb, Školska knjiga:216 str.

Odlok o razglasitvi gradu Bogenšperk za kulturni spomenik državnega pomena. Ur. l. RS, št. 78/99

Ogrin D. 1992. Evropski tokovi vrtne umetnosti in njihovi odmevi v Sloveniji. V: Parki -umetnost oblikovanja prostora. Ljubljana, Publikacije restavratorskega centra Republike Slovenije (RES, 1): 7-12

Ogrin D. 1993. Vrtna umetnost sveta: pregled svetovne dediščine. Ljubljana, Pudon in EWO, 400 str.

Ogrin D. 1995. Smisel krajinsko - arhitekturne dediščine v Sloveniji. V: Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenij za kulturno dediščino:7-12

Ogrin D. 1997. Slovenske krajine. Ljubljana, DZS: 304 str.

Otorepec B. 1976. Iz zgodovine gradu. Maribor, Obzorja: 26 str.

Pergovnik D. in Bassin. A. 1984. Konservatorske smernice za ureditev okolice ob gradu Bogenšperk. Ljubljana, Ljubljanski regionalni zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine (hrani ZVKD Ljubljana): 25 str.

Pregled slovenskih gradov, graščin in dvorcev. http://www.gradovi.net/ (junij, 2011)

Priročnik pravnih režimov varstva kulturne dediščine. 2010. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo. http://giskds.situla.org/evrd/ (maj 2010)

Register kulturne dediščine. 2010. Ljubljana. Ministrstvo za kulturo. http://giskds.situla.org/giskd (marec 2010)

Reisp B.1976. Začetki našega tiskarstva in Bogenšperk. Maribor, Obzorja, 27 str.

Reisp B. 1983. Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor. Ljubljana, Mladinska knjiga: 431 str.

Reisp B. 1989. Gradovi dežele Kranjske. Ljubljana, Slovenska matica: 221 str.

Rupel M. 1978. Uvod. V: Slava vojvodine Kranjske. J.V. Valvasor. Ljubljana, Mladinska knjiga:1-24

Smole M. 1982. Graščine na nekdanjem Kranjskem. Ljubljana, Državna založba Slovenije. 712 str.

SSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika. 2005. Ljubljana, DZS: 1712 str.

Stopar I. 1989. Gradovi na Slovenskem. Ljubljana, Cankarjeva založba: 415 str.

Stopar I. 2001. Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, 2. Dolenjska. Knj. 2, Med Bogenšperkom in Mokricami. Ljubljana, Viharnik: 196 str.

Štupar in Šumi N. 1987. Varstvo spomenikov. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine: 138 str.

Šturm T. 2003. Problematika obnove zgodovinskih parkov in vrtov v Sloveniji. Diplomsko delo. Ljubljana. Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: 101 str.

Šumi N. 1969. Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Slovenska matica: 171 str.

Šumi N. 1994. Naselbinska kultura na Slovenskem. Ljublana, Viharnik: 291 str.

TTN 5 - Temeljni topografski načrt v merilu 1:5000. 2010. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije (skenogrami kartografskega gradiva, izpis iz baze podatkov, maj 2010)

Toman V. 2004. Vrtovi Valvasorjeve dobe. Diplomsko delo. Ljubljana. Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo: 101 str.

Valvasor J.V. 1689. Topografija Kranjske: 1678-79: skicna knjiga, Mladinska knjiga: [360] f., 32 str.

Valvasor J.V. 1689. Slava vojvodine Kranjske. http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NQQSKQM6/?=&query=%27keywords%3dSlava+vojvodine+Kranjske%27&pageSize=25. (januar 2010).

Valvasor J.V. 1970. Topographia Ducatus Carnioliae modernae (Topografija Kranjske). Ljubljana, Cankarjeva založba,[22] str., 316 f. z bakrorezi, 62 str

ZK – zemljiški kataster. 2010. Ljubljana, Geodetska uprava Republike Slovenije (digitalno kartografsko gradivo, izpis iz baze podatkov, maj, 2010)

Vardjan F. 1992. Restavriranje parkov v Sloveniji. Ljubljana, V: Parki -umetnost oblikovanja prostora. Publikacije restavratorskega centra Republike Slovenije (Res, 1): 27-42

11.2 DRUGI VIRI

Atlas Slovenije. 1985. Ljubljana, Mladinska knjiga in Geodetski zavod SR Slovenije: 367 str.

Črepinšek M. 1992. Parki – umetnost oblikovanja prostora. Ljubljana, Publikacije restavratorskega centra Republike Slovenije. (RES, 1): 146 str.

Dešnik S., Ogrin D., Batič J. 1995. Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino: 155 str.

Google Earth. 2010. Interaktivni globus (digitalno kartografsko gradivo) http://earth.google.com/ (20.sept. 2010)

Hafner A. 1983. Predlog rekonstrukcije baročnega parka dvorca Dornava pri Ptuju. Diplomska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta:105 str.

Jakič I. 1995. Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem. Radovljica, Didakta:179 str.

Jernejec Babič P., Simič M., Kolar - Planinšič V., Koruza N., Krivec M., Sušnik M., Mihelčič A., Pregovnik D., Simonič T. 2009. Po zgodovinskih parkih in vrtovih Slovenije. Šmarje-Sap, Buča: 199 str.

Kolšek A. 2001. Prenova parkovnega kompleksa ob dvorcu Šenek na Polzeli. V: Varstvo spomenikov, 39. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino: 173-180

Kolšek A. 2004. Razsvetljenska krajina Žige Zoisa na Brdu, Varstvo spomenikov. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine: 157-166

Marinček D. 1983. Možnosti in predlog ureditve parka ob gradu Goričane. Diplomska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 58 str.

Park kot kulturni prostor. 1990. Ljubljana, Mestna galerija Ljubljana: 74 str.

Parki - umetnost oblikovanja prostora. Črepinšek M. (ur.). 1992. Ljubljana, Restavratorski center Republike Slovenije: 146 str.

Strgar A. Samostanski vrtovi na Slovenskem, orisi in vidiki prenove. Diplomska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 101 str.

Šiftar A. Rastline, poglavitni gradbeni element parkov. 1992. V: Parki -umetnost oblikovanja prostora. Ljubljana, Publikacije restavratorskega centra Republike Slovenije (RES, 1): 84-88

Umek E. Arhivsko gradivo – vir za preučevanje parkov s posebnim ozirom na graščino Dol. 1992. V: Parki -umetnost oblikovanja prostora. Ljubljana, Publikacije restavratorskega centra Republike Slovenije (RES, 1): 43-47

Projekt dokumentiranja objektov in območja nepremične kulturne dediščine: Grad Bogenšperk, Bogenšperk. 2002. Geodetski Inštitut Slovenije, Ljubljana

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici prof. dr. Ani Kučan, za vztrajno vodenje in trud, ki mi ga je namenila. Prav tako se zahvaljujem prof. Drašlerju in prof. dr. Gazvodi za koristne komentarje pri diplomi.

Posebej se zahvaljujem še družini, za potrpežljivost in spodbudo, s katero so mi stali ob strani ves čas študija, ter Sergiou za vso podporo. Vsem študijskim kolegom se zahvaljujem za zanimive debate tekom študija, še posebno Barbari, Manci in Petri.

Priloga A

Predstavitev širšega območja

- kulturna krajina

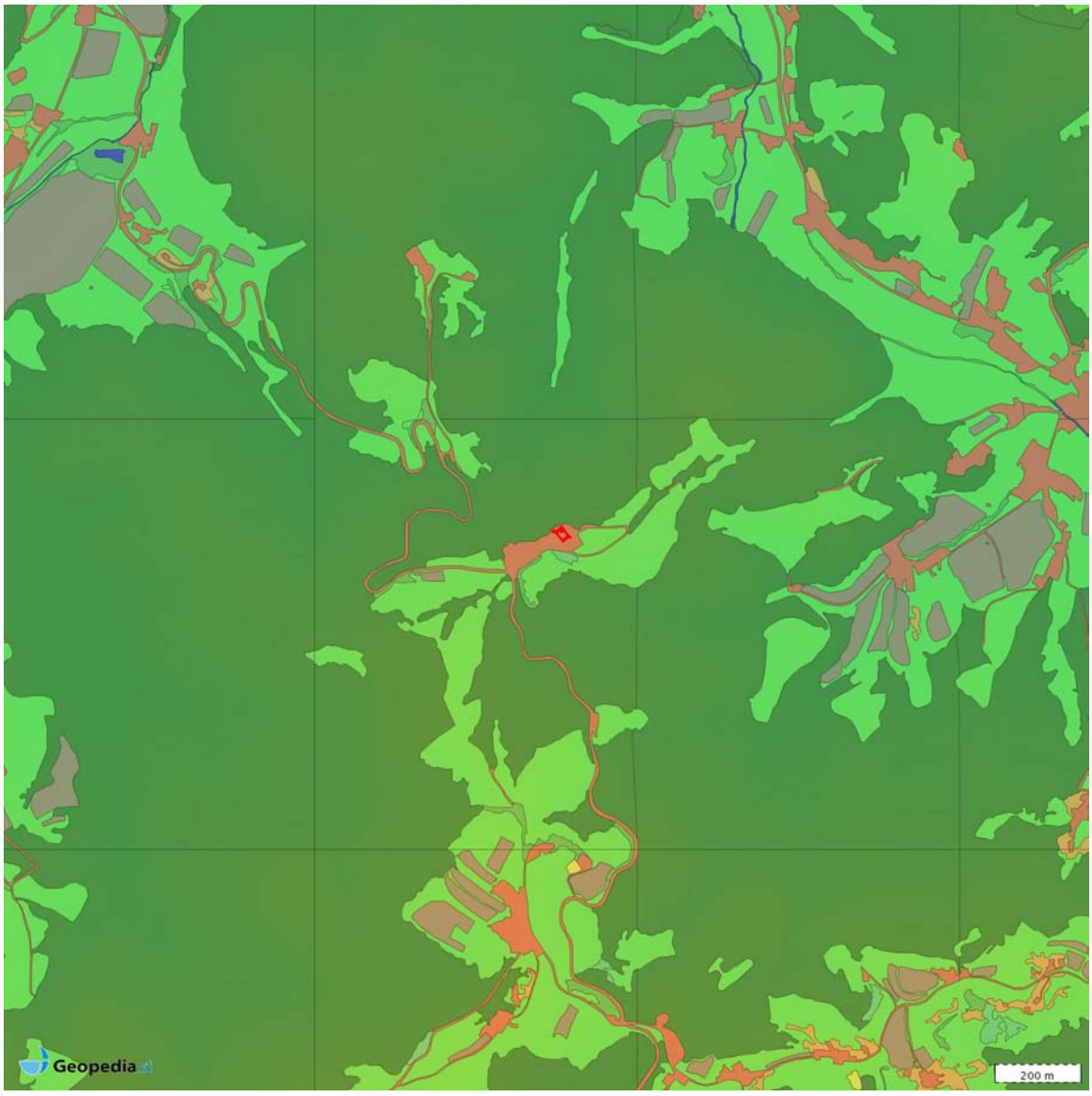

Slika: Raba tal v današnjem času (podloga: Geopedia…, 2010)

Za časa Valvasorjevega življenja je večji del prikazanega širšega območja pripadal posestvu Bogenšperk. (Določanje natančnih meja posestva iz konca 17. stoletja bi obsegalo široko študijo arhivske dokumentacije, ki presega okvirje te diplomske naloge). Zato menim, da je smiselna kratka predstavitev širšega območja, ki je zaradi same lege gradu in zgodovinskega vrta, pravzaprav pomemben dejavnik v doživljajskem izkustvu prostora. Raba prostora

(slika) se je seveda močno spremenila od Valvasorjeve dobe do današnjega časa, ki jo lahko primerjamo z Jožefinskim in Franciscejskim katastrom (slika 2,3), ki sta nastala približno 50 do 150 let kasneje. Predvsem je poleg povečane urbanizacije možno opaziti večjo poraščenost z gozdno vegetacijo in manjšo kmetijsko obdelavo (vinske trte, njive).

- topografske značilnosti

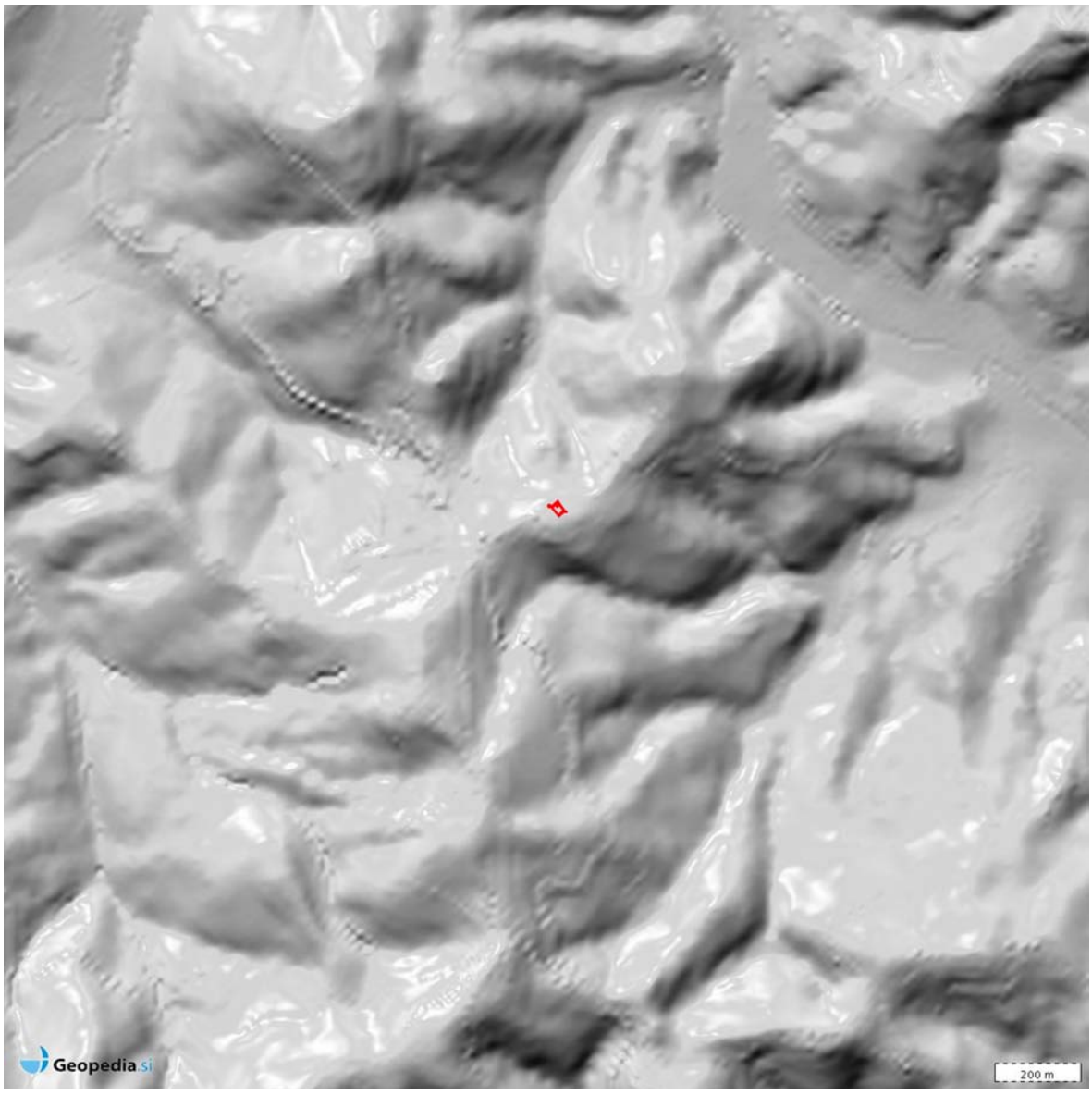

Slika: Lokacija gradu Bogenšperk ter topografskih značilnosti širše okolice (podloga: geopedia…, 2010)

Območje, na katerem se nahaja posestvo Bogenšperk, ima zelo značilne topografske karakteristike, saj grad stoji na hribu, in ima tako izredno lepe razglede iz od severovzhoda proti jugozahodu. Prav ta lega (razvidna iz slik 1,2 in 3), je zato poleg gradu pomembna doživljajska komponenta celotnega prostora. Sam park v današnjem času nudi le skromno

izkušnjo v doživljajskem smislu in tako okoliška pripadajoča krajina pomembno prispeva k čarobnosti gradu. Tako so razgledi Le severno od gradu, kjer se grad obdaja gozdna vegetacija, razgledi niso omogočeni (slika).

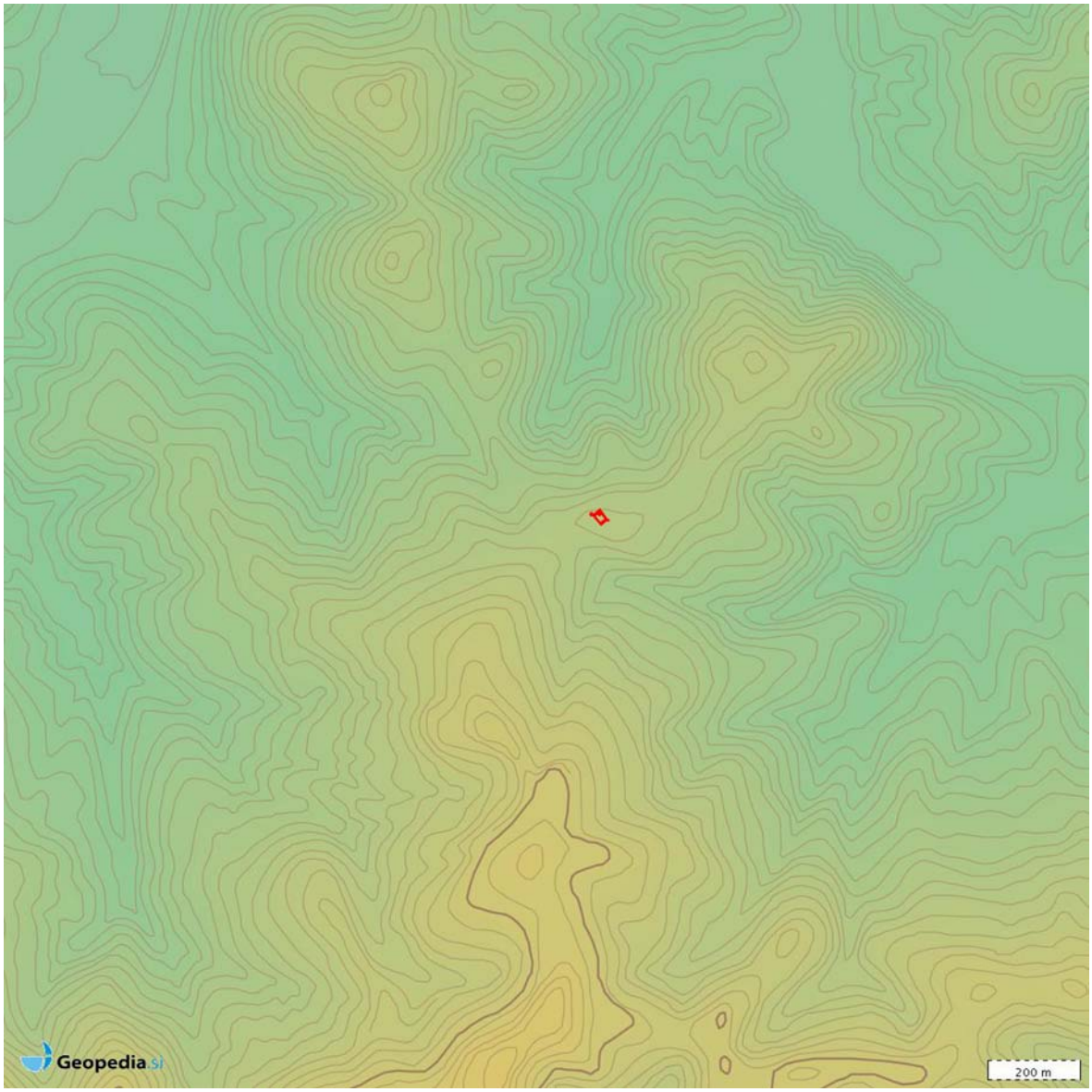

Slika. Lokacija gradu Bogenšperk ter prikaz višinskih slojev (podloga: geopedia…, 2010)

Razvidno je, da območje precej gričevnato, ter da grad sicer stoji na visoki točki v krajini, na grebenu, ne pa tudi na najvišji.. Območje, na katerem se nahaja posestvo Bogenšperk, ima zelo značilne topografske karakteristike, saj grad stoji na hribu, in ima tako izredno lepe razglede iz od severovzhoda proti jugozahodu. Le severno od gradu, kjer se grad obdaja gozdna vegetacija, razgledi niso omogočeni (slika). Na hribu, ki se nahaja v smeri proti jugu, kjer so najvišje lege območja, pa je tudi idealna razgledna točka okolice, kar je že Valvasor, ki si je tam izbral mesto za skice svojih risb (slika).

- pokrovna vegetacija (DOF):

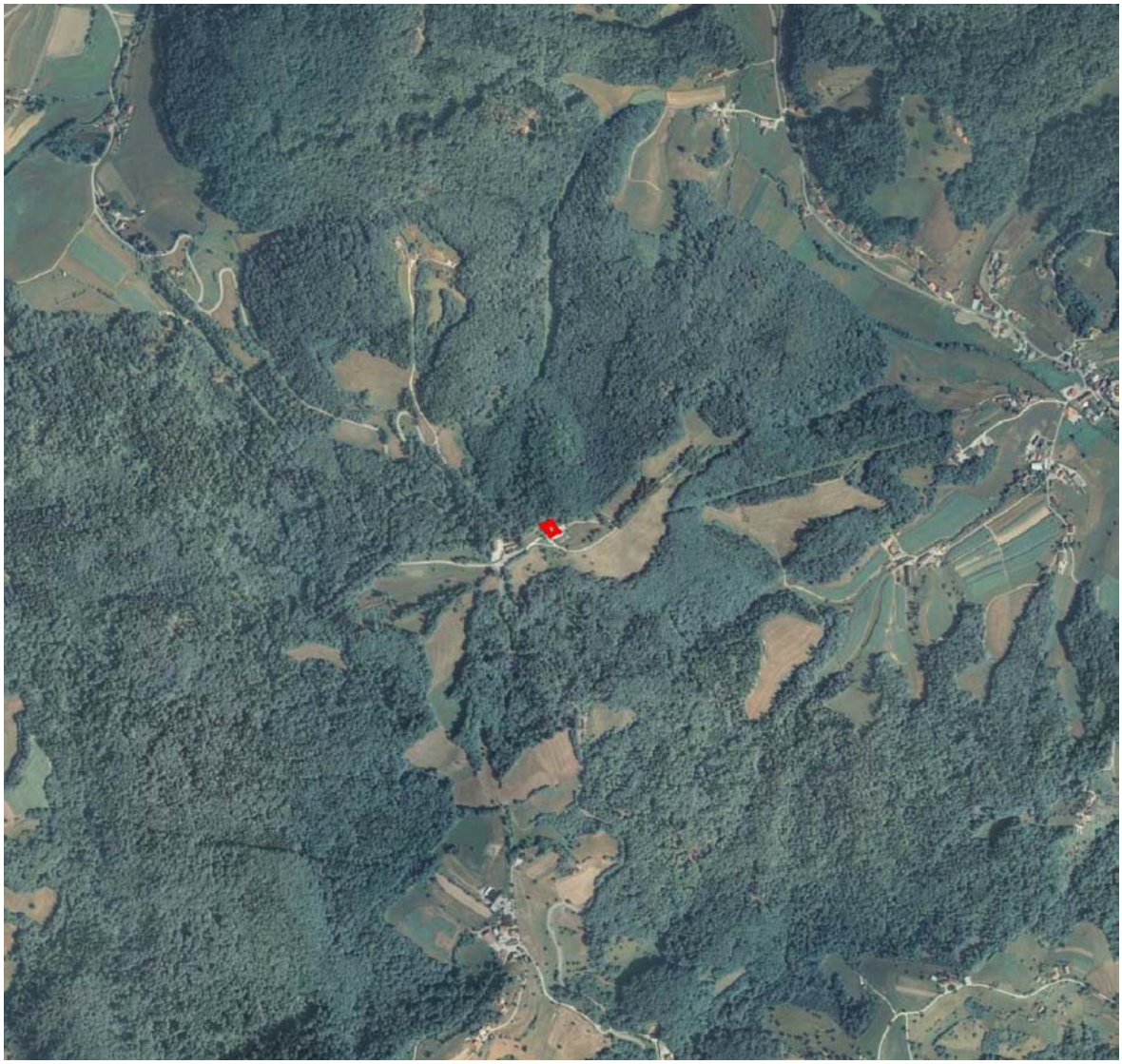

Slika: Lokacija gradu Bogenšperk in vegetacija (podloga: DOF…, 2010)

Digitalni ortofotoposnetek, v kombinaciji s podatki o višinah in strukturi terena razkriva kam so usmerjeni pogledi z gradu in parka.

- prikaz posestva z okolico (TTN):

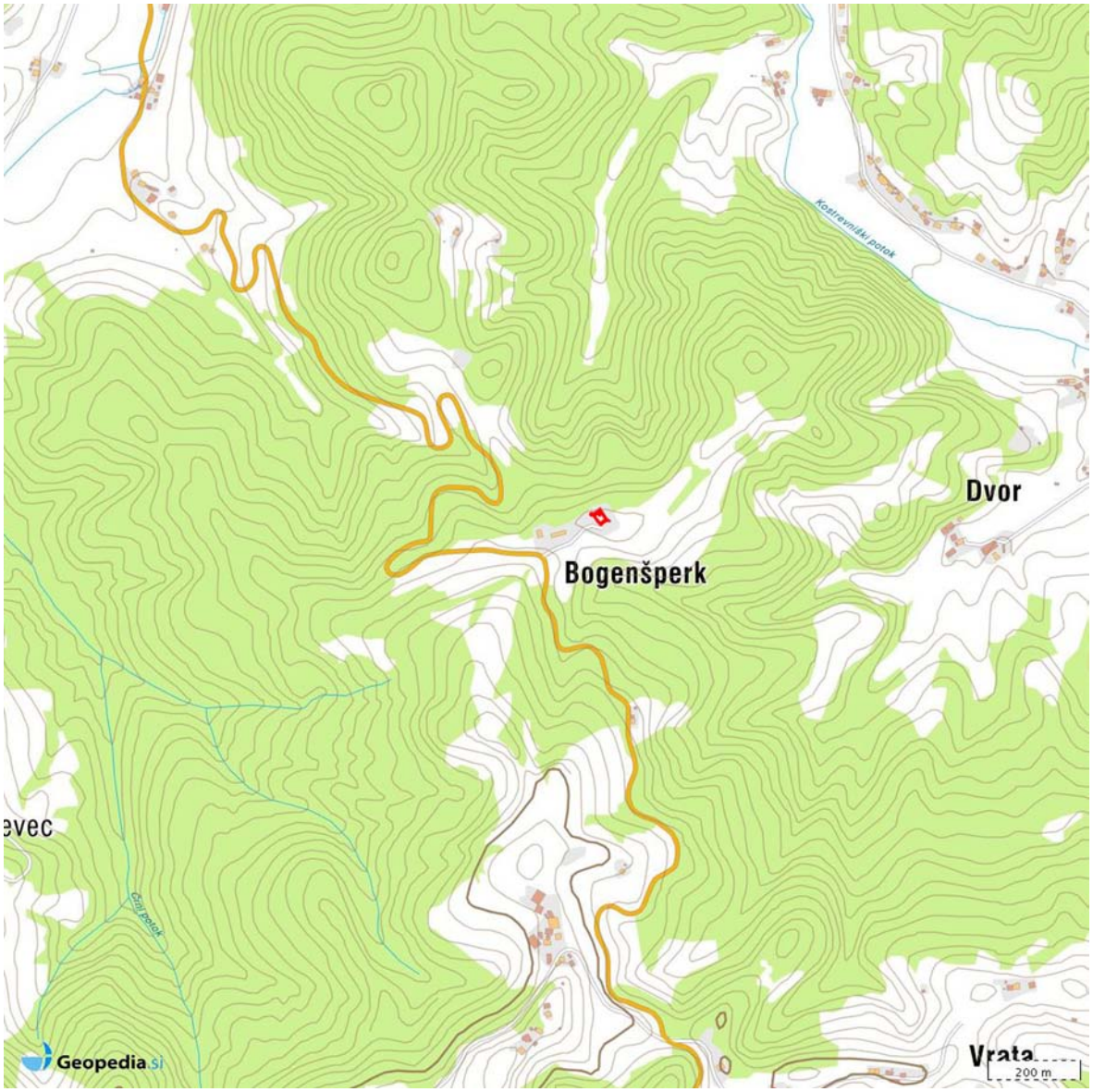

Slika: Temeljni topografski načrt (podloga: geopedia…, 2010)

Priloga B: Pregled zasnove posestva Bogenšperk skozi zgodovino; grafična predstavitev zgodovinskih virov

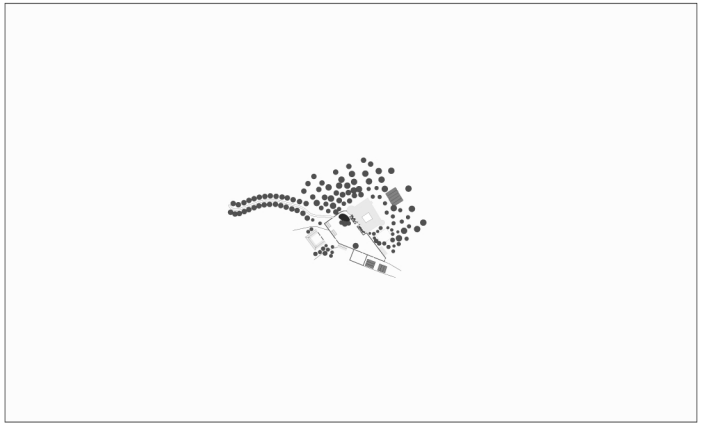

Valvasorjeva doba, 1672 - 1692

geodetski posnetek, 1978

današnje stanje, (2011)

franciscejski kataster, 1672 - 1692

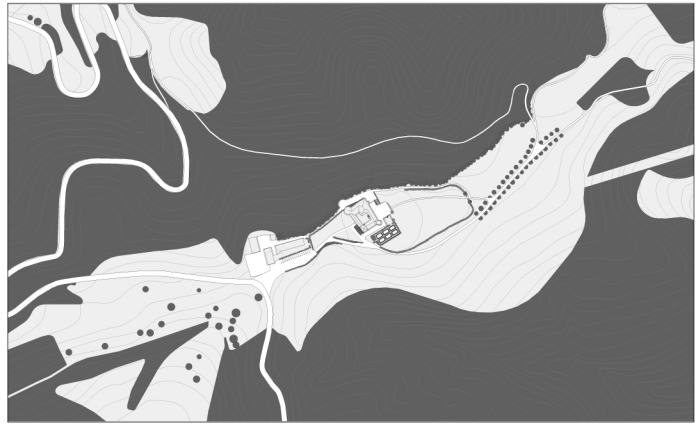

konservatorske smernice, 1984

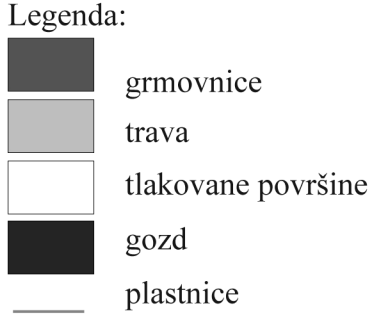

PRILOGA C

Razstava o načrtovani prenovi gradu Bogenšperk v Valvasorjevo središče

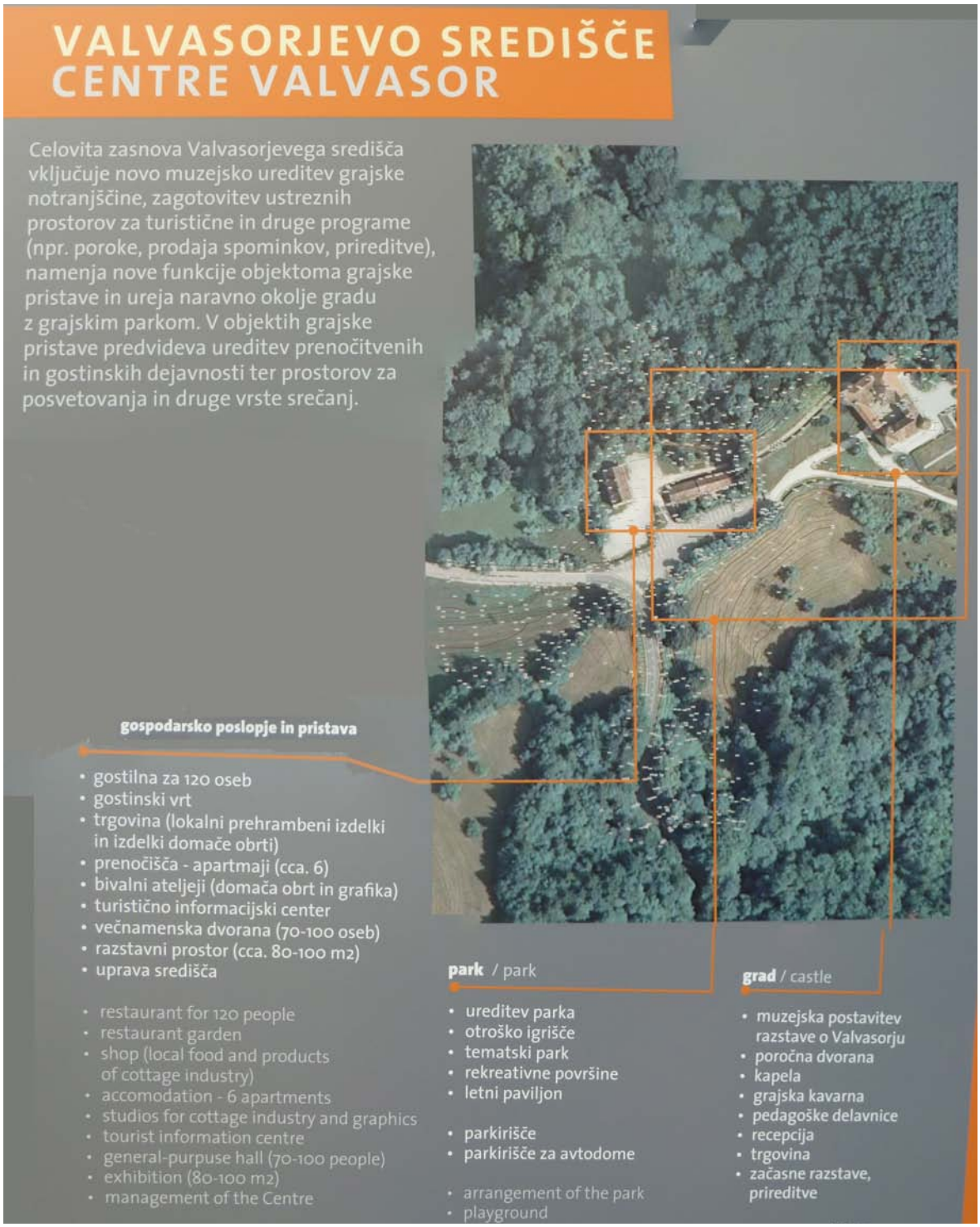

Slika: prikaz novega programa (fotografija plakata z razstave)

PRILOGA C

Odlok o razglasitvi gradu Bogenšperk s parkom za spomenik kulturne dediščine državnega pomena

3808. **Odlok o razglasitvi gradu Bogenšperk za kulturni spomenik državnega pomena**

Na podlagi 5., 6., 12., 13. in 79. člena zakona o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 7/99) in 21. člena zakona o Vladi Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 4/93, 71/94, 23/96, 47/97 in 23/99) je Vlada Republike Slovenije na 123. seji dne 9. 9. 1999 izdala

ODLOK
o razglasitvi gradu Bogenšperk za kulturni spomenik državnega pomena

1

Za kulturni spomenik državnega pomena se razglasi enoto dediščine:

– Bogenšperk – Grad Bogenšperk (EŠD 29).

Enota ima zaradi kulturnih, umetnostno-arhitekturnih, zgodovinskih in drugih izjemnih lastnosti poseben pomen za Republiko Slovenijo. Zato jo razglašamo za kulturni spomenik državnega pomena z lastnostmi kulturne krajine, umetnostno-arhitekturnega spomenika in zgodovinskega spomenika.

2

Lastnosti, ki utemeljujejo razglasitev za spomenik državnega pomena:

Grad Bogenšperk, prostorska dominanta in dom izjemne osebnosti, je bil v osnovi zgrajen v 15. stoletju, pomembnejše prezidave izvirajo iz 16. in 17. stoletja. Kvadratno tlorisno zasnovo dvonadstropnega gradu sestavljajo štirje med seboj povezani trakti z obrambnimi stolpi na treh vogalih. Grad je zgodovinsko pomemben kot nekdanja lastnina in dom Janeza Vajkarda Valvasorja od leta 1672 do 1692. Na gradu je imel za svoj čas izjemno knjižnico, zbirko grafik in instrumentov. V bakrotiskarni, ki jo je Valvasor v gradu uredil leta 1678, je nastajala Slava vojvodine Kranjske.

3

Meje varovanega in vplivnega območja spomenika so vrisane na temeljnem topografskem načrtu v merilu 1:5000. Izvirnika načrta, ki sta sestavni del tega odloka, hranita Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino in Javni zavod Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine (v nadaljnjem besedilu: zavod).

Vplivno območje spomenika obsega vse površine radialno v razdalji 200 metrov od grajskega kompleksa ter območja v širši okolici, na katerih bi bili postavljeni objekti ali zasajene kulture, ki bi s svojo namembnostjo, obliko ali velikostjo lahko negativno vplivali na zaščitene elemente spomenika.

4

Za spomenik velja varstveni režim, ki določa:

– varovanje kulturnih, arhitekturnih in zgodovinskih vrednot v celoti, v njihovi izvirnosti in neokrnjenosti,

– podrejanje vsake rabe in vseh posegov v grad in odprti prostor ohranjanju in vzdrževanju varovanih spomeniških lastnosti in muzejski namembnosti,

– prepoved predelav vseh likovnih in tehničnih prvin stavbe, ki so ovrednotene kot del spomenika, zlasti gabaritov in tlorisne sheme ter ohranjenih delov opreme,

– podrejanje vsake rabe in vseh posegov v park in odprti prostor ohranjanju in vzdrževanju varovanih spomeniških lastnosti: značilnega tlorisa, razporeda poti in rastlinskih združb in druge opreme parka, varovanje vedut na parkovno celoto in ohranitev pogledov iz parka,

– znotraj območja je prepovedano postavljanje objektov trajnega ali začasnega značaja, vključno z nadzemno in podzemno infrastrukturo ter nosilci reklam, razen v primerih, ki jih s predhodnim kulturnovarstvenim soglasjem odobri pristojni zavod,

– prepovedana je vožnja z motornimi vozili znotraj zaščitenega območja, razen za potrebe vzdrževanja, raziskovanja in oskrbe,

– omogočanje predstavitve celote in posameznih zaščitenih elementov ter dostopnost javnosti v meri, ki ne ogroža varovanja spomenika in v 2. točki naštetih posameznih elementov te enote.

Zavarovano območje je namenjeno:

– trajni ohranitvi kulturnih, arhitekturnih in zgodovinskih vrednot,

– povečevanju pričevalnosti kulturnega spomenika,

– prezentaciji kulturnih vrednot spomenika in situ, v tisku in drugih medijih,

– učno-demonstracijskemu delu,

– znanstveno-raziskovalnemu delu.

5

Za vsako morebitno spremembo funkcije kulturnega spomenika ali njegovega dela in za vsak poseg v spomenik, njegove dele ali zemljišče, so potrebni predhodni pisni kulturnovarstveni pogoji in na njihovi podlagi kulturnovarstveno soglasje zavoda.

6

Pristojni organ mora v treh mesecih po uveljavitvi tega odloka izdati lastniku spomenika odločbo o varstvu na podlagi 13. člena zakona o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 7/99).

Odločbe iz prejšnjega odstavka določajo pogoje za fizične posege in zavarovanje, pogoje za raziskovanje, načine vzdrževanja, pravni promet, načine upravljanja in rabe spomenika za javnost in časovne okvire dostopnosti, posamezne druge omejitve in prepovedi ter ukrepe za čim bolj učinkovito varstvo spomenika.

Varstveni režim lahko omejuje lastninsko pravico le v obsegu, ki je nujen za izvajanje varstva spomenika.

7

Nadzor nad izvajanjem tega odloka opravlja Inšpektorat Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine.

8

Ta odlok začne veljati naslednji dan po objavi v Uradnem listu Republike Slovenije.

Št. 634-03/99-1
Ljubljana, dne 9. septembra 1999.

Vlada Republike Slovenije

Marjan Podobnik l. r.
Podpredsednik